

ПРАВНИТЕ ПОТРЕБИ И ПАТОТ ДО ПРАВДАТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

**Едиција: Примената на законите под лупа
ПРАВНИТЕ ПОТРЕБИ И ПАТОТ ДО ПРАВДАТА
ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

Издавач:

Фондација Отворено општество - Македонија

За издавачот:

Владимир Милчин, извршен директор

Уредници:

Данче Даниловска - Бајдевска

Нада Наумовска

Автори:

Јана Коруновска Србјанко, Реактор – Истражување во акција

Неда Коруновска, Реактор – Истражување во акција

Тања Малеска, Реактор – Истражување во акција

Превод на македонски:

Тања Малеска

Лектура:

Абакус

Ликовно и графичко обликување:

Кома

Печат:

Пропоинт

Тираж:

600

Бесплатен/некомерцијален тираж

Скопје, 2013

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека “Св. Климент Охридски”, Скопје

347.927.8(497.7)“2012”(047.31)

КОРУНОВСКА Србјанко, Јана

Правните потреби и патот до правдата во Република Македонија /
[автори Јана Коруновска Србјанко, Неда Коруновска, Тања
Малеска]. - Скопје : Фондација отворено општество - Македонија, 2013.
- 152, 138 стр. : граф. прикази ; 24 см. - (Едиција Примената на
законите под лупа)

Насл. стр. на припечатениот текст: Legal needs and path to justice
in the Republic of Macedonia / Jana Korunovska Srbjanko, Neda
Korunovska, Tanja Maleska. - Обата текста меѓусебно
печатени во обратни насоки. - Текст на мак. и англ. јазик. - Фусноти
кон текстот

ISBN 978-608-218-186-8

1. Коруновска, Неда [автор] 2. Малеска, Тања [автор]. -
I. Србјанко, Јана Коруновска види Коруновска Србјанко, Јана
а) Правна помош - Македонија - 2012 - Истражувања
COBISS.MK-ID 94799370

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР	9
БЛАГОДАРНОСТ	11
ОД ПРОБЛЕМ ДО ПРАВДА: КЛУЧНИ НАОДИ И НИВНИТЕ ИМПЛИКАЦИИ	13
ЖИВЕЕЊЕ СО ПРОБЛЕМИТЕ	13
СЛИКА НА СПОРОВИТЕ	14
СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИ РАЗЛИКИ	17
РАЗЛИЧНИТЕ ПАТИШТА ДО ПРАВДАТА	19
ЦЕЛИ И ПОСТИГНУВАЊЕ НА РЕЗУЛТАТИ	20
ИСХОДИ	21
ВЛИЈАНИЕТО И ПЕРЦИПИРАНАТА ПРАВИЧНОСТ	22
СТАВОВИ ЗА ПРАВОСУДНИОТ СИСТЕМ	24
ИМПЛИКАЦИИ ЗА ЈАВНИТЕ ПОЛИТИКИ	24
МЕТОДОЛОГИЈА	26
ДИЗАЈН НА ПРИМЕРОКОТ	26
ПРАШАЛНИКОТ	27
ПРЕДТЕСТИРАЊЕ	29
АНКЕТАТА	30
ПРИМЕРОК	34
СЛИКА НА ПРОБЛЕМИТЕ: ПРАВНИТЕ ПРОБЛЕМИ СО КОИ СЕ СООЧУВААТ ГРАЃАНИТЕ	39
СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИ ИНДИКАТОРИ ЗАД ПРОБЛЕМИТЕ:	
РАСПРОСТРАНЕНОСТ НА ПРАВНИТЕ ПРОБЛЕМИ	43
ПРОБЛЕМИ СО ДОМУВАЊЕТО/ИМОТОТ	50
ПОТРОШУВАЧКИ ПРОБЛЕМИ	56
ПРОБЛЕМИ СО ПАРИ	60
ПРОБЛЕМИ СО РАБОТА	64

ПРОБЛЕМИ СО ЖИВЕЕЊЕ ПОД КИРИЈА ИЛИ ИЗДАВАЊЕ СОПСТВЕН ИМОТ.....	69
ПРОБЛЕМИ СО ДРЖАВНИ УСЛУГИ И ТРАНСФЕРИ	73
ПРОБЛЕМИ ПОВРЗАНИ СО ОБРАЗОВАНИЕТО	78
ПРОБЛЕМИ СО ПАРТНЕРОТ	82
ПРОБЛЕМИ ПОВРЗАНИ СО ДЕЦАТА.....	84
ПРОБЛЕМИ ПОВРЗАНИ СО ЗДРАВЈЕТО	87
ДИСКРИМИНАЦИЈА	90
ПРОБЛЕМИ СО ПОЛИЦИЈАТА И ДРУГИ ПРОБЛЕМИ	94
ПАТОТ ДО ПРАВДАТА: РЕАКЦИЈА НА ПРАВНИТЕ ПРОБЛЕМИ.....	98
РАЗБИРАЊЕ НА НЕАКТИВНОСТА.....	101
ВРЕДНОСТА НА ПРОБЛЕМОТ И НЕГОВИТЕ ПОСЛЕДИЦИ	104
ДРУГАТА СТРАНА ВО ПРОБЛЕМОТ И ПОВРЗАНИТЕ ПОСЛЕДИЦИ	106
ПРИЧИНИ И ЦЕЛИ.....	108
ИСКУСТВА И ЗАДОВОЛСТВО СО СУДСКИОТ СИСТЕМ	112
ПРАВНИ СОВЕТИ.....	112
ИСКУСТВА СО СУДСКАТА ПОСТАПКА	118
МЕДИЈАЦИЈАТА И НЕЈЗИНАТА НЕИСКОРИСТЕНОСТ	120
ИСХОДИ.....	122
НЕГАТИВНИТЕ ЕФЕКТИ: КАКО ПРАВНИТЕ ПРОБЛЕМИ ВЛИЈААТ ВРЗ ГРАЃАНИТЕ	128
СТАВОВИТЕ НА ГРАЃАНИТЕ ЗА ПРАВОСУДНИОТ СИСТЕМ	130
СТАВОВИТЕ И СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ	136
СТАВОВИТЕ И ИСКУСТВАТА СО ПРАВНИ ПРОБЛЕМИ.....	137
СТАВОВИТЕ И ПАТОТ ДО ПРАВДАТА.....	137
БИБЛИОГРАФИЈА	139
АНЕКС I	
ДЕТАЉНА ЛИСТА НА ПРАВНИТЕ ПРОБЛЕМИ И НИВНАТА ЗАСТАПЕНОСТ.....	142





ПРЕДГОВОР

Осмото издание „Правните потреби и патот до правдата во Република Македонија“ од едицијата „Примената на законите под лупа“ претставува исклучок кој се наметна во овие три години како резултат на континуираното следење на реформските закони. Како ги исцрпувавме планираните теми за анализа во едицијата, а кои покажуваа недостатоци во системот за заштита на човековите права, така ни се зголемуваше потребата од детален увид во проблемите со кои се соочуваат граѓаните и во нивната перцепција за правичноста на правниот систем. Од голема помош ни беше сознанието дека колегите од Отворено општество иницијатива за правда (Open Society Justice Initiative) долги години работен стаж посветиле на ваков тип истражувања и го имаа развиено прашалникот преку кој може да се соберат податоци за тоа како постоечкиот систем им го обезбедува на граѓаните пристапот до правдата. Но, без стручноста, знаењето и познавањето на македонскиот систем на истражувачките од *Реактор – Истражување во акција*, немаше да имаме успешно адаптиран прашалник. Затоа, вредни се да се спомнат истражувачките, а воедно и авторки на публикацијата, Јана Коруновска Србијанко, Неда Коруновска и Тања Малеска, кои со макотрпна работа, упорност и истрајност успеаја за толку кратко време да ги поврзат и објаснат собраните податоци за Македонија со пошироките цели на социјалната политика.

Во изданието, авторките даваат детална анализа на различните стапки на зачестеност на проблемите, како во целина, така и според секоја специфична категорија проблеми. Секој проблем, како и секоја категорија се детално анализирани во однос на разликите според осум социо-демографски карактеристики (возраст; пол; етничка припадност; степен на образование; место на живеење во зависност од регионот во државата, рурална или урбана средина; статусот на

пазарот на трудот; како и приходите по домаќинство на испитаниците). Во вториот дел од публикацијата анализирани се патот до правдата кој го поминуваат граѓаните кои имале правни проблеми; нивните искуства со судскиот систем; негативните ефекти на правните проблеми врз граѓаните; но, исто така, авторките идентификуваат и разгледуваат дел од импликациите за реформи на политиките, особено за услугите за правна помош достапни во Македонија.

Идната реформа на системот на правната помош, на пример, која би произлегла како резултат на ова истражување, е нишката која ни даде за право ова издание „Правните потреби и патот до правдата во Република Македонија“ да биде дел од едицијата „Примената на законите под лупа“. Оваа едиција е дел од потпрограмата на Фондацијата Отворено општество – Македонија „Апроксимација на законодавството“, чија основна цел е да се залага за соодветна примена на новоусвоените закони кои се поврзани со приближувањето на законодавството на Република Македонија кон законодавството на Европската унија.

Од уредниците

БЛАГОДАРНОСТ

Сакаме да ја искористиме оваа можност да им се заблагодариме на сите оние кои помогнаа во подготовката на оваа публикација, за која сметаме дека ќе биде од голема важност за граѓаните на Македонија. Во активностите поврзани со подготовката на овој извештај беа вклучени премногу луѓе за да можеме да ги наброиме сите, но сепак би сакале формално да ги препознаеме придонесите на дел од нив. Прво, сакаме да им искажеме благодарност на Данче Даниловска и Нада Наумовска од Фондацијата Отворено општество – Македонија за трпението и бесценетата поддршка. Покрај корисните коментари коишто ги добивавме од нив во сите фази од истражувањето, тие - заедно со Zaza Namoradze и Lotta Teale од Иницијативата за правда на Отворено општество го иницираа ова истражување, ни помогнаа во финализирањето на прашалникот, покажаа разбирање и флексибилност и ни помогнаа во решавањето на разните проблеми со кои се соочивме додека ја подготвувавме оваа публикација. Уште поважно, сакаме да им се заблагодариме за тоа што ја препознаа потребата од едно вакво истражување и го вклучија во работата на Правната програма на Фондацијата Отворено општество – Македонија.

Сакаме да го истакнеме и придонесот на разните правни советници и граѓански организации, кои ни помогнаа да го подобриме прашалникот, заедно со Мартин Граматиков, чишто проникливи и корисни коментари ни беа од помош кога ја определувавме методологијата и дизајнот на студијата.

Исто така, сакаме да им се заблагодариме на Филип Димчевски и Блажен Малески, помлади истражувачи во Реактор – Истражување во акција, кои неуморно работеа на ова истражување и ја надгледуваа работата заедно со голем број истражувачи.

Конечно, и најважно, сакаме да им се заблагодариме на сите 2.585 македонски граѓани кои учествуваа во истражувањето и кои несебично и без надомест одвоија време и се согласија да бидат интервјуирани за понекогаш деликатни многу лични искуства, без кои оваа студија немаше да биде возможна.

За првпат во Македонија, ова истражување дава ексклузивен увид во проблемите со кои се соочуваат граѓаните на нивниот пат до правдата. На тој начин, ова истражување дава нови податоци за тоа како постоечкиот систем кој на граѓаните им го обезбедува пристапот до правдата, е поврзан со пошироките цели на социјалните политики, и ги разоткрива тешките економски, социјални и здравствени последици кога системот не успева да им помогне на граѓаните да дојдат до правда. Според тоа, се надеваме и очекуваме дека наодите ќе послужат за насочувањето на реформите на сегашниот систем за бесплатна правна помош.

Од авторите

ОД ПРОБЛЕМ ДО ПРАВДА: КЛУЧНИ НАОДИ И НИВНИТЕ ИМПЛИКАЦИИ

Во првото поглавје ги сумираме клучните наоди од истражувањето за правните потреби во Македонија, дискутираме за најважните заклучоци извлечени од наодите, ги идентификуваме и разгледуваме некои од импликациите за реформи на политиките, особено за услугите за правна помош достапни во Македонија, и ги утврдуваме областите во кои се потребни понатамошни истражувања.

ЖИВЕЕЊЕ СО ПРОБЛЕМИТЕ

Истражувањето откри дека во Македонија е вообичаено луѓето да живеат со нетривијални проблеми кои би можеле да имаат правна завршница. Половина од испитаниците (49%) навеле дека се соочиле со најмалку еден правен проблем¹ во последниве три години, додека оние кои навеле дека се соочиле со проблем најчесто наведуваат повеќе од еден проблем, при што проблемите не се поврзани меѓу себе. За мнозинството граѓани, проблемите со кои се соочуваат нема да бидат предизвикани од други проблеми. Најчести проблеми кои ги наведуваат една четвртина од испитаниците (26,4%) се

¹ Во недостиг на соодветен превод на македонски јазик на англискиот израз „*justiciable event/problem*“ се решивме на прилично општата конструкција „правен настан/проблем“. Многу е важно да се напомене дека оваа фраза што ја користиме често во студијата има многу специфично значење и претставува каков било проблем со кој се соочуваат граѓаните, а кој би можел да има правна, т.е. судска разврска. Хејзл Ген, меѓународен авторитет во оваа област, го дефинира правниот настан како „нешто што го доживува испитаникот, а кое отвора законски прашања, без разлика на тоа дали испитаникот го препознава како „правно“ и без разлика дали активностите што ќе ги преземе за да се справи со настанот ќе употребат кој било дел од системот на граѓанското право“.

проблемите со домувањето/имотот. Меѓу другите проблеми најчесто се наведуваат оние поврзани со работата или вработувањето, потрошувачките проблеми, како и проблемите поврзани со пари и долгови. Меѓу поретко наведените проблеми спаѓаат оние кои се однесуваат на децата, образованието, здравството, злоупотребата од страна на полицијата или пак проблемите поврзани со партнерот. Истражувањето покажа дека просечниот број проблеми со кои се соочуваат испитаниците се движи меѓу 1,3 и 1,5, иако одредени проблеми се значително пофреквентни, како проблемите поврзани со работата или вработувањето (1,8) и проблемите поврзани со живеењето под кирија (2,2).

СЛИКА НА СПОРОВИТЕ

Најчести проблеми со кои се соочуваат македонските граѓани се оние поврзани со домувањето и/или поседувањето имот. Според нашата студија, секој четврти возрасен Македонец има некаков вид имотно-правен спор. Најчестите форми на имотно-правни проблеми или проблеми со домувањето се добивањето погрешни или спорни сметки (особено кај семејствата со ниски примања), добивањето или одржувањето јавни услуги и добивањето дозволи за градба или други административни дозволи (особено во Скопје). Со ваков вид проблеми најчесто се соочуваат постарите граѓани и оние граѓани кои живеат во Скопје.

Втората најчесто наведена група проблеми се потрошувачките проблеми, кои ги наведуваат повеќе од еден од шест испитаници (17,4%). Најчести проблеми од ваков вид се измама, добивање неисправни стоки и услуги и лажни гаранции, кои се наведени од страна на секој десетти испитаник. Други чести проблеми се склучувањето договори кои не ги разбираат или пак влегувањето во спор околу условите во потрошувачките договори и недобивањето на договорените и платените добра и услуги.

Третиот најчест вид проблеми со кои се соочуваат граѓаните во Македонија се оние поврзани со парите - тие засегаат 15,8% од населението. Овој процент е значително понизок од официјалната стапка на сиромаштија во Македонија, што може да укажува на ограничување во нашето истражување, затоа што анкетата беше спроведена телефонски, па во истражувањето не беа вклучени граѓаните што немаат пристап до телефон. Од друга страна, можно е оние граѓани кои живеат во сиромаштија да не сакаат да откријат

детали за својата финансиска состојба. Меѓу проблемите поврзани со парите, најчест проблем е наплатата на пари што им се должат или наплата на долг, по што следува исплатата на кредит, сметки или долг. За оние што имаат проблем со плаќањето сметки, овој проблем е најчесто постојан.

Недостигот од работни места или, поточно, недоволниот број пристojни работни места во државата е друг голем проблем. Не само што е мала работната сила,² туку е значителен и бројот на поплаки, т.е. наведени проблеми од страна на оние кои бараат работа. Околу една петтина од испитаниците кои се активни на пазарот на трудот имале барем еден проблем поврзан со работата. Што се однесува на зачестеноста на овие проблеми, загрижува тоа што за половината од оние кои се соочуваат со вакви проблеми е многу веројатно дека често или пак континуирано ќе се соочуваат со нив, што не е случај со ниту една друга проблемска категорија. Покрај тоа, еден од петмина невработени испитаници сметаат дека биле дискриминирани кога барале работа. Ова може да се земе како индикатор за тоа дека работничките права на македонскиот пазар на трудот се многу ранливи. Дополнително, загрижува тоа што губењето на работата или пак заканата дека ќе ја изгубат работата е проблем кој најчесто се јавува кај семејствата со ниски примања. Други проблеми поврзани со работата се исплаќањето плата и исплатата на прекувремената работа или отпремнина, со што се соочува секој десетти економски активен испитаник.

Проблемите поврзани со државните услуги и трансфери се наведени од страна на 7,6% од испитаниците и истите вклучуваат разни проблеми со финансиската помош или даноците, но и проблеми со пристапот до информациите и услугите. Најчест проблем е остварувањето на правото на државна помош во земјоделието, по што следуваат проблемите поврзани со пристапот до или остварувањето на правото на социјална помош.

Како проблеми поврзани со домувањето, но разгледувани како посебна категорија, се наведуваат проблемите поврзани со издавањето или изнајмувањето имот. Иако процентот од населението што издава имот или живее под кирија е незначителен (4,6%), сепак една петтина од овие испитаници навеле дека имаат проблем со закупците/сопствениците. Најголемиот број проблеми со кои се соочиле закупците се поврзани со состојбата на закупениот имот (како што се лоши или пак небезбедни услови, неизведување

2 43,9% од вкупниот примерок

поправки од страна на сопствениците или пак вознемирување од страна на сопствениците на имотот). Од друга страна, проблемите поврзани со пари, како што се континуираното неплаќање на киријата и на сметките за комуналии или, пак, проблемите со враќањето на депозитот не се толку чести меѓу станарите. Најчести проблеми со кои се соочуваат сопствениците се зачестеното неплаќање на киријата, неплатените сметки или уништувањето на имотот.

Околу една петтина од испитаниците кои учествувале во образовниот систем во периодот кога беше спроведено истражувањето (14% од примерокот) се соочиле со некаков вид проблеми поврзани со образованието. Коруптивните практики, како што е принудувањето да се купат книги од професорите, е најчестиот проблем, по што следува неправедниот третман од страна на професорите (наведен од 6% од испитаниците). Проблемите со школарината, иако се поретки, треба да се издвојат како проблеми поврзани со пари со кои испитаниците кои го навеле се соочуваат постојано или често. Многу потешките проблеми, како вознемирувањето на училиште или пак неправедното исклучување или суспензија од образовните институции, се најретко наведуваните проблеми од оваа категорија.

Една третина од испитаниците (31,4%) имале малолетни деца во периодот што беше предмет на истражувањето (последниве три години), а само 6% од нив навеле дека се соочиле со некаков проблем поврзан со децата. Само 6% од испитаниците навеле проблем поврзан со здравјето, при што достапноста на соодветна здравствена заштита се јавува како најзастапен здравствен проблем. Додека мнозинството од испитаниците навеле проблеми со кои се соочиле само еднаш или ретко, а кои се поврзани со нанесена штета од страна на здравствен работник, или со повреда настаната на јавно место или пак во сообраќајна незгода, половина од испитаниците кои се соочиле со прекршување на правата на пациентот, пристап до соодветна здравствена заштита, здравствени проблеми поврзани со надворешната средина или здравствени проблеми на работа, навеле дека често или постојано се соочуваат со овие проблеми. Дискриминацијата е проблем со кој се соочиле 6,1% од испитаниците. Беа наведени различни основи за дискриминација, при што етничката и партиската припадност се идентификувани како најчеста причина за дискриминација. Мал дел од населението (3%) навеле проблеми со полицијата, при што повеќето од нив се соочиле со некоректен третман од страна на полицијата, како што е вознемирување, некоректен личен претрес или апсење. Покрај тоа, одреден број испитаници навеле

дека им би забранет излез од државата, а она што загрижува е што мнозинството од нив се Роми.

Најретко наведувани проблеми беа оние поврзани со партнерот. Иако 70% од испитаниците навеле дека барем одреден период во изминатите 3 години живееле со партнер, само 1,1% навеле дека имале некаков сериозен проблем со својот партнер, и во просек навеле само еден проблем. Најчест проблем е разводот или разделувањето, по што следуваат насилството или малтретирањето од страна на партнерот.

СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИ РАЗЛИКИ

Истражувањето откри голем број социо-демографски разлики во стапката на наведување на проблемите од сите категории. Разликите во наведувањето на проблемите се предизвикани од еден или од неколку од следниве фактори: возраста, полот, степенот на образование, статусот на пазарот на трудот, приходите во домаќинството, како и од местото на живеење на испитаникот, односно од тоа дали испитаникот живее во урбана или во рурална средина, како и од географскиот регион во кој живее. Конкретно, помладите, пообразованите, економски активните, мажите и оние кои живеат во урбани заедници наведуваат повеќе правни проблеми. Сепак, постојат исклучоци кај одредени категории проблеми. На пример, иако оние со низок степен на образование навеле најмалку проблеми, кај нив се најзастапени проблемите со пристапот до државната помош и услуги и проблемите со добивање плата, а оние кои имаат деца се почесто загрижени за нивната безбедност во градинка или во училиште. Понатаму, иако се чини дека жените се помалку погодени коа станува збор за правните проблеми (во споредба со мажите), кај нив е поголема веројатноста да се пожалат дека им биле ускратени работничките права (правото на породилно отсуство, боледување и платен одмор) и тие се поподложни на одредени видови дискриминација, како што се родовата дискриминација, дискриминацијата врз основа на брачниот статус, како и дискриминацијата заради тоа што имаат деца.

Единствени фактори без никакво влијание беа брачниот статус, како и (до одреден степен) етничката припадност на испитаниците. Имено, не постојат значајни разлики во пријавувањето правни проблеми меѓу етничките Македонци и етничките Албанци (двете најголеми етнички групи). Испитаниците од другите етникуми наведуваат значително повеќе проблеми, но бидејќи нивната група е помала и се состои од разни етникуми во рамките на

оваа поткатегорија, оваа разлика не може да биде значително интерпретирана. Иако, општо земено, не наидовме на разлики меѓу етничките Македонци и етничките Албанци, сепак постоеја значителни разлики кога стануваше збор за конкретни проблеми. Така, на пример, разлики меѓу етничките групи постојат кога станува збор за одредени проблеми поврзани со домувањето, каде што за Албанците е поверојатно да наведат проблеми поврзани со комуналните поправки и одржувањето на имотот или, пак, проблеми поврзани со добивањето или задржувањето на јавните услуги (телефон, вода, струја, греење и интернет). Од друга страна, Албанците имаат помалку проблеми или спорови со соседите. Друга категорија проблеми каде што утврдивме разлики меѓу етничките групи беа проблемите поврзани со пари, каде што е поверојатно ваков проблем да наведат Македонците отколку Албанците.

Малото влијание на финансиската состојба на испитаниците (приходот на семејството) врз ранливоста на одредени правни проблеми можеби се должи на тоа што факторот се поништува кога разгледуваме повеќе различни видови проблеми. За испитаниците од семејства со повисоки приходи е поверојатно да се сретнат со правни проблеми, додека испитаниците кои живеат во домаќинства со ниски приходи ќе наведат сосема други видови проблеми (на пример, проблеми со плаќањето на школарината). Интересно е тоа што разликите според приходот на домаќинството не влијаат на потрошувачките проблеми.

Ако ги разгледаме факторите што влијаат врз пријавувањето на проблемите (помлади, образовани, мажи, урбани), можно е систематското непријавување на проблемите да биде предизвикано од неможноста да се препознаат проблемите од страна на цели сегменти од населението во Македонија, што е прашање на свесност, како и на способност. Исто така, можно е помалата стапка на пријавување да биде резултат на зацврстените социјалистички традиции, при што е поверојатно проблемите да се перципираат како колективни, отколку како индивидуални. На пример,³ на неизградениот водоводен систем во селото да се гледа како на карактеристика на селото, а не како на индивидуален проблем.

РАЗЛИЧНИТЕ ПАТИШТА ДО ПРАВДАТА

Кога се соочени со правен проблем, две третини од македонските граѓани се обидуваат да го решат. Најчесто тоа го прават самите и тоа преку директен контакт со другата страна во проблемот. Од оние што презеле некаква активност за да го решат проблемот, една третина побарале некаков вид правен совет како чекор за решавање на спорот. Кога ги донесуваат овие одлуки, граѓаните најчесто се потпираат на совети и препораки од оние на кои најмногу им веруваат: семејството, пријателите, колегите и партнерите. Речиси половина од испитаниците изјавиле дека го контактирале најважниот советодавец врз основа на предлозите од луѓето кои ги познаваат лично. Вториот најважен фактор е искуството или иницијативата на самиот испитаник. Од друга страна, рекламите и другите форми на помош речиси воопшто не влијаеле на решението да се обратат на некој советодавец. Бројот на случаи во кои е применета медијација е многу низок, а бројот на успешно завршени случаи на медијација е незначителен, што покажува дека влијанието на медијацијата врз решавањето на споровите во Македонија е сè уште тривијално.

Граѓаните се многу прагматични во нивните очекувања од советниците и очекуваат и бараат совет со цел да добијат нови начини и пристапи за решавање на проблемот. Една третина сакале да дознаат повеќе за нивните законски права, што укажува на голем јаз во знаењето кога станува збор за индивидуалните законски права. Дополнителна една четвртина од граѓаните сакале да се информираат за евентуалната постапка доколку се решат да побараат формално решавање на проблемот. Нашите резултати покажуваат дека добиениот совет бил релевантен и, општо земено, корисен за граѓаните. Сепак, речиси една петтина од испитаниците не биле задоволни од добиениот совет, а една десеттина биле сосема незадоволни и сметаат дека помошта што да ја добиле била крајно некорисна.

Иако испитаниците се соочуваат со најголемиот дел од проблемите, сепак постојат разлики меѓу разните категории проблеми. Анализата, исто така, покажа дека веројатноста да се преземе активност зависи од вредноста на проблемот.

Значителен број граѓани (една третина) не направиле ништо за да го решат проблемот, што е најчесто резултат на скептичност или пак неверување дека некој може да им помогне. Ова е загрижувачки податок кој мора сериозно да се разгледа, поради тоа што открива

дека се потценува можноста за користење на системот на поддршка (правно советување). Покрај тоа, една петтина од испитаниците се неактивни поради тоа што немаат доволно пари за ја продолжат постапката. Ова е исто така загрижувачки податок што укажува на тоа дека за граѓаните со ниски примања патот до правдата е ограничен, што ги прави поранливи. Дополнителна потврда на ова е фактот дека одредени категории граѓани се посклони кон тоа да бидат неактивни во споредба со другите. Нашата студија укажува на тоа дека сиромашните, младите и невработените се посклони кон тоа да не направат ништо во врска со проблемот. Покрај тоа, постои разлика во активноста меѓу етничките групи, каде што Албанците се посклони кон тоа да не преземат акција.

Истражувањето исто така укажува на фактот дека неактивноста зависи од тоа за каков проблем станува збор. На пример, испитаниците се најчесто пасивни кога станува збор за дискриминацијата и кога имаат проблем со полицијата или со државните институции. Изборот да не се направи ништо во овие случаи е веројатно резултат на обесхрабрување, кое во случај на дискриминација е вкоренето во комплексноста на товарот на докажувањето, а во случај на конфликт со полицијата или државата, во недовербата во правичноста на постапката. Покрај тоа, испитаниците се склони на пасивност и кога станува збор за решавање на здравствените проблеми и проблемите со образованието.

ЦЕЛИ И ПОСТИГНУВАЊЕ НА РЕЗУЛТАТИ

Кога се соочени со правен проблем, граѓаните сакаат да го решат. Најчестите цели на граѓаните се спроведување на правдата, елиминирање на проблемот, добивање пари или компензација од другата страна или, пак, заштитување на сопствениот имот. Другите цели беа поретки, како што е обидот да се намали сумата на некоја сметка, да се прекине некаков однос, да се обезбеди јавна услуга или да се заштитат личните добра. Најретко цел е одмаздата, која ја избрале многу малку испитаници (2,6%).

Испитаниците кои се соочуваат со тековен или со нерешен правен проблем имаа поделени одговори на прашањето дали очекуваат дека ќе го добијат посакуваниот исход за проблемот со кој се соочуваат. Една половина беа скептични, а секој десетти од нив сметаше дека е многу мала веројатноста дека ќе ја постигне саканата цел. Другата половина беа оптимисти и сметаа дека веројатно ќе ја постигнат

саканата цел, а речиси петтина од нив сметаат дека е голема веројатноста дека ќе ја постигнат саканата цел.

Оптимизмот е обратно пропорционален со времетраењето на тековниот, т.е. нерешениот проблем, и зависи од другата страна во проблемот. Кога спротивната страна е член од семејството, мнозинството очекуваат да бидат задоволни со исходот, додека половина од испитаниците очекуваат да бидат задоволни со исходот кога проблемот е против државна институција или против лице кое не им е роднина. Кога станува збор за тоа дали очекуваат да бидат задоволни со исходот, граѓаните се помалку оптимисти кога се соочени со приватна компанија, а имаат најниски очекувања кога станува збор за проблеми со работодавачот, каде што само една третина очекуваат да бидат задоволни со исходот.

Разочарува тоа што биле решени само два од пет проблеми со кои се соочиле испитаниците во изминатите три години, додека другите се сè уште во тек. Покрај тоа, кај завршените проблеми само два од пет се сметаат за успешно решени. Ако ги разгледаме видовите проблеми и ги споредиме со статусот на проблемот, може да заклучиме дека проблемите на закупците и проблемите со полицијата најверојатно ќе бидат завршени, додека проблемите со дискриминацијата и со државата најверојатно нема да бидат завршени, т.е. ќе бидат тековни. Ова укажува на тоа дека сериозноста на проблемот не е единствениот фактор што придонесува за времетраењето на проблемот, туку дека постојат и други фактори, како што е нееднаквиот сооднос на моќта меѓу страните вклучени во проблемот (на пример, кога една од страните вклучени во проблемот се државните институции).

Вредноста на проблемот е во корелација и со статусот на проблемот, при што колку е поголема вредноста на проблемот, толку е помала веројатноста проблемот да биде завршен. Ова укажува на фактот дека сериозноста на проблемот придонесува за времетраењето на проблемот, но и сугерира дека е можно во таквите случаи граѓаните да се соочуваат со повеќе негативни последици.

ИСХОДИ

Анализата на решавањето на споровите покажува дека, за жал, испитаниците најчесто не се задоволни со исходот. Два од пет испитаника биле незадоволни со исходот, а една петтина многу незадоволни. Ова значи дека три од пет испитаници не се задоволни со исходот и покрај тоа што активно се обиделе да го решат проблемот.

Со оглед на тоа дека мнозинството испитаници се незадоволни со исходот, беше очекувано да сметаат дека „другата страна“ е позадоволна со разрешувањето на проблемот.

Со задоволството од исходот е поврзана и перципираната правичност на исходот за двете страни вклучени во проблемот. Така, на прашањето дали сметаат дека исходот бил правичен за сите засегнати страни, повеќе од две третини од испитаниците сметаат дека исходот не бил фер. Оваа перципирана неправичност има негативни последици врз довербата во судството, но и врз охрабрувањето на граѓаните да преземат активности за да ги решат своите проблеми. Потребно е дополнително истражување за да се испита од каде потекнуваат тие перцепции, со оглед на тоа дека оваа студија разгледува само неколку од можните фактори, како што се времетраењето на решавањето на проблемот, поддршката што им е достапна на граѓаните, како и ставовите кон правниот систем.

ВЛИЈАНИЕТО И ПЕРЦИПИРАНАТА ПРАВИЧНОСТ

Резултатите укажуваат на тоа дека луѓето перципираат значителни негативни ефекти кои произлегуваат од проблемите. Најнегативен ефект е стресот, со тоа што дури двајца од пет испитаници пријавиле максимален стрес како последица од проблемот, а две третини пријавиле голем стрес. Слично, испитаниците пријавуваа големи финансиски штети предизвикани од проблемот, со тоа што повеќе од една третина пријавиле дека на проблемот потрошиле (или изгубиле) сума пари која им го променила животот. Мнозинството од испитаниците се изјаснија дека се соочиле со сериозна финансиска штета. Испитаниците исто така сметаат дека правниот проблем им предизвикал значителна штета врз животот во целина.

Ако погледнеме кои се другите страни во проблемот и нивната поврзаност со статусот на проблемот, стратегиите за решавање на проблемот и перципираната правичност на процесот, можеме да заклучиме дека постојат значителни разлики кои зависат од другата страна во проблемот. Прво, забележуваме дека процентот на завршени проблеми зависи од тоа каква организација/лице се јавува на другата страна од проблемот. Стапката на завршени проблеми варираше, па така веројатноста дека проблемот ќе биде завршен е поголема ако другата страна е приватна организација, роднина или партнер или друго лице со кое испитаникот не е во роднинска врска, а веројатноста дека проблемот ќе биде завршен

е помала ако другата страна е државата или работодавецот. Ова укажува на тоа дека граѓаните се во обесправена позиција во однос на оние кои би требало да ги гарантираат нивните права (државата и работодавците). Ова е многу загрижувачки податок, кој треба да ни послужи како поттик за реформи во оваа област. Според овие податоци, воопшто не зачудува тоа што граѓаните се скептични кога станува збор за поведувањето постапки против работодавците и државните институции, со јасна поврзаност меѓу тоа за каков вид „противник“ станува збор и стратегиите што ги избираат испитаниците со цел да се справат со проблемот.

Покрај тоа, ако погледнеме како спротивната страна во проблемот корелира со задоволството од исходот, можеме да забележиме тренд на зависност помеѓу перципираната правичност и „противникот“. Иако, во просек, мнозинството испитаници сметаат дека исходот на проблемот не бил правичен, нивото на задоволство варираше од најзадоволни, кога другата страна е роднина или партнер, до најмалку задоволни кога другата страна е работодавецот и државата. И тука не изненадува тоа што граѓаните се скептични во врска со исходот на проблемот поврзан со државните институции и работодавци, ниту пак тоа што ова негативно влијае врз нивниот избор на стратегија, т.е. дека е поверојатно граѓаните да не направат ништо ако проблемот е поврзан со државна институција или со нивниот работодавец.

Овие наоди укажуваат на тоа дека граѓаните се обесхрабени кога се соочени со проблем поврзан со работодавците или со државните институции, бидејќи од самиот почеток очекуваат дека обидот да го решат проблемот ќе биде неуспешен. Ваквата перцепција негативно влијае врз довербата во институциите, што е исто така предиктор за преземање мерки за решавање на проблемот. Многу е важно да се спроведат дополнителни истражувања за да се разгледаат причините за овие негативни ставови и да се идентификува како тие ставови можат да се подобрат, бидејќи тоа е од суштинско значење за подобрувањето на патот на граѓаните до правдата. Ова укажува на фактот дека понатамошните јавни политики за подобрување на пристапот до правдата во Македонија мора да го земат предвид не само бројот на правните проблеми, туку и видовите правни проблеми, како и леснотијата или тешкотијата со којашто овие проблеми можат да се решат.

СТАВОВИ ЗА ПРАВОСУДНИОТ СИСТЕМ

Истражувањето укажува дека најголемиот број граѓани имаат негативен став кон правосудниот систем, особено во однос на тоа колку е правичен кон посиромашните. Сепак, мнозинството испитаници се согласуваат со тоа дека судовите се важни за обичните луѓе да можат да ги остварат своите права (повеќе од две третини се согласиле со овој став), додека ставовите за општата правичност на правосудството беа прилично поделени. Можеби еден од најважните наоди на нашата студија е тоа дека многу понегативни ставови имаа оние испитаници кои имаат поголемо искуство со правните проблеми. Резултатите покажуваат дека проблемот му претходи на ставот, т.е. дека обидот да се реши правниот проблем го предизвикува негативниот став. Оттука можеме да заклучиме дека директното искуство со правосудниот систем доведува до зголемена негативност кај населението.

Интересно е тоа што меѓу испитаниците кои имале правен проблем, веројатноста дека презеле активни мерки за да го решат својот проблем е многу поголема кај оние со многу позитивни ставови во споредба со оние со многу негативни ставови. Ова е донекаде изненадувачки наод, поради тоа што очекувањето е дека оние со негативни ставови би биле попасивни во решавањето на правниот проблем, заради тоа што не веруваат дека ќе добијат правично судење.

ИМПЛИКАЦИИ ЗА ЈАВНИТЕ ПОЛИТИКИ

Студијата откри голема распространетост на правните проблеми во Македонија. Иако во најголемиот дел од случаите кога граѓаните се соочиле со правен проблем, тие направиле нешто за да ги решат проблемите, помалку од една десеттина од испитаниците биле вклучени во каков било вид формална судска постапка или пак се решиле на медијација или друга алтернативна постапка за решавање на споровите. Во три од пет случаи не било постигнато решавање на спорот. Според тоа, резултатите од нашето истражување укажуваат на „затскриената“ потенцијална побарувачка за системот на граѓанска правда. Во продолжение следуваат дел од импликациите за реформи во јавните политики кои произлегуваат од овие клучни наоди, но сепак се потребни дополнителни консултации со сите засегнати страни, со цел да се идентификуваат можните алтернативи кои би биле од јавен интерес, а кои се насочени кон подобрување на системот на граѓанска правда во Македонија, особено механизмите за пристап до правдата.

- 1) *Зголемување на личниџе капацитџетџи* – истражувањето покажа дека непријавувањето на одредени проблеми е поврзано со индивидуалните капацитети и свесноста за препознавање и идентификување на проблемите. Според тоа, треба да се поддржат програми за поддршка за граѓаните, од правно образование до услуги за правна помош во заедницата, кои ќе можат да понудат поддршка за граѓаните.
- 2) *Зголемување на оџшџоџо разбирање на џравниоџ систем*, а особено знаењето на граѓаните за нивните права, обврски, правни лекови и процедури за решавање на правните проблеми. Истражувањето недвосмислено утврдува дека постои сериозна потреба од зголемување на знаењето на граѓаните, со цел да се зајакнат во правна смисла. Овде од суштинско значење ќе биде вклучувањето на наставните програми за активно граѓанство во јавното образование. Треба да се вложат дополнителни напори за да се покрие возрасното население кое не го разбира новиот правосуден систем.
- 3) *Подобрување на јавниоџ имиџ на судсџвоџо* – колку и да е пристрасен, негативниот имиџ на судството е сериозна причина за загриженост. Релевантните тела (како што е Судскиот совет) треба да преземат сериозни мерки за зголемување на довербата во судството, преку разни методи, меѓу кои и споделување позитивни примери во јавноста, поактивно работење со медиумите и во рамките на образовниот систем, и слично.
- 4) *Реформи на судскиџе џосџаџки за да се адресирааџ џоџребиџе на џраѓаниџе*, а особено транспарентноста, непристрасноста и должината на судските постапки. Тука би било корисно да се земат предвид разните примери за подобрување на работата на судството (на пример, осмислување нов систем за управување со предметите, како процес што треба да ги земе предвид должината, приоритетизирањето, како и вклученоста на судиите).
- 5) *Промовирање на медијаџијаџа и на друџиџе алџтернаџивни форми на решавање на сџоровиџе* – потребни се значителни напори за да се зголеми искористеноста на медијаџијата, како нова форма на решавање на споровите. Промовирањето и зголемувањето на свесноста, најпрво меѓу правните професионалци, би можело да биде корисно за справување со скептицизмот и за зголемување на идниот потенцијал за нудење на оваа можност за граѓаните. А за тоа од суштинско значење ќе биде поактивната вклученост на медијаторите и нивната промоџија во јавноста (заедно со позитивните примери).

МЕТОДОЛОГИЈА

Квантитативното истражување претставено во оваа студија беше спроведено во 2012 година од страна на **Реактор – Истражување во акција**, а беше иницирано и поддржано од страна на **Фондацијата Отворено општество – Македонија** и нивниот партнер **Open Society Justice Initiative**, кои дадоа експертска поддршка за истражувањето. Истражувањето се одвиваше во две фази. Прво спроведовме компјутерски асистирано телефонско интервјуирање (CATI), кое всушност служеше како првично анкетирање на општата возрасна популација (на возраст од и над 18 години), и имаше за цел да ја утврди распространетоста на проблемите (правните настани) во претходните три години (од септември 2009). Овој дел од истражувањето вклучи примерок репрезентативен за населението на Република Македонија од вкупно 2.858 лица. Следната фаза беше детално телефонско интервју кое се спроведуваше веднаш по првичната анкета и ги вклучи оние лица од првиот примерок кои пријавиле дека имаат најмалку еден сериозен правен проблем. Во вториот дел од студијата беа вклучени вкупно 806 лица.

ДИЗАЈН НА ПРИМЕРОКОТ

Кога ја дизајниравме студијата, бевме соочени со две важни прашања поврзани со примерокот. Најпрво, важно беше да се одлучи дали примерокот ќе се добие од општата популација, како што е случајот со *Genn* (1999), *Pleasence* (2006) и други, или пак ќе се стави посебен акцент на семејствата со ниски примања (како што е случајот со студијата на Американската адвокатска комора од 1994), поради тоа што испитаниците од втората група се соочуваат со различни правни проблеми, како и поради тоа што јавните политики кои се занимаваат со бесплатната правна помош и ги регулираат јавно достапните правни

услуги претежно како потенцијални корисници ги имаат таквите семејства. Ние се решивме на првата варијанта, т.е. ја опфативме општата возрасна популација, и тоа од неколку причини. Прво, процентот на населението кое живее во сиромаштија во Македонија е многу висок (релативната стапка на сиромаштија е проценета на 30,4%),⁴ така што дури и примерок од општата популација може да овозможи пристап до голем број испитаници со ниски примања. Второ, постојат теоретски и емпириски докази што укажуваат на тоа дека бараните правни совети се дистрибуирани во населението во U-форма,⁵ што значи дека семејствата со средни приходи се под најголем ризик, па според тоа треба да бидат анкетирани. Трето, другите држави вклучени во слични истражувања поддржани преку мрежата на фондациите Отворено општество спроведуваа анкети на општата популација, па беше корисно да се примени истиот пристап за компаративни цели. Сепак, со оглед на тоа дека истражувањето беше спроведено телефонски, едно од ограничувањата на нашата студија е тоа што не се покриени бездомните лица, како и најсиромашниот дел од населението (под претпоставка дека немаат домашни или мобилни телефони).

Второто важно прашање беше големината на примерокот. Со оглед на тоа што ова истражување е прво од ваков вид во Македонија, немавме податоци за процентот од населението што би се квалификувал за второто интервју, т.е. за оние кои имале искуство со нетривијален правен проблем. Ги користевме минатите студии за распространетоста за да го предвидиме процентот на населението што би можел да има проблем, па првично планиравме големината на примерокот да биде меѓу 2.500 и 2.900 испитаници (нето-примерок), со цел да добиеме примерок од 1.050⁺⁶ испитаници кои ќе се квалификуваат за вториот дел од интервјуто.

ПРАШАЛНИКОТ

Прашалникот што е користен во анкетата во голема мера е дизајниран според прашалникот на Хејзл Ген (Hazel Genn) од нејзиното капитално дело „Патот до правдата“ (Оксфорд, 1999). Беа

4 Државен завод за статистика, соопштение 2011: <http://www.stat.gov.mk/pdf/2012/4.1.12.50.pdf>

5 Trebilcock (2008). Report of the Legal Aid Review 2008. Достапно на: http://www.attorneygeneral.jus.gov.on.ca/english/about/pubs/trebilcock/legal_aid_report_2008_EN.pdf

6 1.050 е потребниот примерок за проценки со $\pm 3\%$ маргина на грешка.

преземени неколку чекори за да се адаптира методологијата за анкетата за правните потреби во македонски контекст, земајќи ја предвид локалната правна и институционална средина. Најважно беше определувањето на две фокус-групи, за да се идентификуваат категориите проблеми, како и за да се тестира јазикот и формулацијата на прашањата, по што следуваше предтестирање на прашалникот. На овој начин се осигуравме дека е направена валидна адаптација на прашалникот на македонски и на албански јазик. Покрај тоа, конечните верзии на прашалникот и на методологијата беа дадени на финален преглед од страна на меѓународен експерт (Мартин Граматиков).

Фокус-групи

Во неделата меѓу 23 и 29 јули 2012 истражувачкиот тим спроведе две фокус-групи. Во првата група беа поканети шест претставници од непрофитниот сектор, кои даваат бесплатна правна помош низ целата територија на државата,⁷ и кои ги претставуваат четирите најголеми градови во Македонија (регионалните центри). Сите учесници беа правници кои работат како правни советници и даваат директна бесплатна правна помош во голем број области. Првата фокус-група се одржа во канцелариите на Фондација Отворено општество – Македонија. Втората фокус-група се одржа во канцелариите на Реактор и беше составена од 8 обични граѓани без правничко искуство, кои немаат блиски роднини со правничко искуство (адвокати, обвинители, полицајци, судии, медијатори и сл.).

Сесиите со двете фокус-групи траеја по 90 минути и беа модерирани од страна на член на истражувачкиот тим. Сите дискусии беа снимени и модераторот водеше записник за време на и веднаш по сесиите. Главна цел на фокус-групите беше да се изберат проблемите кои ќе се користат во анкетата (категории на проблеми), како и да се испита прегледноста на избраните категории проблеми.

Приспособување на прашалникот

Како што беше споменато погоре, прашалникот за анкетата беше дизајниран на англиски јазик, врз основа на постоечки прашалници за правни потреби. Приспособувањето на прашалникот на македонски јазик беше изведено со помош на методот „слеп повторен превод“:⁸ Со

7 Сите се членови на мрежата за бесплатна правна помош, поддржана од Фондација Отворено општество – Македонија.

8 Alonso, J., Anto, J. M., & Moreno, C. (1990). Spanish version of the Nottingham Health Profile: translation and preliminary validity. *American journal of public health, 80*(6), 704-8

оглед на тоа што главните (филтер) прашања беа дизајнирани според фокус-групите, истражувачкиот тим одлучи дека нема потреба од покомплексен пристап (како, на пример, комисија за ревизија).

Преводот на прашалникот од оригиналната англиска верзија на македонски мајчин јазик го направи членка на истражувачкиот тим која има правничко искуство, но не учествуваше во подготовката на прашалникот. Од преведувачката беше побаран концептуален а не буквален превод. Повторниот превод според утврдениот метод беше изведен од страна на втора, овојпат билингвална истражувачка, која не учествуваше во првата фаза на преводот и која зборува англиски и македонски јазик. Ова беше важен чекор за да потврдиме дека значењето на македонската верзија кореспондира со значењето на англиската верзија. Кога значењето на одреден збор или фраза се чинеше изгубен или изменет, целиот процес за конкретното прашање се повторуваше. Процедурата се повтори и за албанскиот прашалник. Квалитетот на преводот беше особено важен, со оглед на тоа дека беше направен на два јазика. Така, двата превода требаа прецизно да го отсликуваат оригиналниот прашалник, со цел да се избегнат одговори кои не би биле компатибилни и споредливи.

ПРЕДТЕСТИРАЊЕ

Откако беа преведени прашалниците, спроведовме краток теренски тест. Прво направивме 10 интервјуа лице в лице со македонскиот прашалник, за да видиме дали се јасни прашањата, а потоа дополнителни 5 интервјуа лице в лице со албанскиот прашалник. По интервјуата беа одржани дискусии со испитаниците за да се издвојат евентуалните нејаснотии и тешки прашања, како и за да се оцени издржаноста на прашалникот. Покрај тоа, беа изведени 20 телефонски интервјуа по случаен избор, со цел да се направи последен тест на прашалникот и да се процени времетраењето на неговото спроведување. По оваа фаза беа направени мали промени во прашалникот врз основа на наученото од првичниот тест. Во пилот-фазата ја тестиравме целата процедура на спроведувањето на анкетата, што значи дека покрај тестирање на прашалникот, беше тестиран и САТИ-системот, методот за надзор (аудиоснимки), кодирањето и инструкциите за анкетарите. Покрај првичниот тест, беа анализирани и податоците од првите 100 пополнети прашалници во анкетата, со цел да се утврдат можни проблеми, но не наидовме на такви.

АНКЕТАТА

Анкетата беше спроведена од страна на Реактор – Истражување во акција, со компјутерски асистирани телефонско интервјуирање (САТИ),⁹ поради тоа што луѓето кои се анкетираат телефонски „веројатно сакаат да зборуваат за своите проблеми“ (Currie, 2005). Анкетата се спроведуваше во октомври и ноември 2012, меѓу 10 и 21 часот, секој ден освен во недела, а исклучок беше направен само доколку испитаникот побарал интервјутото да се направи во недела. Интервјуата беа спроведени од страна на 17 етнички Македонци, 4 етнички Албанци и 1 етнички Ром, кои беа обучени и надгледувани од страна на Реактор – Истражување во акција. Во согласност со процедурите за контрола на квалитетот, првите дванаесет интервјуа беа спроведени под директен надзор. Покрај тоа, интервјуата беа снимани и 15% беа проверени од страна на проектните истражувачи. Анкетарите добиваа секојдневни коментари за квалитетот на нивните интервјуа, како и насоки за нивно подобрување. Вака беа интервјуирани вкупно 2.858 граѓани, репрезентативни за македонското население.

Прашалникот за анкетата имаше многу сличности со прашалниците од анкетите од „Патот до правдата“, од каде што е и преземен пристапот за идентификување на проблемите, „прагот на тривијалност“¹⁰ за детаљното второ интервју, како и ограничувањето на „физичките лица“¹¹ (за повеќе детали, погледнете го следното поглавје). Сите испитаници поминаа низ првичното интервју, во кое беа прашани „дали во последните три години, т.е. од октомври/ноември 2009“ се соочиле со проблем кој бил тежок за решавање, а припаѓа на долгата листа проблеми во следниве категории: потрошувачки проблеми, проблеми на работа, проблеми со домување, проблеми со пари/долгови, проблеми со државна помош, изнајмено домување (вклучувајќи ги проблемите на закупците или на сопствениците на изнајмениот имот), семејни проблеми, проблеми поврзани со децата, проблеми со дискриминацијата, здравството и несоодветното однесување на полицијата. Во секоја од овие категории, на испитаниците им беа прочитани конкретни проблеми и од нив беше побарано да посочат дали тие се совпаѓаат со нивниот проблем. Доколку се совпаѓаат, испитаниците треба

9 Спротивно на методот на интервју лице в лице, употребен во Обединетото Кралство и Бугарија, а слично на анкетите во Канада, САД и во Австралија, кои биле спроведени по телефон.

10 Недоволно сериозни за да се сметаат за „правни“

11 Беа исклучени проблемите поврзани со нивната професија или бизнис

да определат кога настанал проблемот и колку често се јавува. На пример, во категоријата проблеми на работа, конкретните проблеми што беа понудени вклучуваа незадоволителна работна средина или пак проблеми со добивањето плата. Детален приказ на категориите, конкретните проблеми и нивната распространетост е даден во Анекс I.

Прв дел: првичното интервју

Првиот дел, т.е. првичното интервју, опфати 2.858 лица на возраст од и над 18 години, кои беа прашани дали имале одредени видови проблеми во последниве три години. Сите интервјуа беа спроведени телефонски со CATI и во просек траеја по 14 минути.

Првичното интервју собираше податоци за следниве категории проблеми:

- » потрошувачки проблеми;
- » проблеми со работа;
- » проблеми со домување/имот;
- » проблеми со издавање имот;
- » проблеми со закупување имот;
- » проблеми со пари;
- » проблеми со државни трансфери и услуги;
- » проблеми со образование;
- » проблеми со партнерот;
- » проблеми поврзани со деца;
- » здравствени проблеми;
- » дискриминација;
- » проблеми со полиција, како жртва на криминал, клевета или, пак, нарушување на приватноста, и
- » други проблеми идентификувани од страна на испитаниците.

За секоја категорија, конкретните проблеми од таа категорија им беа прочитани на испитаниците и од нив беше побарано да одговорат дали се соочиле со таков проблем.¹² Кога одговорот беше „да“, од испитаниците беше побарано да утврдат приближно кога почнал проблемот (месец и година) и колку често се јавува/л (еднаш; повеќе од еднаш, но ретко; повремено или често). Испитаниците, исто така, беа прашани дали се соочиле со друг сериозен проблем, со цел да

¹² „Дали во последниите три години, ил.е. од октомври/ноември 2009 година, сите се соочиле со сериозен проблем поврзан со [вид на проблемот]”

се откријат можните проблеми што сме ги превиделе во дизајнот на прашалникот. Во овој дел испитаниците беа прашани дали размислувале за тоа да започнат судска постапка, дали некој им се заканил со судска постапка или пак започнал судска постапка против нив, од која било причина, со исклучок на кривичните постапки.

Одговорите на испитаниците беа филтрирани според следниве правила:

- » Одговарањето во име на партнерот не се прифаќаше. Исклучок правевме единствено кога стануваше збор за проблеми со имотот, кои законски можеби се однесуваат само на партнерот, но имаат влијание и врз испитаникот;
- » Проблемите кои почнале пред септември 2009 беа вклучени само ако сè уште траеле по тој датум;
- » Проблемите со кои се соочуваат испитаниците, а кои се однесуваат на нивните (сопствени) фирми (на пример, пари што некој ги должи на фирмата, а не лично на испитаникот) или правни застапници, беа исклучени;
- » Проблеми што се случиле пред испитаникот да наполни 18 години беа исклучени;
- » Кривичните проблеми, исто така, беа исклучени, со исклучок на проблемите во кои испитаникот бил жртва на криминал што не бил истражен или при кој сметал дека бил третиран несоодветно од страна на полицијата, кои припаѓаат во посебна категорија проблеми;
- » Проблемите што се случиле надвор од Македонија беа исклучени;
- » „Тривијалните“ проблеми, т.е. проблемите што не се сметаат за доволно сериозни, беа исклучени.

Во последниот дел од првичната анкета, граѓаните беа прашани кои се нивните ставови за правосудниот систем во државата, така што покрај испитувањето на реалните соочувања со правните проблеми, анкетата испитуваше и некои општи ставови. Овие ставови беа оценети преку две групи прашања, од кои првите се однесуваат на директните ставови за правосудниот систем, а вторите на хипотетички ситуации во кои би можел да се најде испитаникот. Во првата група, испитаниците беа прашани колку се согласуваат или не се согласуваат со шест изјави за правосудниот систем во Македонија. Во втората група беа прашани колкава е веројатноста да добијат правично решение на суд во случај на проблеми од шест различни категории, т.е. против шест различни спротивставени страни во

проблемот. Примери за првата група прашања се: *До кој степен се согласуваше или не се согласуваше¹³ со изјавите „Законите и правните системи во македонското општество, во суштина, се праведни“ или „Судскиот систем во Македонија е неправеден (нефункционален) за богатиите, отколку за сиромашните“?* Примери за прашањата од втората група се: *Колку сметаше дека е веројатно¹⁴ да добиете фер решение ако имате проблем со вашиот работодавец, на пример ако сите незаконски отпуштени од работа? или Колку сметаше дека е веројатно да добиете фер решение доколку сите во сир со локалната власт поради дозвола за граба?* Детален преглед на сите прашања за ставовите и нивните фреквенции е даден во последното поглавје.

Втор дел: Главниот прашалник

Интервјуто беше продолжено со оние испитаници кои имале најмалку еден правен проблем, со цел да се оцени нивниот „пат до правдата“ за конкретен (избран) проблем. Така, пред да се спроведе главниот дел од интервјуто, анкетарите селектираа еден единствен проблем. На анкетарите им беа дадени инструкции да го селектираат вториот најскорешен проблем и да побараат детален опис на проблемот, како и проценка на вредноста на проблемот. Иако 49% од испитаниците изјавиле дека се соочуваат или во минатото се сочиле со правен проблем, само 29% се сложија да продолжат со интервјуто и да ни дадат повеќе информации за тоа како го решиле (или не го решиле) проблемот. Вкупно 806 граѓани беа интервјуирани во вториот, т.е. во главниот дел од анкетата. Со ова, маргината на грешка се зголеми за 0,5%, па наместо планираните ± 3 , маргината на грешка на резултатите е $\pm 3,5$.

Сите интервјуа беа спроведени веднаш по првичното интервју, по телефон со помош на САТИ, и во просек траеја по дополнителни 16 минути.

Главниот прашалник се фокусираше на настанот избран по првичното интервју и ги покриваше следниве области:

- » Карактеристиките на спорот – неговиот статус, другата страна, поврзаноста со други проблеми;
- » Стратегиите за решавање на проблемот – примен совет, извор на советот, задоволност со добиениот совет;

13 Потполно се согласувам, прилично се согласувам, ниту се согласувам ниту не се согласувам, прилично не се согласувам, потполно не се согласувам

14 Многу неверојатно, неверојатно, ниту веројатно ниту неверојатно, веројатно, многу веројатно

- » Целите – што сакале да постигнат испитаниците и колку од саканото било постигнато, т.е. дали и колку се задоволни;
- » Искуството со правното решавање на спорот – трошоци, достапност на правен совет, искуства со судската постапка;
- » Пасивните стратегии – онаму каде што не се преземени мерки за решавање на проблемот, причините за неактивноста и план за идните активности;
- » Исходите – задоволност, времетраење на спорот, тежината на проблемот, и
- » Општата оценка – општи ставови кон процесот на решавање на спорот, влијанието врз животот на испитаникот, ставови кон правниот систем.

Анализата на податоците беше изведена со помош на статистички софтвер, SPSS и G*Power.

ПРИМЕРОК

Беа интервјуирани вкупно 2.858 граѓани, добиени преку двостепен случаен примерок.¹⁵ Стапката на одговарање беше 52,2% од претпоставениот подобен примерок (граѓани кои имаат домашен или мобилен телефон). Деталите за стапката на одговарање се дадени во табела 1.

Табела 1: Стапка на одговарање

	Број	% од вкупно квалификуван примерок
Исклучени/Непостоечки броеви ¹⁶	1,854	33.4
Одбивање на анкетираниот	558	10.6
Прекинати од страна на анкетираниот	195	3.5
Завршени анкети	2,858	52.5
Вкупно	5,465	100

15 Првиот степен е едноставен примерок, а во вториот степен е направена стратификација врз основа на родот, етничката припадност, возраста и географскиот регион. Се претпоставува дека примерокот е репрезентативен за македонското население од и над 18-годишна возраст.

16 По два првични обиди и дополнителни 3 во друго време од денот и/или друг ден

Во поглед на родот, примерокот беше совршено балансиран: 1.418 машки и 1.419 женски испитаници (50.0%).¹⁷ Испитаниците ги претставуваат сите 84 општини и сите географски региони во државата, а детален преглед на дистрибуцијата на испитаниците по регион е даден во табела 2. Најголемиот дел од испитаниците живеат во урбана средина (70,2%) и речиси една третина (29,8%) живеат во рурална средна.

Според етничката припадност, 2.016 граѓани се етнички Македонци (70,9%), 603 или секој петти испитаник е етнички Албанец и 225 (7,9%) испитаници припаѓаат на некоја од другите етнички групи, главно Срби, Турци, Роми, Власи, Торбеши, Бошњаци и уште неколку други. Четиринаесет испитаници не ја откриле својата етничка припадност.

Табела 2: Испитаници според регион

Регион	Фрекв.	%
Скопје	868	30.4
Вардар	185	6.5
Источен	226	7.9
Југозападен	291	10.2
Југоисточен	222	7.8
Пелагонија	316	11.1
Полог	432	15.1
Североисток	255	8.9
Вкупно	2,795	97.8
Недостигаат	63	2.2
Вкупно	2,858	100.0

Испитаниците беа на возраст помеѓу 18 и 91 година, а просечната возраст беше 44 години. Најголемиот дел од испитаниците (23,5%) припаѓаа на младата група (на возраст од 18 до 29 години), по што следуваат оние на возраст од 40 до 49 години и од 50 до 59 години, кои претставуваат 18,1% и 19,2% од примерокот. 17,4% од примерокот се на возраст од 30 до 39 години, 6,5% од 70 до 79 години и само 2% од примерокот над 80 години. Само 7 испитаници не ја откриле својата возраст. Дистрибуцијата на возрастните групи може да се види во Табела 3.

¹⁷ 21 не го откриле својот род

Табела 3: Испитаници според возрастни категории

Возрасна категорија	Фрекв.	%
18-29 години	671	23.5
30-39 години	497	17.4
40-49 години	517	18.1
50-59 години	548	19.2
60-69 години	374	13.1
70-79 години	186	6.5
80 + години	58	2.0
Вкупно	2,851	99.8
Фалат	7	.2
Вкупно	2,858	100.0

Степенот на образование на испитаниците, даден во табела 4, е следниов: 46 или 1,6% од испитаниците немаат завршено основно образование, а речиси една петтина (19,7%) имаат завршено (само) основно образование. Половина од испитаниците (50,5%) имаат завршено средно образование. 151 испитаник, или 5,3%, имаат завршено вишо образование, 20,7% имаат универзитетско образование (додипломско) и 61 испитаник, или 2,2%, завршиле постдипломско образование. 23 испитаници не го откриле степенот на образование. За да биде појасно, како и од статистички причини,¹⁸ во анализата направивме поедноставена категоризација на испитаниците во три главни образовни категории: оние со основно, помалку од основно и без образование се во категоријата „ниско образование“, оние со завршено средно училиште се во категоријата „средно образование“ и академците (виша, додипломски и постдипломски) се во категоријата „високо образование“.

Табела 4: Испитаници според стекнатото образование

Образование (поедноставено)	Фрекв.	%	Образование цели категории	Фрекв.	%
Ниско образование (Основно и пониско)	604	21.3	Без формално образование	46	1.6
			Основно училиште	558	19.5

18 Поради тоа што некои од примероците во детаљните категории беа премногу мали

Средно образование (Завршиле средно образование)	1,431	50.5	Средно училиште	1,431	50.5
Високо образование (Високо, вклучувајќи го и постредното нетерцијално)	800	28.2	Вишо образование	151	5.3
			Факултет	588	20.6
			Постдипломски	61	2.1
Вкупно	2,835	100.0			

Примерокот беше исто така разновиден кога станува збор за статусот на пазарот на трудот и куповната моќ на домаќинствата. Според статусот на пазарот на трудот, 39,7% од испитаниците каже дека се вработени со полно работно време, 1,3% со скратено работно време и 18,2% пријавиле дека се невработени. Дополнителни 15,4% се економски неактивни, 6,9% студенти и 18,5% пензионери. 62 испитаници одбиле да кажат каков е нивниот статус на пазарот на трудот. Слично како и со степенот на образованието, и овде ги поедноставивме категориите:

Табела 5: Испитаници според статусот на пазарот на трудот

Статус на пазарот на трудот	Фрекв.	%	Статус на пазарот на трудот (сите категории)	Фрекв.	%
Вработен	1,152	41.2	Вработен/а со полно работно време со договор	991	35.4
			Вработен/а со полно работно време без договор	121	4.3
			Вработен/а со скратено работно време со договор	24	0.9
			Вработен/а со скратено работно време без договор	12	0.4
Невработен	505	18.1	Невработен/а и бара работа	505	18.1

Неактивни (со студенти и пензионери)	1,139	40.7	Невработен/а и не бара работа	426	15.2
			Студент/ка	191	6.8
			Пензионер/ка	536	18.8
Вкупно	2,796	100.0		2,796	100.0

Просечниот месечен приход на домаќинствата е низок, што ја отсликува неповолната економска состојба и ниската куповна моќ во земјата. Приходот на домаќинствата е прикажан во табела 6.

Табела 6: Испитаници според месечниот приход на домаќинството

Просечниот месечен приход по домаќинство	Фрекв.	%
Помалку од 10.000 денари	399	14.9
Меѓу 10.000 и 20.000 денари	767	28.6
Меѓу 20.000 и 30.000 денари	631	23.5
Меѓу 30.000 и 40.000 денари	407	15.2
Меѓу 40.000 и 50.000 денари	158	5.9
Меѓу 50.000 и 60.000 денари	112	4.2
Повеќе од 60.000 денари	1139	40.7
Не знам/ Нема одговор	81	2.8
Вкупно	2796	100.0

Дека станува збор за недоволен приход на домаќинствата станува јасно ако земеме предвид дека мнозинството од граѓаните живеат во големи домаќинства. Еден испитаник дури пријавил дека живее во 24-члено семејството. Една третина од испитаниците (30,6%) живеат во семејства кои имаат до три члена, а само 2,7% од примерокот живеат сами. Една четвртина од испитаниците (24,8%) живеат во четиричлени домаќинства. Дополнителна третина (32,8%) живеат во семејства со 5 или 6 члена, а преостанатите 11,8% живеат во седумчлени или во повеќечлени домаќинства. Ако ја земеме предвид оваа структура на домаќинствата, можеме да очекуваме дека мнозинството од испитаниците можат да си ги приуштат само основните работи, т.е. дека имаат ниска куповна моќ. Ова ја потврдува претпоставката дека дури и кога фокусот е ставен на општото население, сепак голем број непривилегирани и нивните проблеми се покриени со студијата.

СЛИКА НА ПРОБЛЕМИТЕ: ПРАВНИТЕ ПРОБЛЕМИ СО КОИ СЕ СООЧУВААТ ГРАЃАНИТЕ

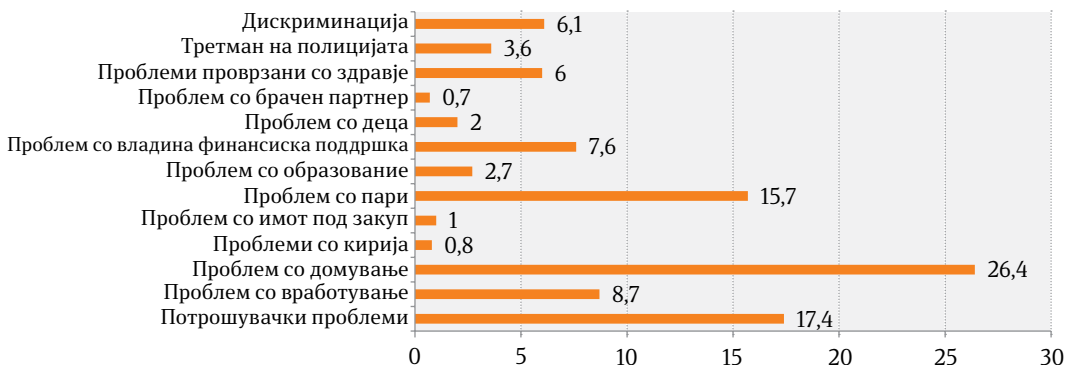
Во овој дел од студијата ја проценуваме застапеноста на правните проблеми со кои се соочуваат македонските граѓани. Базирано на сличните истражувања спроведени во Европа (Англија, Велс и Бугарија), Северна Америка (САД и Канада) и Австралија, ги идентификувавме зачестеноста и видовите проблеми со кои се соочуваат граѓаните, а исто така го оценивме и бројот на засегнатите граѓани, т.е. пропорцијата на населението кои потенцијално се соочува со граѓански правни проблеми. Истражувањето дава детаљна анализа на различните стапки на зачестеност на проблемите - како во целина, така и според секоја специфична категорија проблеми.

Дополнително, секој проблем, како и категорија, се детаљно анализирани во однос на разликите според осум демографски карактеристики. Разгледуваме дали за одредени проблеми е повеќе или помалку веројатно да бидат пријавени од страна на граѓаните со различни демографски, т.е. социо-економски карактеристики. Релевантните социо-демографски карактеристики кои се анализирани се возраста, полот, етничката припадност, степенот на образование, местото на живеење во зависност од регионот во државата, како и во зависност од тоа дали станува збор за урбана или за рурална средина, статусот на пазарот на трудот, како и приходите на испитаниците по домаќинство.

Вкупно 49% од испитаниците кои се опфатени во истражувањето навеле дека имале искуство со најмалку еден правен проблем во последниве три години. Најчесто споменувани се проблемите со домувањето/имотот (26,4%), додека најретки се проблемите со

партнерите (1,1%). Меѓу другите најчести проблеми спаѓаат оние поврзани со вработувањето, како и проблемите поврзани со пари и со долгови. Во другите поретко наведени проблеми спаѓаат оние кои се однесуваат на децата и злоупотребата од страна на полицијата. Сите видови проблеми и нивната распространетост се прикажани во графиконот 1:

Застапеност на проблемите



Графикон 1: Фреквенција на наведените проблеми (база: 2.858)

Распространетоста на проблемите ја отсликува веројатноста македонските граѓани да бидат изложени на проблемите. На пример, најчестите проблеми произлегуваат од околностите во кои се наоѓа мнозинството од возрасното население, т.е. проблеми кои можат да му се случат секому во Македонија. На пример, проблемите со домувањето произлегуваат од поседувањето или живеењето на имот што треба да се одржува, потрошувачките проблеми произлегуваат од трансакциите на стоки и услуги на пазарот. Проблемите со пари и долгови произлегуваат од финансиските трансакции, а проблемите со работата се поврзани со статусот на пазарот на трудот, па оттаму, нискиот степен на зачестеност го отсликува фактот дека не секој од населението има работа. Следствено, ретко наведените проблеми произлегуваат од ситуации кои луѓето поретко ги доживуваат, како што е контактот со полицијата, имањето здравствени проблеми¹⁹ или живеењето на изнајмен имот.

Некои од проблемите се наведуваат многу ретко, бидејќи испитаниците се воздржани во однос на откривањето на деталите. Тоа би можело да биде случај за проблемите со партнерите, како што е домашното насилство, кое во голема мера не се пријавува²⁰. Затоа,

¹⁹ Иако може да се аргументира дека само (систематски повеќе) здрави испитаници се согласуваат да учествуваат во анкета.

²⁰ Истражување за опсегот на родово-базираното насилство врз жените и девојките на јавните места во Скопје. Реактор, 2012.

треба да се очекува дека некои проблеми се ретко застапени заради општествените ограничувања или обидите да се заштити приватноста, доверливоста и личната безбедност. И покрај тоа, веруваме дека истражувањето нуди солидни индикатори за проблемите со кои се соочуваат граѓаните во македонското општество.

Релативните пропорции на проблемите во рамките на примерокот, нивната зачестеност и во рамките на групата која би можела да биде изложена на одредениот проблем и во однос на целосниот примерок, како и проценетата бројка на граѓани засегнати од ваков вид проблеми се прикажани во табела 7. Табелата треба да се интерпретира на следниов начин: првата колона, оние кои би можеле да бидат засегнати од проблемот, го дава процентот испитаници кои биле прашани дали се соочиле со одреден проблем. На пример, сите испитаници се сметаат за потрошувачи и според тоа беа прашани за потрошувачките проблеми, но само 43,9% од примерокот се вработени или бараат работа, па само тие 43,9% беа прашани дали имале проблем поврзан со работата или со вработувањето. Втората колона, застапеноста на проблемот во рамки на засегнатата група, прикажува колку од засегнатите испитаници во одредена категорија имале искуство со проблем од таа категорија. На пример, тука може да видиме дека 19,9% од вработените и оние кои бараат работа имале проблем поврзан со работата, што значи 19,9% од засегнатите 43,9%. Третата колона го пресликува овој број во вкупниот примерок, т.е., го прикажува бројот на оние кои имале проблем како процент од вкупниот примерок, што во случајот со проблемите поврзани со работата изнесува 8,7%. Последната колона го проценува бројот на граѓаните со одреден проблем, т.е. ги генерализира резултатите за целото возрастно население во Република Македонија.

Табела 7: Застапеноста на конкретни проблемски категории и проценетиот апсолутен број граѓани погодени од секоја категорија проблеми

Тип проблем	Испитаници кои се квалификувани по проблемска категорија ²¹	Застапеност на проблемот во квалификуваната група	Застапеноста на проблемот во целиот примерок	Процент број на возрасни граѓани со проблем од ваков вид ²²
Потрошувачки проблем	100.0%	17.4%	17.4%	280.929
Проблем со работа/вработување	43.9%	19.9%	8.7%	140.047
Проблем со домување/имот	100.0%	26.4%	26.4%	426.237
Проблеми со издавање имот	4.7%	17.3%	0.8%	13.127
Проблем со закупување имот	4.6%	21.4%	1.0%	16.238
Проблем со пари	100.0%	15.8%	15.8%	255.096
Проблем со државни услуги и трансфери	100.0%	7.6%	7.6%	122.704
Проблем со образованието	14.0%	19.3%	2.7%	112.302
Проблем со деца	33.6%	6.0%	2.0%	99.871
Проблем со партнерот	70.0%	1.1%	0.7%	12.431
Проблеми поврзани со здравјето	100.0%	6.0%	6.0%	96.872
Третман на полицијата	100.0%	3.6%	3.6%	58.123

21 Процент од вкупниот примерок.

22 Врз основа на последната проценка на населението на Државниот завод за статистика од 30.6.2012, според која во Македонија живеат вкупно 1.614.535 граѓани на возраст од и над 18 години.

Дискриминација	100.0%	6.1%	6.1%	98.486
----------------	--------	------	------	--------

СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИ ИНДИКАТОРИ ЗАД ПРОБЛЕМИТЕ: РАСПРОСТРАНЕТОСТ НА ПРАВНИТЕ ПРОБЛЕМИ

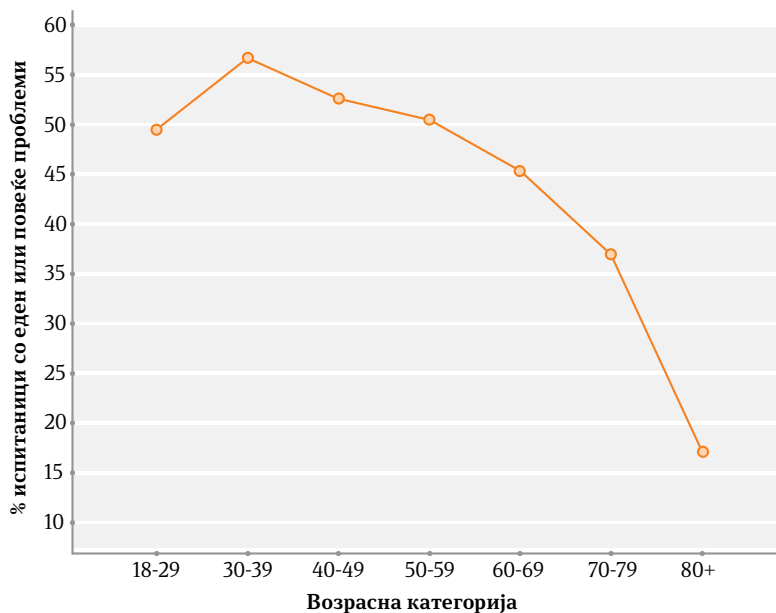
Во обид да ги идентификуваме факторите што придонесуваат за веројатноста да се јави еден или повеќе правни проблеми, т.е. за да дознаеме дали правните проблеми се дистрибуирани без посебен ред меѓу населението, спроведовме детаљна анализа на одговорите на испитаниците. Така, применивме повеќекратни бинарни логистички регресији со цел да го провериме уникатното влијание на социо-демографските карактеристики врз веројатноста да се јави еден или повеќе правни проблеми во последните три години, како и *ANOVA* тестови (анализи на варијациите) и *t*-тестови за да ги определиме апсолутните разлики меѓу различните групи.

Табелата 8 ги сумира овие анализи и дава детален опис на тоа како луѓето со различни социо-демографски карактеристики се разликуваат според својата ранливост во однос на правните проблеми. Како што може да се види од табелата²³, констатиравме дека речиси сите фактори имаат влијание на наведувањето на правните проблеми: возраста, полот, степенот на образование, статусот на пазарот на трудот, приходите по домаќинство, како и местото на живеење на испитаникот (и во двата случаја, односно дали испитаникот живее

²³ Вредностите во табелата треба да се интерпретираат на следниов начин: Вредностите во OR столбот (сооднос на веројатност) кои имаат ѕвездички покажуваат варијабли со значителни разлики. Соодносот на веројатноста утврдува колку е повеќе ($OR > 0$) или помалку ($OR < 0$) веројатно дека лице од одредена група ќе биде подложно на правен проблем споредено со базичната група (во загради), кога сите други варијабли се држат константни. На пример, кај етничката припадност базичната група се Македонците, и Албанците не се разликуваат од Македонците (нема ѕвездичка кај OR кај Албанците), а за испитаниците од групата Други е 1,44 пати поверојатно да наведат дека имале правен проблем. Кај регионот, базата е скопскиот регион, и гледаме дека кај сите други региони е помалку веројатно да биде наведен правен проблем (сите OR се помали од 0). Сепак, овие разлики се статистички значајни само кај испитаниците од југозападниот регион, за кои е 1,35 пати помалку веројатно дека ќе пријават проблем ($1.35 = 1/.74$)

во урбана или во рурална средина, како и географскиот регион во кој живее), и сите тие играат одредена улога во определувањето на застапеноста на правните проблеми. Единствени фактори без никакво влијание беа брачниот статус, како и (до одреден степен) етничката припадност на испитаниците. Имено, не постојат значајни разлики во пријавувањето на правните проблеми меѓу етничките Македонци и етничките Албанци, двете најголеми етнички групи. Испитаниците од другите етникуми наведуваат значително повеќе проблеми, но бидејќи нивната група е помала и се состои од разни етникуми во рамките на оваа поткатегија, оваа разлика не може да биде значително интерпретирана.

Од факторите кои влијаат врз застапеноста на правните проблеми, еден од позначајните е возраста. Колку е постар испитаникот, толку е помала веројатноста да пријави правен проблем, бидејќи просечниот процент на пријавени проблеми во рамките на една возрасна група опаѓа речиси линеарно со возраста (видете го графиконот 2). Кај возрасните групи од 30 до 50 години, повеќе од половина од испитаниците навеле еден или повеќе правни проблеми, а врвот е достигнат кај групата од 30 до 39 години, каде што дури 57% од испитаниците навеле дека имале проблем во изминатите три години. За највозрасната група, оваа бројка изнесува 17%. Овие резултати веројатно ги одразуваат промените во околностите и изложеноста на проблемите, како што луѓето минуваат низ различни етапи од нивниот живот.



Графикон 2: Застапеност на правни проблеми според возраста

Како и да е, дискутабилно е дали намалувањето на стапката на пријавување на проблемите кај постарите испитаници навистина отсликува пад во застапеноста на проблемите. *Pleasence et al.* (2006) сугерираат дека на луѓето им е полесно да се справуваат со проблемите кога подобро ќе се запознаат со нив и нивната сензитивност и приоритети се менуваат со текот на времето. Исто така е сугерирано дека е можно проблемите за кои се филтрираше во првиот дел од интервјуто да не ги одразуваат проблемите со кои се соочуваат повозрасните луѓе, како што се злоупотребата, одлучувањето во име на некој друг, тестаментите и грижата за внуците (*Ellison et al*, 2004).

Табела 8: Логистичка регресија: Демографските предиктори за наведување на еден или повеќе правни проблеми

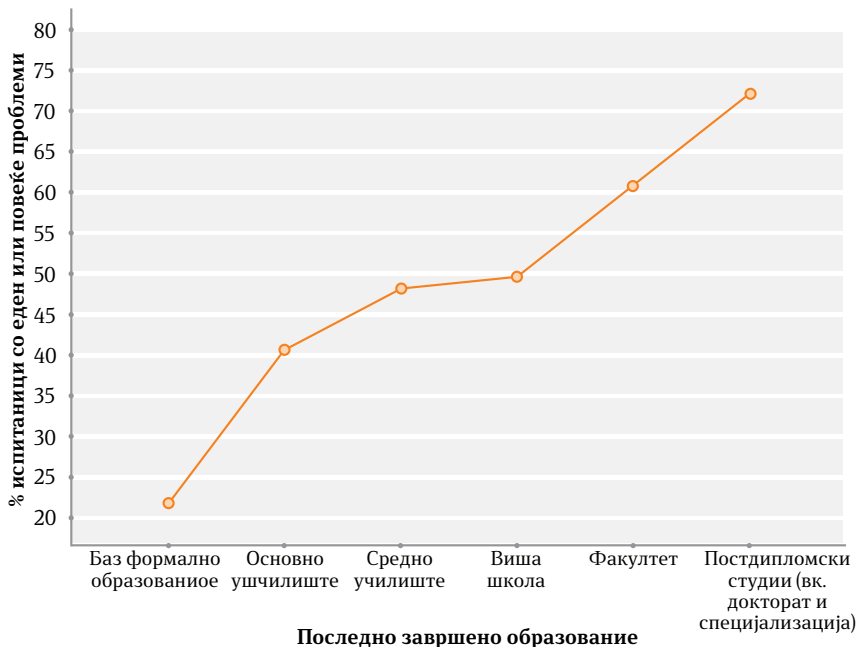
Предиктор варијабли	B	S.E.	OR
Константа	-.62	.21	.54
Пол (машки)	.22	.09	1.25*
Години (18-29 години)			
30-39 години	.29	.14	1.33*
40-49 години	.18	.13	1.20
50-59 години	.10	.13	1.11
60-69 години	.11	.15	1.11
70-79 години	-.16	.21	.85
80+	-1.26	.41	.28**
Етничка припадност (Македонска)			
Албанска	.06	.13	1.06
Друго	.37	.16	1.44*
Образование (Ниско)			
Средно	.09	.12	1.10
Високо	.58	.14	1.79***
Пазар на трудот (Неактивни, со студенти и пензионери)			
Вработени	.31	.12	1.36**
Невработени	.50	.13	1.65***
Место на живеење (урбана средина)			
Регион (Скопје)	.30	.10	1.35**
Вардар	-.18	.18	.84
Источен	-.10	.17	.90
Југозападен	-.30	.15	.74*
Југоисточен	-.05	.17	.95
Пелагонија	-.05	.15	.95
Полог	-.22	.14	.80
Североисточен	-.12	.16	.89

Приход на домаќинството (помалку од 10 илјади денари)			
10 – 20 илјади ден.	-.24	.14	.79
20 – 30 илјади ден.	-.16	.15	.85
30 – 40 илјади ден.	-.06	.17	.94
40 – 50 илјади ден.	-.50	.21	.61*
50 – 60 илјади ден.	-.23	.24	.80
над 60 илјади ден.	-.17	.23	.84
Живее со партнер/ка (да)	-.07	.11	.93

Забелешка: В = стандардизиран коефициент;
 S,E = стандардна грешка; OR = сооднос на веројатност
 * p<.05, **p<.01, ***p<.001

Степенот на образование, исто така, влијае врз веројатноста да се има проблем, бидејќи луѓето со различни образовни квалификации имаат правни проблеми со различна зачестеност. Генерално гледано, колку е повисок степенот на образование, толку е поголема веројатноста дека испитаникот ќе наведе правен проблем. Останува нејасно дали образованието ја зголемува ранливоста или пак тоа е повеќе резултат на способноста на испитаникот да го препознае проблемот. Како и да е, поврзаноста е речиси совршено линеарна²⁴ (видете го графиконот 3): Додека само еден од пет испитаници (22%) без формално образование наведуваат дека имале искуство со правен проблем, тоа е случај кај еден од тројца испитаници со основно образование (41%), секој втор со средно образование (48%), скоро двајца од тројца испитаници со универзитетска диплома (61%) и скоро тројца од четворица (72%) со постдипломско образование. Како што е прикажано во регресијата во табела 8, кога сè друго се држи константно, за испитаниците со академска диплома е речиси двапати поверојатно (OR = 1,8) да наведат правен проблем во споредба со испитаниците со основно или без никакво образование. Слични резултати се добиени и во Велика Британија, Нов Зеланд, Холандија и Канада, каде што е поверојатно правни проблеми да наведат испитаниците со академски квалификации, отколку оние без.

24 И регресијата и анализата на варијансата открија значителни средни разлики меѓу испитаниците со различно образование ($F(5,28) = 15.14$, $p < .001$). Варијансите меѓу групите беа малку поразлични.



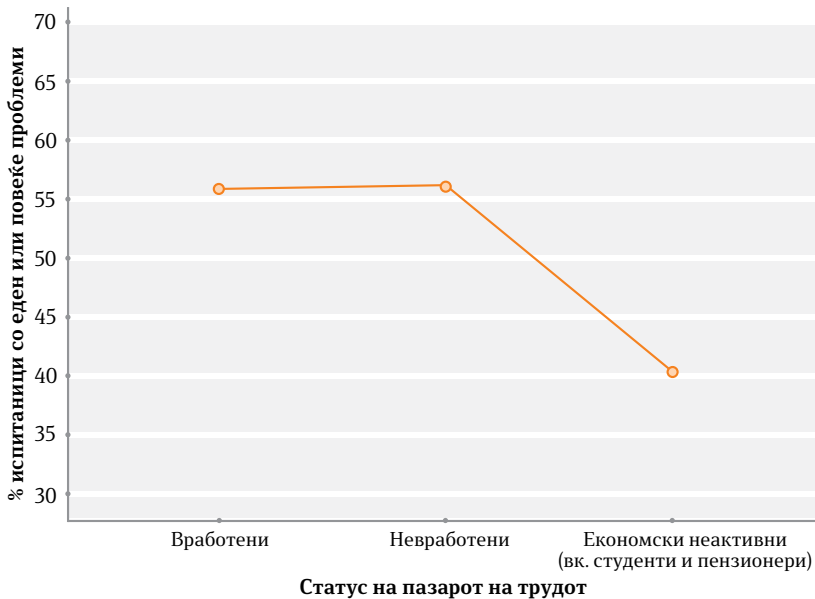
Графикон 3: Застапеност на правни проблеми според образованието

Пониското ниво на наведени проблеми од страна на најмалку образованите испитаници би можело да биде припишано на способноста (или, поточно, на неспособноста) да го препознаат или да го опишат проблемот. Како што напоменува Хјуз Комисијата (Hughes Commission), „образованието и давањето општи информации кои се однесуваат на правата и обврските и на средствата кои се на располагање за нивно остварување, се од суштинско значење за промоција на праведните решенија за правните проблеми и од суштинско значење за нивно препознавање.“ Оттаму, сознанието дека неедуцираните Македонци наведуваат помалку проблеми отколку нивните едуцирани врсници, би можело да биде индикатор дека на помалку образованите им е потребна едукација за нивните права и за средствата што им се на располагање за остварување на тие права. Во најмала рака, овие наоди би требало да поттикнат натамошно проучување на причините што стојат зад диспаратот при наведувањето на судските проблеми меѓу испитаниците со различен степен на образование.

Статусот на испитаниците на пазарот на трудот исто така влијае врз веројатноста да биде наведен правен проблем. Економски

неактивните се значително²⁵ помалку „погодени“ од ваквите проблеми, споредено со вработените и со оние кои активно бараат работа (невработените). Како што е прикажано во графикон 4, 40% од неактивното население (вклучувајќи ги и студентите и пензионерите) наидуваат на правни проблеми, споредено со 56% од вработените и невработените лица заедно. Како што е прикажано во регресијата во Табела 8, кога сè друго е подеднакво, кај вработените испитаници веројатноста да наведат правен проблем е 1,36 пати поголема, а кај невработените 1,65 пати поголема отколку кај економски неактивните.

Ова е поткрепено и во теоријата, бидејќи се претпоставува дека вработените испитаници се поактивни и имаат повеќе интеракции во општеството, а оттаму и повеќе можности да влезат во правен настан (Genn, 1999).



Графикон 4: Застапеност на правни проблеми според статусот на пазарот на трудот

Исто така, како важен фактор при појавата на правен проблем беше утврдено и полот.²⁶ Женските испитаници се помалку погодени отколку машките испитаници, 45% од жените наведуваат проблеми, споредено со 53% од мажите. Како што е прикажано во регресијата во табела 8, кога сè друго е константно, веројатноста мажите да наведат еден или повеќе правни проблеми е 1,25 пати поголема.

²⁵ И регресијата и анализата на варијансата открија значителни средни разлики меѓу испитаниците со различен статус на пазарот на трудот ($F(2,27)=33.56, p < .001$).

²⁶ $t = 3.78, p < .000$

Местото на живеење на испитаниците беше исто така важен факторкога станува збор за нивното искуството со правните проблеми во последните три години. Констатиравме дека испитаниците кои живеат во урбани средни многу почесто наведуваат проблеми отколку испитаниците од руралните средини.²⁷ Повеќе од половина од испитаниците од градските средини навеле правен проблем (53%), додека тоа беше случај кај 42% од испитаниците од селските средини. Како што е прикажано во регресијата во табела 8, кога сè друго е константно, веројатноста испитаниците од градовите да наведат правни проблеми е 1,35 пати поголема отколку кај испитаниците од селата.

Во табелата 8 е исто така прикажано малото влијание на приходот по домаќинство врз појавата на правни проблеми. Имено, споредено со домаќинствата со низок приход (под 10.000 денари месечно по домаќинство), испитаниците од сите други категории приходи навеле помалку проблеми ($OR < 1$). Тоа особено важи за домаќинствата чијшто месечен приход се движи меѓу 40 и 50 илјади денари, но сепак станува збор за мали разлики. Малото влијание на финансиската состојба врз ранливоста на правните проблеми можеби се должи на тоа што факторот се поништува кога разгледуваме повеќе различни видови проблеми. Како што ќе видиме во следното поглавје, додека за одредени видови проблеми од испитаниците од семејствата со повисоки приходи е поверојатно да се очекува да се сретнат со правни проблеми, кај друг вид проблеми ова е точно за испитаниците кои потекнуваат од домаќинствата со ниски приходи.

Друг фактор сличен на приходот, кој има мало влијание во однос на општата ранливост на правни проблеми, а кој од друга страна имаше позначајна улога кај некои конкретни подтипови проблеми, е географскиот регион на испитаникот. Општо земено, регресијата покажува дека за луѓето од скопскиот регион е многу поверојатно да бидат изложени на проблеми, особено во споредба со испитаниците од југозападниот регион.

Фактори кои немаат никаква улога при предвидувањето на појавата на правните проблеми се етничката припадност и брачниот статус на испитаниците. Општо земено, не откривме никакви разлики во стапката на појава на проблеми меѓу Македонците и Албанците, додека малиот број испитаници од другите етнички групи, за кои гледаме дека е поверојатно да наведат правни проблеми, сочинуваат премала и разновидна група за да може да се извлече значителна

²⁷ $t = 5.48, p < .000$

интерпретација на овие разлики. Покрај тоа, не постои каква било разлика меѓу оние испитаници кои се во брак (т.е. живеат во заедница) и оние кои живеат сами, што е спротивно на резултатите добиени во Велика Британија, каде што за самците (особено за самохраните родители) е многу поверојатно да наведат проблем, особено во споредба со испитаниците кои се во брак (*Pleasence et al*, 2006).

Ако сумираме, дистрибуцијата на судски проблеми не е случајна и распрскана меѓу населението и најмногу зависи од социо-демографските карактеристики на испитаниците. Сепак, регресијата успешно предвиде само 8,7% повеќе случаи отколку базичниот модел и проценката е дека објаснува 7% (*Nagalkerke R²*) од варијансата во веројатноста да се наведе правен проблем. Ова значи дека иако кај испитаниците со различни карактеристики ранливоста на правни проблеми е различна, социо-демографијата објаснува само мал процент од тие разлики.

Анализата ги открива важните фактори што придонесуваат за ранливоста на испитаниците на правните проблеми, но исто така знаеме дека овие резултати зависат од и ги одразуваат разликите во разбирањето и перцепцијата и ставовите кон она што го сочинува „проблемот“ кој е „тешко решлив.“ Како што е истакнато во сите други истражувања за правните потреби, нереално е да се верува дека ваквите истражувања можат да ги заобиколат „општествено стратифицираните разлики во перцепцијата“ на правните проблеми (*Genn*, 1999).

ПРОБЛЕМИ СО ДОМУВАЊЕТО/ИМОТОТ

„Во 2001 ујлаиивме за сѝан, ѝребаше да се жради зѝрада, но еве до ден денес чекаме, се води судска ѝосѝайка. Сѝаноиѝ ѝребаше да биде жоиѝов за 12 месеци, ама еве ушѝе ни ѝемелиѝе не се ѝосѝавени, единаесетѝ жодини ѝоминаа. Заедно со нас, 189 луѝе ујлаиѝија ѝари за сѝановиѝе“

70-жодишен маж

Најчестите проблеми на македонските граѓани се оние поврзани со домувањето и/или со поседувањето имот. Според нашата студија, може да се очекува дека секој четврт возрасен Македонец има некаков вид имотно-правен спор. За граѓаните кои се соочуваат со овие проблеми е многу веројатно дека се обиделе да ги решат, а само еден од пет не направил ништо за да го реши проблемот, најмногу

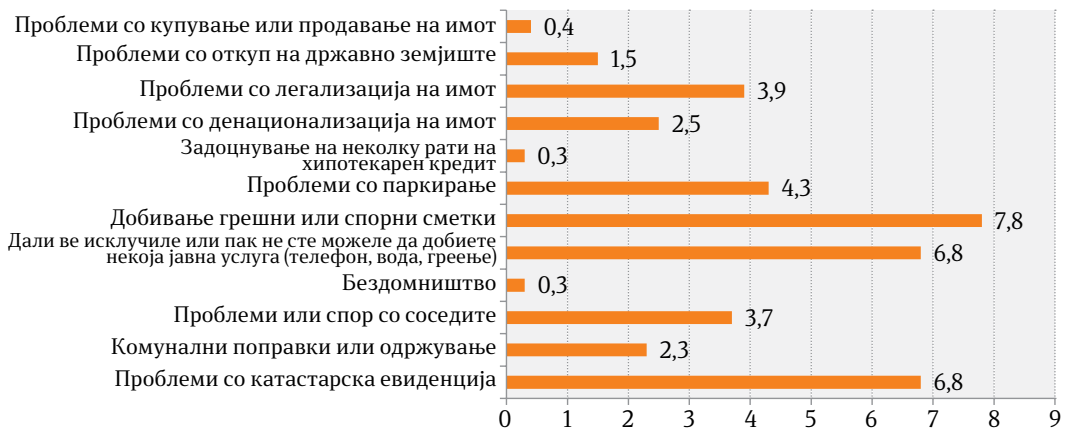
поради недостиг на пари или време, или пак заради тоа што граѓаните не веруваат дека ќе добијат правично решение на проблемот.

Најчестите форми на имотно-правни проблеми или проблеми со домувањето се добивањето погрешни или спорни сметки (особено кај семејствата со ниски примања), добивањето или одржувањето на јавни услуги и добивањето дозволи за градба или други административни дозволи (особено во Скопје).

Проблемите со домувањето се најчести кај постарите граѓани и кај оние што живеат во Скопје. Сите можни проблеми со домувањето/поседувањето имот и нивната застапеност се прикажани во табела 5.

Покрај најчестиот проблем од областа на домувањето (добивањето погрешни или спорни сметки), други чести проблеми поврзани со домувањето се добивањето или одржувањето на јавните услуги (струја, вода, итн.) и добивањето дозволи за градба. Овие три најчести проблеми опфаќаат повеќе од половина (53%) од сите проблеми поврзани со домувањето.

Приближно две третини од испитаниците кои навеле проблем што се однесува на домувањето, навеле само еден проблем. Сепак, една петтина од испитаниците навеле по два проблема од аспект на домувањето, додека дополнителни 8,5% пријавиле по три вакви проблеми. Преостанатите 5% од испитаниците навеле дека имале повеќе од три проблеми со домувањето, при што двајца од испитаниците навеле по дури седум проблеми со домувањето. Просечната бројка на проблеми со домувањето со кои се соочиле испитаниците во периодот за кој ги анкетиравме изнесува 1,54.



Графикон 5: Фреквенција на наведените проблеми со домувањето (база: 2.858)

Анализата на социо-демографските карактеристики на испитаниците кои навеле дека имале проблеми со домувањето и/или поседувањето имот покажува дека постојат разлики во зависност од возраста²⁸, образованието²⁹ и местото или регионот на живеење³⁰, но не и според полот или пак статусот на пазарот на трудот. Со други зборови, кај мажите и жените веројатноста да пријават проблеми со домувањето е подеднаква и нема никаква разлика врз основа на различниот статус на пазарот на трудот (вработени, невработени или неактивни).

Возраста е речиси праволиниски поврзана со застапеноста на пријавени проблеми со домувањето – колку што е постар испитаникот, толку е поголема веројатноста дека ќе наведе проблем со домувањето (со исклучок на групата на возраст 80+, која навела најмалку проблеми, но која едновременно е и најмала група во примерокот). Ова е за очекување, бидејќи сопственоста и поседувањето имот се исто така поврзани со возраста на граѓаните и се кумулираат како што граѓаните преминуваат во напредни фази во нивниот живот, т.е. стареат. Сепак, нивото на застапеност на проблемите со домувањето кај сите возрасни групи укажува на тоа дека значителен дел од сопствениците се соочуваат со проблеми кои произлегуваат од поседувањето имот, при што најмалку една петтина од испитаниците од сите возрасни групи навеле проблеми со домувањето, од 21% во групата од 18 до 29 години, до 30% кај примерокот од возрасната група од 60 до 69 години.

Образованието на испитаниците исто така придонесе за разлики во пријавувањето на проблемите со домувањето/сопственоста, при што е поверојатно дека пообразованите испитаници ќе наведат ваков проблем. Додека еден од пет испитаници (22%) со основно образование навел проблем со домувањето, бројката се зголемува до еден од четири (26%) кај оние со средно образование и скоро еден од тројца (30%) од испитаниците со високо образование. Местото на живеење исто така прави разлика во стапката на застапеност, при што е многу поголема веројатноста проблеми со домувањето да пријават оние испитаници кои живеат во урбани средини. Додека 28% од оние кои живеат во градовите навеле проблеми со домувањето, вакви проблеми навеле 22,4% од испитаниците кои живеат во руралните средини. Значителна разлика се забележува и меѓу испитаниците од подрачјето на град Скопје (кои најчесто навеле проблем, т.е. 29%) и

28 Значителна разлика, но мал практичен ефект $f=0.08$

29 Значителна разлика, но мал практичен ефект $f=0.08$

30 Значителна разлика, но мал практичен ефект $d=0.13$

оние од источниот регион, каде што се пријавени најмалку проблеми со домувањето/поседувањето имот, т.е. 20%.

Со цел да идентификуваме можна меѓусебна поврзаност меѓу предикторите поврзани со проблемите со домувањето, т.е. за да добиеме јасен модел на индикаторите за проблемите со домувањето, примениме повеќекратна бинарна логистичка регресија, во која наведените проблеми со домувањето беа зависна варијабла, а социо-демографските варијабли предиктори. Ова резултираше со слаб модел кој објаснува помалку од 4% од варијансата кај проблемите со домувањето. Она што може да се забележи е дека само возраста и регионот се истакнуваат како значајни фактори кои предвидуваат разлики во стапката на наведување проблем со домувањето. Така, за испитаниците од источниот и од пелагонискиот регион е помалку веројатно да пријават проблеми со домувањето (особено споредено со скопскиот регион). Што се однесува до возраста, за најмладите (до 29-годишна возраст) и особено најстарите (80+) е најмалку веројатно да пријават проблем со домувањето. Општо земено, возрастните групи помеѓу 40 и 79 години се најзасегнати, а тоа особено важи за испитаниците во шеесеттите години од животот.

Анализата на различните видови проблеми со домувањето покажува дека влијанијата на различни фактори се разликуваат во зависност од тоа за каков проблем станува збор. На пример, постои јасна разлика во возраста кога станува збор за проблемите поврзани со добивањето дозвола за градба или промена, како и проблемите поврзани со процесот на децентрализација.³¹ Во овие случаи, испитаниците кои се на возраст меѓу 40 и 79 години го наведуваат овој проблем многу почесто.

Од друга страна, степенот на образование придонесува за големи разлики меѓу испитаниците кои ги наведуваат проблемите со добивањето дозволи, при што пообразованите (оние со средно и со високо образование) известуваат за повеќе проблеми споредено со испитаниците кои имаат завршено основно образование. Покрај тоа, испитаниците со високо образование многу почесто ги наведуваат проблемите со комуналните поправки и одржувањето во споредба со оние со најнизок степен на образование, што е случај и кај проблемите со паркирањето. Ова би можело да биде индикатор за неразбирањето

31 По осамостојувањето, Република Македонија воведо процес на децентрализација за враќање на бесправно национализиран приватен имот во времето на социјалистичка Југославија. Како дел од процесот, граѓаните можат да си го побараат имотот или да добијат финансиска компензација од државата.

на овие проблеми или пак за недостигот од капацитети за административна процедура за промена на поседуваниот имот.

Етнички разлики постојат кај неколку проблеми со домувањето. На пример, мала етничка разлика е воочена при наведувањето на проблемите поврзани со комуналните поправки и одржувањето на имотот, при што Албанците наведуваат повеќе проблеми од Македонците. Од друга страна, Албанците имаат помалку проблеми или спорови со соседите, но затоа пак почесто ги наведуваат проблемите поврзани со добивањето или задржувањето на јавните услуги, како што се телефон, вода, струја, греење и интернет.

Местото на живеење и регионот се исто така значаен индикатор кај повеќе проблеми поврзани со домувањето. На пример, испитаниците кои живеат во рурални средини наведуваат помалку проблеми и спорови со соседите и помалку проблеми поврзани со процесот на денационализација. Освен тоа, разлики постојат и меѓу географските региони. Мали регионални разлики постојат околу проблемите со добивање градежни дозволи, при што веројатноста проблем да наведат испитаниците од Повардарието и од пелагонискиот регион е многу помала споредено со скопскиот регион. Граѓаните кои живеат во североисточниот дел, исто така, многу поретко пријавуваат проблеми со соседите (споредено со Скопје), додека испитаниците од источниот регион и од Повардарието имаат најмалку проблеми со денационализацијата.

Приходите во домаќинството, исто така, влијаат на разликите, при што семејствата кои финансиски стојат подобро од просекот (над 30.000 денари месечно) почесто наведуваат проблеми со паркирањето. Од друга страна, луѓето кои живеат во семејства со ниски приходи (во споредба со оние чијшто приход надминува 50.000 денари) наведуваат повеќе проблеми со добивањето погрешни или спорни сметки, иако овие разлики се многу мали.

Последно, утврдивме дека кога станува збор за проблемите со домувањето полот не придонесува за какви било разлики, бидејќи жените и мажите подеднакво ги наведуваат сите видови проблеми поврзани со домувањето. Единствената мала разлика е воочена кај проблемите поврзани со добивањето погрешни или спорни сметки, при што вакви проблеми почесто наведуваат мажите.

Најретко наведени проблеми се оние поврзани со задоцнетите хипотекарни плаќања, затворањето на хипотеките или со бездомноста. Само шест лица наведоа ваков тип проблеми, поради

што примерокот беше премал за да се изврши статистичка анализа или пак за да се извлечат некакви заклучоци.

Решавање на проблемите со домувањето/имотот

Голема е веројатноста испитаниците да презеле мерки за да се справат со проблемот со домувањето, при што четири од пет испитаници навеле дека презеле конкретни чекори за решавање на проблемот. Мнозинството луѓе (51%) соочени со проблемите поврзани со домувањето ја контактирале другата страна, а 15% веднаш побарале правен совет или пак контактирале адвокат. Последниов процент се зголемува на една четвртина кога станува збор за понатамошните фази на решавање на проблемот, што значи дека речиси секој четврт испитаник кој има проблеми со домувањето (23,5%) во одредена фаза од процесот контактирал адвокат во обид да го реши проблемот. Дури 27,4% од испитаниците отишле на суд, додека 17,8% се обиделе да го решат проблемот преку медијација. Меѓу оние 11,5% од испитаниците кои не можеле да ја пронајдат својата првична акција меѓу понудените одговори (т.е. одбрале „друго“), мнозинството навеле дека нивната првична акција била да ја контактираат општината или пак полицијата. Сите типови активности преземени со цел да се решат проблемите со домувањето, вклучувајќи ја и зачестеноста со којашто се јавуваат, се прикажани во табела 6.

Активности за решавање на проблеми со домувањето

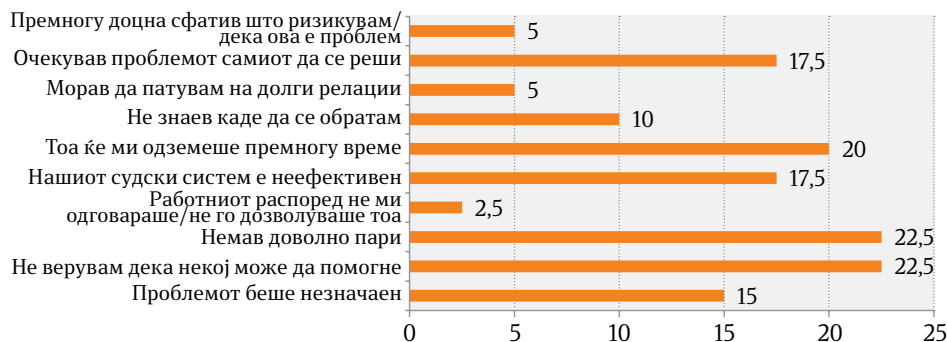


Графикон 6: Преземени активности за решавање на проблеми со домување/имот (база: 166)

Преостанатите 20,2% од испитаниците што се соочуваат со проблеми со домувањето навеле дека не презеле никаква активност во обид да го решат проблемот. Најчеста од наведените причини за неактивност беше тоа што испитаниците не веруваат дека кој било може да им помогне околу проблемот (22,5%) или, пак, тоа што немаат доволно пари за да ја водат постапката (22,5%). Ова е загрижувачки податок, бидејќи може да значи дека во Македонија пристапот

до правдата за луѓето со ниски приходи е ограничен, што ги прави поранливи на ваквите проблеми. Дополнителна важна причина за непреземањето мерки за решавање на проблемите со домувањето е впечатокот дека процесот бара многу време (20%) или пак недовербата во ефикасноста на судскиот систем (17,5%). Дополнителни 17,5% од испитаниците очекувале проблемот да се реши сам од себе. Сите причини за непреземањето активности за решавање на проблемите со домувањето и нивната застапеност се прикажани во табела 7.

Причини за неактивност кај проблемите со домувањето



Графикон 7: Причини за неактивност во решавањето на проблемите поврзани со домувањето (база: 42)

ПОТРОШУВАЧКИ ПРОБЛЕМИ

„Имам договор со мобилниот оператор [име на компанијата], и ми стигна огромна сметка за роаминг-прошоци кога бев на одмор во Грција. Кога ја добив сметката, сфатив дека ми најлажиле во друга тарифа, а не во онаа што ја имаа на флаерот.“

42-годишна жена

Повеќе од една шестина од граѓаните (17,4%) се соочуваат со проблеми како потрошувачи. Мнозинството (70% од испитаниците со потрошувачки проблем, или 12,2% од вкупниот примерок) како потрошувачи се соочиле со само еден проблем, додека преостанатите 30% (5,2% од вкупниот примерок) во изминатите три години се соочиле со повеќе од еден проблем. Просечниот број потрошувачки проблеми е 1,41. Најчести проблеми се измама, неисправни стоки и услуги и лажни гаранции, кои се наведени од страна на секој десетти испитаник (9,8%). Други чести проблеми се склучувањето договори кои не ги разбираат или пак влегувањето во спор околу условите

во потрошувачките договори и недобивањето на договорените и платените добра и услуги. Сите потрошувачки проблеми и нивната застапеност се претставени во табела 8.



Графикон 8: Фреквенција на наведените потрошувачки проблеми (база: 2.858)

Меѓу наведените потрошувачки проблеми постојат значителни разлики кога станува збор за возраста³², при што вакви проблеми најчесто посочува старосната група меѓу 40 и 50 години (23%), а најретко повозрасните (над 60), 12% (60-69), 7% (70-79) и 2% (80+). Исто така, постојат разлики во однос на полот на испитаниците³³, при што мажите почесто наведуваат потрошувачки проблеми отколку жените, или за потрошувачки проблем известил еден од пет мажи (20%) и само 14% од жените. Наведувањето на потрошувачки проблеми се зголемува и со степенот на образование³⁴, и тука постои речиси праволиниска поврзаност, односно вакви проблеми најретко наведуваат испитаниците со основно образование (8%), по што следуваат испитаниците со средно образование (18%), па испитаниците со високо образование (24%). Очекувано, и статусот на пазарот на трудот³⁵ влијае врз известувањето за потрошувачки проблеми. Вработените најчесто пријавуваат проблеми како потрошувачи (еден од четири вработени испитаници или 25%), особено споредено со неактивните, меѓу кои само околу 11% навеле проблеми како потрошувачи. Дополнително, 15% од невработените испитаници пријавиле дека имаат проблеми како потрошувачи. Последната демографска карактеристика која има ефект е местото на живеење,³⁶ при што испитаниците кои живеат во градовите почесто наведуваат проблеми со потрошувачката (19,4%) од оние кои живеат во руралните средини (12,3%). Интересно е дека разликите во приходите на домаќинствата не влијаат врз застапеноста на потрошувачките

32 Значителна разлика, но мал ефект $f=0.14$

33 Значителна разлика, но без практичен ефект $d=0.16$

34 Значителна разлика, но мал ефект $f=0.15$

35 Значителна разлика, $f=0.17$

36 Значителна разлика, но мал ефект $d=0.20$

проблеми³⁷, меѓутоа горенаведените разлики јасно укажуваат на тоа дека оние со помала одлучувачка моќ (невработените и неактивните, жените и необразованите) имаат помалку проблеми, што значи дека она што е важно е кој има пари за трошење. Регресивната анализа ги потврдува овие резултати.

Неисправните производи и другите видови проблеми поврзани со добрата и услугите се најчест потрошувачки проблем, при што речиси 10% од населението се соочиле со ваков проблем во последните три години. Кога станува збор за овој најчест потрошувачки проблем, ефект имале единствено образованието и местото на живеење, т.е. за пообразованите и за оние кои живеат во урбаните средини е многу поверојатно да известат дека имале искуство со неисправните стоки и услуги. Живеењето во урбана средина не влијае на ниту еден друг потрошувачки проблем, додека образованието само дополнително влијае врз проблемите со безбедноста на продуктите. Родот има ефект врз различни видови потрошувачки проблеми. Имено, за мажите е поверојатно да потпишат договор што не го разбираат, односно не биле во можност да го раскинат или пак да влезат во сериозен спор околу одредбите од договорот, како и да потрошат пари на нешто или пак да платат за некоја услуга за потоа да откријат дека не го добиле она за што платиле или дека изведувачот не ја извршил платената работа. Можно е родовите разлики да го отсликуваат економскиот родов јаз во општеството, со тоа што мажите почесто се во ситуации во кои би можеле да се соочат со вакви проблеми.

Возрасните групи меѓу 40 и 60 години се особено подложни на проблеми со кредитите, за кои подоцна дознаваат дека имаат многу неповолни услови за отплаќање или екстремно високи камати, како и на проблеми со лажни гаранции за производите, кои продавачот одбива да ги поправи, замени или да ги прими назад.

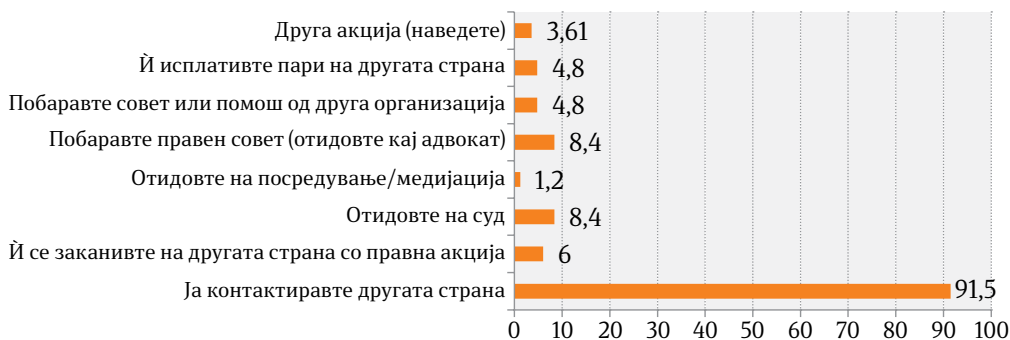
Покрај овие, немаше други разлики врз основа на возраста на испитаниците. Етничката припадност влијаеше само кај потрошувачките проблеми поврзани со набавка на небезбедни производи, на што се поподложни Албанците отколку другите етнички групи. Вработените (особено споредено со невработените) и, можеби зачудувачки, најобразованите (во споредба со најмалку образованите) се оние за кои е поверојатно да потпишат договор што не го разбираат, односно што не се во можност да го раскинат или пак да влезат во сериозен спор околу одредбите од договорот (што

37 Групата домаќинства според приходи која најчесто пријавила проблем (незначителна разлика) се домаќинствата со средни приходи

можеби значи дека за нив е многу поверојатно да сфатат дека влегле во несоодветен потрошувачки договор).

Испитаниците беа поделени во однос на мерките што ги презеле за ги решат потрошувачките проблеми. Додека мнозинството (56,6%) презеле некаква мерка за да се справат со нивниот потрошувачки проблем, 43,4% не сториле ништо. Над 90% од испитаниците кои презеле мерки, во одреден момент ја контактирале другата страна со цел да изнајдат решение за проблемот (графикон 9), што е првата активност за дури 84% од испитаниците. Правен совет бил побаран за 8,4% од потрошувачките проблемите, а дополнителни 4,8% побарале совет од друга организација. Помалку од една десетина (8,4%) од испитаниците се обиделе да го решат проблемот на суд, а уште помалку преку медијација (1,2%).

Активности за решавање на потрошувачки проблеми



Графикон 9: Преземени активности за решавање на потрошувачки проблеми (база: 83).

Како што наведовме погоре, во 43,4% од случаите со потрошувачки проблеми испитаниците навеле дека не презеле никаква активност во обид да го решат проблемот. Како најчеста причина за непреземање на каква било активност испитаниците го наведуваат својот став дека никој не може да им помогне (62,9% од оние што не презеле активност и 27% од сите потрошувачки проблеми) или пак мислењето дека тоа ќе им одземе премногу време (37,1%). Детален приказ на најчестите причини за неактивноста во справувањето со потрошувачките проблеми е даден подолу, во графикон 10.



Графикон 10: Причини за неактивност во решавањето на потрошувачките проблеми (база = 36).

ПРОБЛЕМИ СО ПАРИ

„Бев жиранџка за една многу блиска пријателка, ама тѐа немаше пари да си ѝ плаќа ратииѝе, ѝа морав јас да ѝ илајѝам. Еве веќе некое време чекам да ми ѝ врати ѝариѝе.“

41-годишна жена

Трета група проблеми со кои се соочуваат граѓаните во Република Македонија според застапеноста се оние поврзани со парите, кои засегаат 15,8% од населението. Овој процент е значително понизок од официјалната стапка на сиромаштија во Македонија, што можеби укажува на своевидно ограничување на нашето истражување, т.е. дека поради тоа што анкетата беше спроведена телефонски, со неа не беа опфатени граѓаните кои немаат пристап до телефон (домашен и/или мобилен). Од друга страна, можно е оние граѓани што живеат во сиромаштија да не сакаат да откријат детали за својата финансиска состојба. Затоа, потребни се натамошни истражувања за подобро да се согледаат и да се разберат состојбите и проблемите со кои се соочува оваа група.

Меѓу проблемите поврзани со пари, најчест проблем е наплатата на пари што им се должат или наплатата на долг, проблем со кој се соочиле 8,3% од населението во последниве три години. Втор најчест проблем е исплатата на кредит, сметки или долг, што им се случило на 4,1% од населението. Сите проблеми поврзани со парите се дадени во графикон 11.

За жал, половина од испитаниците кои имаат проблем со плаќањето сметки се соочуваат со овие проблеми често или пак континуирано. Меѓу испитаниците кои навеле дека имаат проблеми со пари, просечниот број на оние кои се соочиле со ваков проблеми изнесува 1,4.



Графикон 11: Фреквенција на наведени проблеми со пари (база: 2.858)

Ако ги погледнеме луѓето кои се најподложни на проблеми поврзани со пари, забележуваме дека речиси сите социо-демографски карактеристики играат улога и влијаат врз веројатноста да се појави ваков тип проблеми. Најнапред, постојат значителни разлики врз основа на возраста на испитаниците³⁸. Речиси една петтина од оние што се на возраст меѓу 30 и 59 години се соочуваат со проблеми поврзани со пари, споредено со 11% од младите (18-29) и 7% од постарите лица (70+). Родот³⁹, исто така, игра важна улога, при што е поверојатно парични проблеми да имаат мажите (18%) отколку жените (13,5%). Ако го погледнеме статусот на пазарот на трудот, во ситуација да се соочат со ваков вид проблеми најчесто се невработените (20%), а потоа следуваат вработените (18,5%). Економски неактивното население има најмалку проблеми поврзани со парите, со само еден од десет (11%) кои навеле дека имале такво искуство.⁴⁰

Етничката припадност исто така придонесува за значителни разлики⁴¹, при што е поверојатно парични проблеми да наведат Македонците (16,6%), отколку Албанците (12,6%). Исто така, местото на живеење⁴² предвидува подложност на проблеми поврзани со парите,

38 Значителна разлика, мал ефект $f=0.14$

39 Значителна разлика, но без практичен ефект $d=0.20$

40 Значителна разлика, мал ефект $f=0.11$

41 Меѓутоа без практичен ефект $d=0.11$

42 Значителна разлика, но без практичен ефект $d=0.11$

при што е поверојатно вакви проблеми да имаат оние кои живеат во урбаните средини отколку луѓето што живеат во руралните средини (17% наспроти 13%). Статистичката регресија исто така ги потврдува овие наоди.

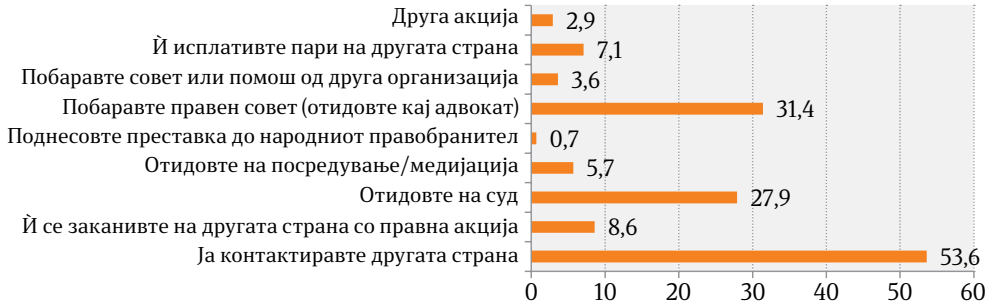
Ако ги анализираме различните видови проблеми поврзани со пари, забележуваме дека се разликуваат според ефектите врз различните делови од населението. На пример, најчест проблем поврзан со парите е проблемот со наплатата на пари коишто им се должат на граѓаните, при што е поверојатно со ваков проблем да се соочат оние кои се на возраст од 30 до 59 години, почесто мажите (10%) отколку жените (6%), почесто Македонците, и тоа оние пообразованите (средно или високо образование). Возраста придонесува за значајни разлики меѓу сите возрасни групи. Кај групата на возраст од 70 до 79 години има најмала веројатност за ваков вид проблем (само 2,7%), додека веројатноста е најголема кај возрасната група од 30 до 39 години (11%). Општо земено, за највозрасните (над 60 години) и за најмладите (до 30 години) е помалку веројатно да имаат проблеми со наплатата на пари што им се должат, во споредба со оние што се на возраст од 30 до 59 години. Исто така, забележавме мали разлики и според етничката припадност, при што е поверојатно ваков проблем да наведат Македонците отколку Албанците (9% во споредба со 5%). Освен кога е во прашање овој проблем поврзан со парите, родот и етничката припадност не влијаат врз веројатноста да се соочат со други парични проблеми. Со други зборови, жените и мажите, односно Македонците и Албанците, се подеднакво подложни на другите проблеми поврзани со пари.

Возраста и образованието, од друга страна, влијаат врз разликите во одговорите. На пример, многу слично како и кај претходниот подпроблем, најстарите и најмладите испитаници имаат најмалку проблеми со плаќањето сметки, кредити или долгови (од 0,0% до 2,7%), додека испитаниците на возраст од 30 до 59 години почесто се соочуваат со вакви проблеми (од 4,4 до 5,6%). Од друга страна, освен групата на возраст од 40 до 49 години, сите други возрасни групи не се погодени од проблемот со неправедното одбивање на кредит или кредитоспособност. Разлики немаше кај проблемите поврзани со реалното или можното банкротирање, спорните казнени пенали од страна на банките или комуналните претпријатија, неоснованото вознемирување од страна на кредитодавачите и споровите околу наследството.

Во три од четири наведени проблеми поврзани со пари испитаниците презеле некаква активност во обид да го решат проблемот. Најчесто станува збор за контактирање на другата страна

(53,6%) со намера да се реши случајот. Правен совет бил побаран за еден од три парични проблеми, а случајот завршил на суд само во 27,9% од случаите. Сите активности преземени за решавање на проблемите поврзани со пари се презентирани во графикон 12.

Активности за решавање на проблеми со пари



Графикон 12: Преземени активности за решавање на проблемите со пари (база = 105).

Четвртина од луѓето што имале паричен проблем не направиле никаков обид да го решат. Мнозинството (61,8%) биле пасивни бидејќи биле обесхрабрени и не верувале дека некој би можел да им помогне да се реши проблемот. Една петтина (20,6%) немале доволно пари за да преземат нешто, додека 14,7% мислеле дека проблемот ќе се реши сам од себе. Една десеттина од испитаниците веруваат дека проблемот е незначаен и затоа не презеле ништо за да го решат. Преостанатите 8,8% не сториле ништо бидејќи другата страна се согласила да го реши проблемот, со што се отстранила потребата за преземање мерки од страна на испитаникот. Сите причини за неактивност се прикажани во графиконот 13.

Причини за неактивност



Графикон 13: Причини за неактивност во решавањето на проблеми со пари (база = 35).

ПРОБЛЕМИ СО РАБОТА

„Пейнаесей месеци како не сум земал илајта, а одам на работна секој ден“

56-годишен маж

Околу една петтина или 19% од оние испитаници кои се активни на пазарот на трудот (43,9% од вкупниот примерок) имале барем еден проблем поврзан со работата. Еден од десет од овие граѓани се соочил со проблем со исплата на плата, исплата на прекувремена работа или отпремнина. Што е уште полошо, половината од овие граѓани навеле дека континуирано се соочуваат со овој проблем. Сите проблеми поврзани со работата и вработувањето се презентирани во табела 14.

Во просек, луѓето имаат по 1,8 проблеми поврзани со работата и вработувањето, но она што загрижува е што за половината од нив е многу веројатно дека често или пак континуирано ќе се соочуваат со нив, што не е случај со ниту една друга проблемска категорија. Ова може да се земе како индикатор за тоа дека заштитата на работничките права на македонскиот пазар на трудот е многу слаба. Дополнителен индикатор што ја потврдува оваа теза е тоа што скоро еден од пет од невработени испитаници, или 18,3%, сметаат дека биле дискриминирани кога барале работа.



Графикон 14: Фреквенција на наведени проблеми со работа/вработување (база: 1.253)

Во рамките на оваа категорија проблеми, правиме разлика меѓу две главни поткатегории: првата ги содржи проблемите со кои се соочуваат вработените и кои се однесуваат на нивните права и на условите на работа, а втората проблемите со кои се соочуваат невработените додека бараат работа. Овие две поткатегории ќе бидат анализирани поединечно.

Што се однесува до проблемите поврзани со работата со кои се соочуваат вработените, се јавуваат неколку социо-економски

индикатори кои корелираат со зголемената застапеност на овие проблеми. Најпрво, постои разлика во односна етничката припадност⁴³ на испитаниците, каде што е поверојатно проблеми на работа да наведат Македонците (21,2%) отколку етничките Албанци (13,1%). Логистичката регресија го потврдува овој резултат и дополнително открива дека кога сè друго се држи константно, за испитаниците од вардарскиот и од североисточниот регион е поверојатно да имаат искуство со проблеми на работа (особено во споредба со скопскиот регион). Анализата, исто така, покажа дека е поверојатно проблеми на работа да имаат испитаниците од семејствата со најниски приходи отколку оние од семејствата со повисоки приходи (над 40.000 денари месечно по домаќинство). Покрај овие три разлики, демографските карактеристики - општо земено - имаат мало влијание врз разликите во застапеноста на проблемите на работа.

Кога станува збор за проблемите со кои се соочуваат невработените кои бараат работа, влијание имаат само возраста⁴⁴ и образованието⁴⁵. Логистичката регресија ги потврдува овие резултати, при што возраста придонесува за значајни разлики, но со мал практичен ефект. Најмладите (како и највозрасните, каде што само 16 испитаници сè уште работат) се значително поподложни на дискриминација во споредба со возрасната група од 30 до 39 години. Од возрасната група од 18 до 29 години најмногу може да се очекува да наведат дискриминација при обидот да најдат работа (23%), по што следуваат највозрасните (60-69 години) со 19%, потоа оние од 40 до 49 години со 18%, па оние од 50 до 59 години со 16% и, конечно, испитаниците на возраст од 30 до 39 години со само 12%.

Како што беше наведено погоре, образованието исто така игра улога во разликите во стапката на известување за проблемите поврзани со барањето работа. Најдискриминирани (или групата која навела најмногу проблеми) се оние со високо образование (речиси една третина или 30%), споредено со 18% кај оние со средно образование и 10% од оние со основно образование. Една од причините за овие резултати би можел да биде и фактот што пообразованите се почувствителни на дискриминација, во смисла на тоа дека е поверојатно дека ќе можат да ја препознаат.

Исто така, откривме разлики кога ги разгледувавме специфичните проблеми на работа и со вработувањето. На пример, за вработените

43 Значителна разлика со мал ефект $d=0.20$

44 Значителни разлики, но мал ефект $d=0.11$

45 Значителни разлики со мал до среден ефект $f=0.17$

Албанци е значително помалку веројатно дека ќе имаат проблеми да бидат платени (плата, одмор, прекувремена работа) отколку за вработените Македонци. Понатаму, вработените во југоисточниот и во полошкиот регион поретко се соочуваат со овој проблем, споредено со скопскиот регион (иако бројот на вработените испитаници во другите региони е во просек четирипати помал во однос на скопскиот регион) и, конечно, оние со пониско образование почесто пријавуваат проблеми со плаќањето споредено со другите степени на образование.

Кога станува збор за работењето без договор (без пензиско и социјално осигурување), помладите возрасни групи многу почесто се соочуваат со овој тип проблеми отколку постарите генерации (над 40 години), што особено важи за најмладата група (18-29 години). Меѓу младите, повеќе од еден од пет (22%) работат без договор, што е случај кај нешто повеќе од една десеттина од оние на возраст од 30 до 50 години и кај помалку од 5% од оние на возраст над 50 години. Вработените од домаќинствата со највисоки примања (над 60.000 денари месечно по домаќинство) најретко се соочуваат со овој проблем, особено кога ќе се споредат со оние од домаќинствата со најниски примања (под 10.000 денари месечно по домаќинство). Конечно, за најмалку образованите веројатноста дека ќе работат без договор за работа и без платено осигурување е најголема.

Од друга страна, повозрасните испитаници се почувствителни во поглед на соочувањето со дискриминацијата која се однесува на унапредувањето во работата. Старосните разлики најчесто се почувствувани од страна на повозрасните вработени, особено од групата над 60 години. Кај повозрасните испитаници постои поголема веројатност да ја наведат дискриминацијата поврзана со работата, и тоа во случаите на унапредување и вработување, иако разликата беше навистина мала.

Не постојат разлики кога станува збор за проблемите поврзани со работните услови, и тоа важи за сите демографски карактеристики.

Од друга страна, класните разлики беа многу значајни кога стануваше збор за несигурноста на работното место, па губењето на работата или пак заканувањето дека ќе добијат отказ најчесто беа посочувани од испитаниците кои потекнуваат од семејства со мали примања. Разликите во возраста придонесуваат за разлики во известувањето за проблеми поврзани со вознемирување, малтретирање или лош третман на работа, при што колку е постар испитаникот, толку е поверојатно дека се соочил со ваков проблем. Ова особено важи за возрасната група од 40 до 60 години, кога

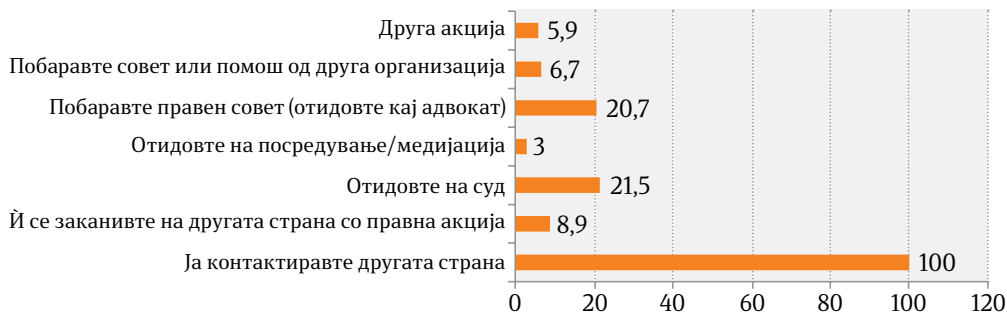
ќе се споредат со помладите. Возраста влијае и на ранливоста на правата на работниците, иако разликите се помали. Кај помладите работници е поверојатно дека ќе им бидат прекршени работничките права, но кај овој проблем сепак родот прави најголема разлика. Не е никакво изненадување, со оглед на тоа дека жените се директно и индиректно дискриминирани на македонскиот пазар на трудот⁴⁶, што е поверојатно дека токму жените ќе наведат дека им било одбиено остварувањето на работничките права, како што се правото на породилно отсуство, платен одмор и боледување.

Со оглед на тоа дека само 13 испитаници изјавиле дека против нив била покрената неправедна дисциплинска постапка на работа, не можеме да идентификуваме значајни статистички разлики. Од друга страна, кога ги анализираме проблемите со кои се соочуваат невработените кога работат, се издвојуваат две социо-демографски карактеристики. Прво, идентификувавме разлика меѓу возрасните групи, која е нешто под прагот на сигнификантност, при што најмладите (до 30 години) најмногу се жалат на дискриминација, а најмалку се жалат оние на возраст од триесет до четириесет години. Покрај тоа, испитаниците со завршено високо образование кои се невработени наведуваат повеќе проблеми поврзани со барањето работа.

Испитаниците се поделени кога станува збор за тоа што направиле за да ги решат проблемите поврзани со работата. Додека 57% презеле некаква активност со цел да го решат проблемот, дури 43% не сториле ништо. Сите испитаници со проблем од оваа категорија навеле дека во одреден момент ја контактирале другата страна, при што за половината (47,5%) тоа било првото нешто што го направиле. Секој петти испитаник со проблем поврзан со работата го однел случајот на суд (21,5%) или побарал правен совет (20,7%), а дополнителни 6,7% побарале совет или помош од друга организација, најчесто од синдикатите. Во 8,9% од случаите испитаниците му се заканиле на работодавачот со правна акција. Сите активности преземени со цел да се решат проблемите поврзани со работата се презентирани во графикон 15.

⁴⁶ За повеќе, погледнете ја студијата на Реактор „Клучот за стаклената врата: Демистифицирање на причините за ниското учество на жените на македонскиот пазар на трудот“, 2012.

Активности за решавање на проблеми со работа



Графикон 15: Преземени активности за решавање на проблемите со работа/вработување (база = 77).

Преостанатите, речиси половина од испитаниците (43%) со проблеми поврзани со работата, не направиле ништо за да го решат проблемот. За жал, најголемиот дел од испитаниците (72,3%) не презеле ништо бидејќи мислеле дека никој не би можел да им помогне околу нивниот проблем и биле обесхрабрани да преземат каква било акција. Втората најважна причина за неактивноста се личните ограничувања. Имено, 12,5% немале доволно пари за да го решат проблемот, додека 12,5% немале доволно информации и навеле дека не знаеле кому да му се обратат во врска со проблемот. Ова покажува дека работниците не поседуваат информации за механизмите што им стојат на располагање за поддршка и за заштита на нивните права, но и дека имаат недоверба во механизмите што им стојат на располагање во ваквите случаи.

Причини за неактивност



Графикон 16: Причини за неактивност во решавањето на проблемите со работа (база = 58).

ПРОБЛЕМИ СО ЖИВЕЕЊЕ ПОД КИРИЈА ИЛИ ИЗДАВАЊЕ СОПСТВЕН ИМОТ

„Живеевме под кирија и газдаџа сакаше да не избрка без да ни даде доволно време да најдеме нов стан. Прво ни ја исклучи стирџаџа, па ни кажа да си одиме, зашто сакал станоџ да го даде на некој друг.“

35-годишна жена

„Киријаџа го имаше оштетено станоџ и не ги џлаќаше режискиџе џрошоџи. После видовме дека го извадил џаркеџоџи и џродавал делови од инвентароџ.“

20-годишна жена

Според нашата студија, помалку од 5% од населението живее под кирија.⁴⁷ Од оние 4,6% од испитаниците кои живееле под кирија барем одредено време во изминатите три години, 21,4% навеле дека имале проблеми со сопствениците. Најголемиот број проблеми со кои се соочиле закупците се поврзани со состојбата на закупениот имот (како што се лоши или пак небезбедни услови, неизведување поправки од страна на сопствениците или, пак, вознемирување од страна на сопствениците на имотот). Половина од испитаниците кои навеле дека имале проблеми со лоши или небезбедни услови, со овие проблеми се соочуваат континуирано. Покрај тоа, проблемите поврзани со пари, како што се континуираното неплаќање на киријата и на сметките за комуналии или пак со враќањето на депозитот, не се толку чести меѓу станарите. Сите проблеми поврзани со станарите и нивната зачестеност се прикажани во табела 17.

Кога станува збор за повторувањето на проблемите, сопствениците во просек се соочуваат со 1,4 проблеми, додека закупците со 2,2 проблеми. Не наидовме на демографска група за која беше (статистички) поверојатно да имаат проблеми како закупци или сопственици, иако може да се спомене дека кај етничките Албанци и кај економски неактивните постои склоност кон почесто пријавување на проблеми како закупци. Сепак, потребен е поголем примерок закупци за да може со сигурност да се тврди дека овие разлики навистина се јавуваат кај оваа конкретна група.

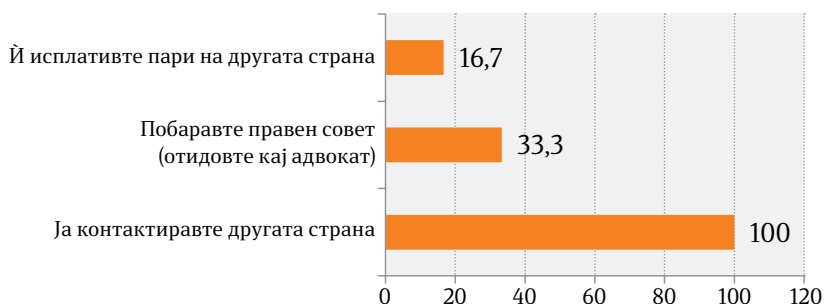
⁴⁷ Нашата студија имаше 4,6% закупци и 4,7% сопственици на закупен имот, т.е. 130 испитаници кои изнајмуваат имот и 131 испитаник кој издава имот.



Графикон 17: Фреквенција на проблемите наведени од страна на закупците (база: 131)

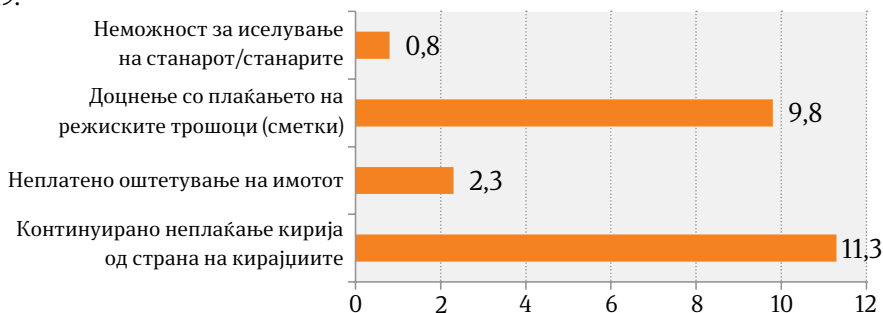
Заради малата застапеност на проблемите поврзани со изнајмен имот, имавме само шест испитаници кои биле закупци во последните три години и кои навеле дека имале некаков проблем. Од нив, четворица презеле или пак преземаат некаква мерка за да го решат проблемот поврзан со живеењето во закупен простор. Поголемиот број од нив (тројца од четворица) најнапред го контактирале сопственикот со цел да го решат проблемот. Еден побарал правен совет и му платил одредена сума пари на сопственикот со цел да го реши проблемот. Веројатноста закупците да искористат правни механизми за да ги решат проблемите е мала. Ниту еден испитаник не навел дека случајот завршил на суд, дека побарал медијација или, пак, дека му се заканил на сопственикот дека ќе поведе правна постапка. Испитаниците што не презеле никакви мерки (двајца од шест испитаници) биле пасивни бидејќи не верувале дека кој било може да им помогне во решавањето на проблемот. Ова укажува на фактот дека закупците можеби сметаат дека се наоѓаат во понеповолна позиција во однос на закуподавачите, кога станува збор за решавањето на проблемите поврзани со закупот на имот. Графиконот 18 ја прикажува фреквенцијата на преземените мерки за решавање на проблемите, но имајќи предвид дека базата е премногу мала, не би требало да се прават какви било генерализации.

Активности за решавање проблеми со изнајмување имот



Графикон 18: Преземени активности за решавање на проблемите со изнајмување имот (база = 4).

Од друга страна, 17,3% од испитаниците кои го изнајмувале својот имот во последните три години (4,7% од вкупниот примерок) навеле дека се соочиле со проблеми со закупците. Најчестите проблеми со кои се соочуваат сопствениците се поврзани со пари, како што е зачестено неплаќање на киријата (11,3%), неплатени сметки (9,8%) или уништување на имотот. Помалку присутен проблем со кој се соочиле само 0,8% од сопствениците е неможнота да ги избркаат станарите. Ниту еден сопственик не навел проблем со агенциите за недвижности или пак со подзакупување на имотот. Сите проблеми на сопствениците и нивната застапеност се презентирани во графикон 19.



Графикон 19: Фреквенција на наведени проблеми поврзани со издавање имот (база: 133)

Кај закуподавачите е исто така веројатно дека ќе преземат мерки за да ги разрешат проблемите со закупците, но со оглед на тоа што имавме само девет испитаници со проблеми од овој тип, не можеме да правиме генерализации. Од девет сопственици кои имале проблеми со изнајмувањето на имот, петмина презеле некаква мерка и, очекувано, најчестата прва мерка за решавање на проблемот е да стапат во контакт со закупците. Се чини дека сопствениците ги сфаќаат проблемите со закупците мошне сериозно, бидејќи покрај контактирањето на другата страна, сите други активности подразбираат барање правен совет или преземање правна акција (одење на суд). Дури петмина од сопствениците со проблеми побарале правен совет, а еден започнал и судска постапка за решавање на проблемот со неговиот/нејзиниот закупец. Сопствениците на закупен имот не користеле медијација или други механизми освен оние дадени во графиконот подолу.



Графикон 20: Преземени активности за решавање на проблемите поврзани со издавање имот (база = 5).

Сопствениците кои не сториле ништо за да го решат проблемот дале различни причини за нивната неактивност. Сепак, најчеста причина, наведена кај тројца од четворица пасивни сопственици, е немањето време. Ова би можело да значи дека закуподавачите мислат дека нема да им биде плаќана киријата додека трае процесот на решавање на проблемот со нивните закупци, па оттаму дека е економски поразумно да го „простат“ проблемот. Сепак, двајца од испитаниците сметаат дека судскиот систем е неефикасен или пак не верувале дека некој би можел да им помогне околу решавањето на нивниот проблем. Графиконот 21 ја илустрира застапеноста на проблемите на закуподавачите, но бидејќи бројот на испитаниците анализирани за овој проблем е премногу мал, не треба да се прават генерализации.



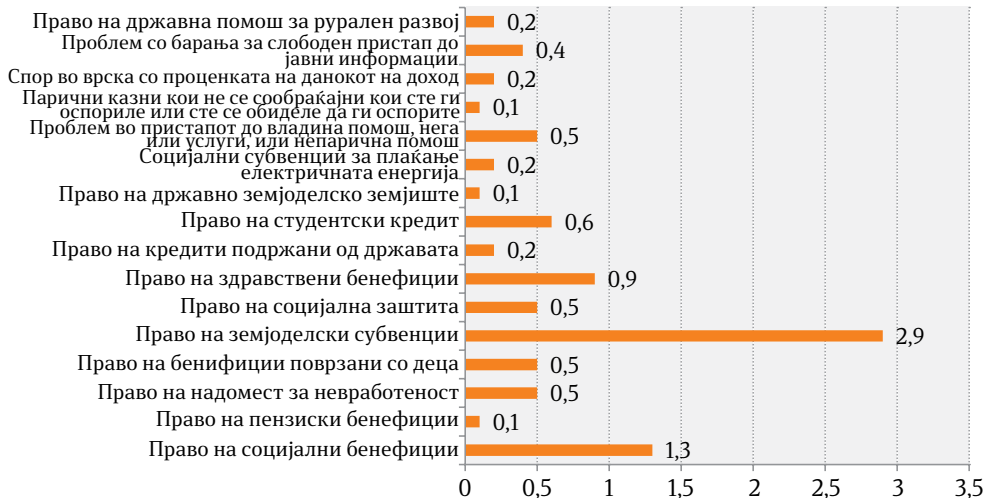
Графикон 21: Причини за неактивност во решавањето на проблемите поврзани со издавање имот (база = 4).

ПРОБЛЕМИ СО ДРЖАВНИ УСЛУГИ И ТРАНСФЕРИ

„Во 1971 се ѝовредив на работниото место и го изгубив окоито. Сега сум со ѝрошеза, не можам да најдам работи, ама сѐ уште не сакаат да ми одобрат инвалидска ѝензија.“

62-годишен маж

Проблеми поврзани со државни услуги и трансфери се наведени од страна на 7,6% од испитаниците и истите вклучуваат проблеми со финансиска помош или даноци, но и проблеми со пристап до информации и услуги. Најчест проблем е остварувањето на правото на државна помош во земјоделието, наведен од страна на 2,9% од испитаниците, по што следуваат проблемите поврзани со пристапот до или остварувањето на правото на социјална помош (1.3%). Од оние кои навеле дека имаат проблеми со државната помош или услуги, испитаниците во просек имаат 1,3 проблеми. Детаљна листа на застапеноста на проблемите поврзани со државата е презентирана во графиконот 22 подолу.



Графикон 22: Фреквенција на наведените проблеми со државата (база: 2.858)

Испитаниците кои навеле проблеми поврзани со државата се разликуваат по родот⁴⁸, степенот на образование⁴⁹, статусот

48 Значителна разлика, но без практичен ефект $d=0.11$

49 Значителна разлика со мал ефект $f=0.13$

на пазарот на трудот⁵⁰ и местото на живеење⁵¹. Мажите почесто наведуваат вакви проблеми (2,9%) во споредба со жените (2,4%). Највисока застапеност на проблемите со пристап до државната помош и услуги има кај испитаниците со основно образование (12,9%), во споредба со испитаниците со средно образование (7,1%). Очекувано, оние со високо образование најретко се соочуваат со вакви проблеми (4,5%). Слично, невработените најчесто се соочуваат со проблеми поврзани со државата: секое десетто невработено лице навело ваков проблем (11%), во споредба со 9% од економски неактивните и 4,8% од вработените. Конечно, местото на живеење влијае врз веројатноста да биде наведен проблем поврзан со државата. Исто така, оние кои живеат во руралните средини почесто се соочуваат со овие проблеми отколку оние кои живеат во градските средини (12,5% споредено со 5,4%).

Најчест проблем поврзан со државните услуги е пристапот до или остварувањето на правото на државна помош во земјоделието, како што се субвенциите во земјоделието и сточарството, производството на органска храна и слично. Нема разлики во застапеноста на овој вид проблеми меѓу мажите и жените, како ни меѓу етничките Албанци и Македонци. Постојат разлики, иако мали, во однос на возраста: групата 40-годишни најчесто ги наведуваат проблемите поврзани со добивањето финансиска помош во земјоделието (4% од оваа возрасна група), особено споредено со најмладите испитаници (од кои само 1% навеле вакви проблеми). Очекувано, врз одговорите влијаат и регионот и местото на живеење. Испитаниците од руралните средини го наведуваат овој проблем многу почесто (5,4%) отколку испитаниците од урбаните средини (1,0%) и испитаниците од Вардарскиот и Пелагонискиот регион почесто се соочуваат со овие проблеми (6% односно 5%), особено кога ќе се споредат со испитаниците од Скопје (0,04%) и од Полошкиот регион (0,01%).

Степенот на образование е исто така релевантен фактор кај овој проблем: испитаниците со основно или без образование речиси двојно почесто го наведуваат овој проблем отколку испитаниците со средно образование (5% споредено со 2%), додека само 0,01% од испитаниците со високо образование навеле проблеми со финансиската поддршка за земјоделието. Конечно, овој тип проблеми многу почесто се јавуваат кај луѓето кои потекнуваат од семејства со ниски примања.

50 Значителна разлика без практичен ефект, но многу блиску до прагот на практичен ефект $f=0.09$

51 Значителна разлика, голем практичен ефект $d=0.25$

Вториот најчесто наведен проблем со државните услуги е пристапот до или остварувањето на правото на социјална помош. Не постојат разлики во однос на родот, возраста или регионот, додека мали⁵² разлики беа забележани во однос на местото на живеење. Испитаниците од руралните средини почесто го наведуваат овој проблем (2,3%) отколку луѓето од урбаните средини (0,09%). Исто така, постои мала⁵³ разлика врз основа на етничката припадност: етничките Албанци почесто ги наведуваат овие проблеми (2,5%) отколку етничките Македонци (0,08%).

Проблеми со пристапот до социјалната помош се најчесто наведувани од страна на невработените (4%). Само 1% од економски неактивните и 0,02% од вработените навеле ваков проблем. Иако е очекувано, загрижува тоа што испитаниците од семејствата со ниски приходи и со ниско образование се оние кои најчесто ги наведуваат проблемите со добивање државна помош. Дури 6% од испитаниците од домаќинствата со приход помал од десет илјади денари месечно (помалку од 200 евра по домаќинство), т.е. оние на кои им е најмногу потребна, наведуваат проблеми со добивањето социјална помош.

Третиот најчест проблем е остварувањето на правото на пензија. Во овој случај, очекувано, кај постарите и кај економски неактивните лица забележуваме најголема веројатност да го наведат овој проблем. Тука по третпат се сретнуваме со испитаниците со ниско образование како лица кај кои е поголема веројатноста да наведат проблемот поврзан со државни услуги.

Возраста има влијание врз застапеноста на три од проблемите кои испитаниците најретко ги наведувале. Имено, кај испитаниците на возраст од 30 до 39 години забележуваме најголема веројатност да наведат проблеми поврзани со државната помош наменета за децата (еднократна помош, надоместок за трето дете, итн.), кај најмладите постои најголема веројатност да наведат проблеми поврзани со бенефициите за студенти, додека кај најстарите е најверојатно да наведат проблеми во врска со финансиската поддршка, нега и услуги за луѓето со посебни потреби. Статусот на пазарот на трудот исто така е индикатор кај три од најретко наведените проблеми: како што може да се очекува, невработените најчесто пријавуваат проблеми со пристапот до социјалната заштита, но и со добивањето субвенции за електрична енергија⁵⁴. Од друга страна, вработените најчесто

52 Значителна разлика, но без практичен ефект $d=12$.

53 Значителна разлика, но без практичен ефект $d=14$.

54 Овој проблем беше наведен само пет пати и исклучиво од страна на испитаници од руралните средини

наведувале проблеми поврзани со државните кредити (за домување, земјоделие, итн.).

Степенот на образование е поврзан со три од најретко наведуваните проблеми: имено, остварувањето на правото на здравствена помош и нега (вклучувајќи го и пристапот до лекови), остварување на правото на социјална заштита и пристап до субвенциите за електрична енергија. Сите три проблеми се најчесто наведувани од страна на испитаниците со низок степен на образование.

Регионот и местото на живеење придонесуваат за разлики кај пет од најретко наведуваните проблеми. Испитаниците од руралните средини наведуваат проблеми со обезбедувањето поддршка за децата (еднократна помош, додаток за трето дете итн.) малку⁵⁵ почесто (1,2%) отколку луѓето од градските средини (0,01%), како што е случај и со испитаниците од југоисточниот и од полошкиот регион, споредно со Повардарието и со југозападниот регион. Од друга страна, во Полошкиот регион најчесто се сретнуваат спорови околу даноците или пак другите давачки што ги наплатува државата.⁵⁶ Додека ниту еден од испитаниците од источниот регион не навел проблеми со остварувањето на правото на социјална заштита, во овој регион е најголема веројатноста граѓаните да се соочат со проблеми поврзани со пристапот до финансиската помош за рурален развој.

Конечно, испитаниците од семејствата со најниски приходи најчесто ги наведуваат проблемите поврзани со пристапот до социјалната заштита, како и оние поврзани со поддршката за децата. Поддршката за децата исто така почесто се јавува кај албанските (1,3%) отколку кај македонските испитаници (0,015%). Другите проблеми се премалку застапени за да може да се утврдат значителни разлики.

Кога граѓаните се соочуваат со проблеми кои се поврзани со државните услуги и трансфери, позитивно е барем тоа што е многу веројатно дека ќе се обидат да го решат проблемот. Дури 72,5% навеле дека презеле некаква активност, при што повеќето од нив ги контактирале надлежните државни институции. Еден од пет испитаници побарал правен совет и 8% го донеле случајот пред суд со цел да се реши проблемот. Сите активности и нивната застапеност се претставени во табелата 22, подолу.

55 Значителна разлика, но без практичен ефект $d=0.15$

56 проблемот бил наведен седум пати, и тоа само од страна на машките испитаници

Активности за решавање проблеми со државата



Графикон 23: Преземени активности за решавање на проблемите со државата (база = 50).

Од друга страна, вреди да се напомене дека една четвртина од граѓаните се воздржани во поглед на преземањето мерки кога се соочени со проблем поврзан со државата. Дури 27,5% навеле дека не направиле ништо за да го решат проблемот, при што мнозинството (40%) се решиле на таков чекор затоа што не знаеле кому да му се обратат за помош.

Причини за неактивност



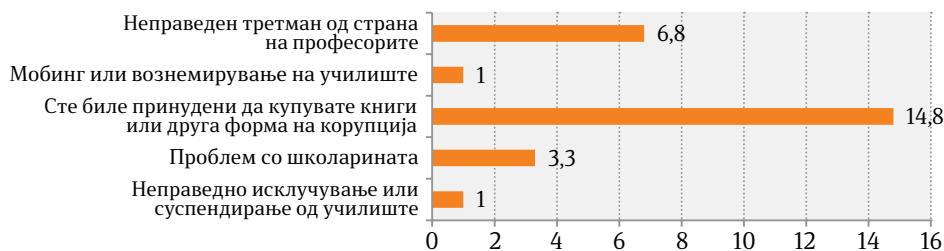
Графикон 24: Причини за неактивност во решавањето на проблемите со државата (база = 19).

ПРОБЛЕМИ ПОВРЗАНИ СО ОБРАЗОВАНИЕТО

„Кога студирав, имав проблем со нејраведен третман од страна на професорите. Дипломирав на Социолошкиот факултет пред две години и можам да ви кажам дека студентите од провинција добиваа полош третман и беа полошо оценувани од студентите од Скопје.“

31-годишна жена

Околу една петтина или 19,7% од испитаниците кои учествувале во образовниот систем во периодот кога беше спроведено истражувањето (14% од примерокот) се соочиле со некаков вид проблем поврзан со образованието. Коруптивните практики, како што е принудувањето на студентите да купат книги од професорите⁵⁷, е најчестиот проблем што го навеле 14% од учениците, по што следува неправедниот третман од страна на професорите, наведен од 6% од испитаниците. проблемот со школарината, иако поретко наведен (3,3%), вреди да се издвои како проблем поврзан со парите, со кој испитаниците кои го навеле се соочуваат постојано или често. Многу потешките проблеми, како што се вознемирувањето на училиште или пак неправедното исклучување или суспензија од образовните институции се најретките проблеми (само 1% навеле ваков проблем). Испитаниците со проблеми поврзани со образованието имаат во просек по 1,4 проблеми.



Графикон 25: Фреквенција на наведените проблеми со образованието (база = 399)

⁵⁷ Ова е постојан проблем со кој се соочуваат универзитетските студенти и кој е веќе идентификуван од страна на студентските и младинските организации. проблемот е во тоа што учениците се принудени книгите да ги купуваат во готово, директно и единствено од професорите, кои пак водат список на оние кои ја исполниле оваа обврска, и на крајот на семестарот ги дискриминираат оние кои не се нашле на списокот. Половина од студентите кои навеле дека се соочуваат со овој проблем рекле дека со проблемот се соочуваат често или постојано.

Меѓу испитаниците со проблеми поврзани со образованието, постојат разлики само врз основа на возраста и статусот на пазарот на трудот.⁵⁸ Со оглед на тоа што речиси сите испитаници кои навеле дека имале проблеми поврзани со образованието, очекувано се оние од најмладата возрастна група, за оваа категорија проблеми не беше направена споредба врз основа на возраста.⁵⁹ Кога станува збор за статусот на пазарот на трудот, невработените најмногу се соочуваат со овие проблеми (28%), споредено со неактивните (17%) и со вработените (15%)⁶⁰. Изненадува тоа што неактивните (во кои се вклучени студентите и кои го сочинуваат најголемиот дел примерок) не се најмногу погодени, што би можело да значи дека едноставно не ги препознаваат овие проблеми.

Ако ги погледнеме конкретните проблеми поврзани со образованието, можеме да заклучиме дека во случаите кога станува збор за доживеано неправедно исклучување или суспензија од училиште или од образовна институција не постојат разлики според родот, етничката припадност, степенот на образование, статусот на пазарот на трудот или приходот по домаќинство. Регионални разлики⁶¹ исто така немаше, иако ваков проблем навеле само испитаниците од полошкиот и од скопскиот регион. Од друга страна, кога станува збор за проблеми со школарината, испитаниците од семејствата со ниски приходи, очекувано, значително почесто наведуваат вакви проблеми,⁶² па така додека студентите од домаќинствата со високи приходи (над 50.000 денари) не наведуваат проблеми со школарината, кај испитаниците од семејствата со ниски приходи (под 20.000 денари) тоа го направиле 8%. Покрај тоа, постојат и разлики меѓу етничките групи, со оглед на тоа дека Албанците значително почесто наведуваат проблеми со школарината отколку Македонците (8% наспроти 1,5%).

58 Значителна разлика, но со мал ефект $f=0.13$

59 Покрај тоа, поради тоа што имаше само три испитаника со ниско образование, кај разликите според степенот на образование изведовме t-тест наместо ANOVA за да можеме да ги анализираме разликите помеѓу оние со средно и високо образование. Исто така, кај разликите според местото на живеење: примероците се нееднакви, 86 од рурални и 308 од урбани средини.

60 Разлики на пазарот на трудот: 135 вработени, 76 невработени и 184 неактивни.

61 Кај регионалните разлики за проблемите поврзани со образованието: мали примероци, од 18 во источниот, до 168 во скопскиот регион, така што не треба да се прават генерализации.

62 За разликите во приходот по домаќинство: примероците се движат од 17 од групата со најниски примања до 93 од оние со примања од 20 до 30 илјади денари.

Конечно, постојат и разлики врз основа на статусот на пазарот на трудот, каде што 1,5% од вработените навеле дека се соочиле со ваков проблем, во споредба со 6,5% од невработените. Неактивните (2%) се наоѓаат некаде на средината, без позначајни разлики во однос на другите две групи. Нема разлики во однос на овој конкретен проблем врз основа на родот, регионот или пак местото на живеење.

Кога станува збор за принудувањето да се купат книги или некоја друга форма на корупција поврзана со образовните институции,⁶³ разлики забележавме само врз основа на статусот на пазарот на трудот, при што 12% од вработените наведуваат корупција, во споредба со 14% од неактивните и 21% од невработените испитаници. Од друга страна, не утврдивме значителни разлики врз основа на приходите во домаќинствата на испитаниците.

Албанците почесто наведуваат мобинг и вознемирување на училиште (3% во споредба со 0,4% од Македонците)⁶⁴ и ниту еден од средношколците не го навел овој проблем, во споредба со 2% од студентите. Покрај тоа, мобинг или вознемирување е наведен како проблем само кај невработените (5%, или 4 од 76 споредено со ниту еден од вработените и неактивните), и само од страна на испитаниците од полошкиот регион (7%).

Кога станува збор за неправедниот третман од страна на професорите, забележавме повеќе разлики. Најнапред, постојат разлики според приходите, при што овој проблем поверојатно ќе го наведат студентите од семејствата со ниски приходи. Покрај тоа, постојат разлики и според степенот на образованието, при што овој проблем почесто се јавува меѓу универзитетските студенти (9%) во споредба со средношколците (4%). Слично како и кај другите проблеми со образованието, невработените и тука се издвојуваат и значително почесто го наведуваат овој проблем (13%) во споредба со вработените и неактивните (и едните и другите по 5%).

Испитаниците се воздржани кога станува збор за преземањето мерки за да ги решат проблемите поврзани со образованието. Во оваа категорија проблеми забележавме најголема пасивност кај испитаниците, но бидејќи станува збор за мал примерок, овде не може да се прават генерализации. Сепак, само 1 од 15 студенти кои се соочиле со ваков проблем презел или пак презема некаква активност, преку контакт со другата страна, обидувајќи се да го реши проблемот.

63 Незначителна поради малиот примерок, но со речиси средна практична вредност $f=0.21$

64 Мала разлика на прагот на практичниот ефект

Испитаникот, исто така, побарал правен совет и ѝ се заканил на другата страна со правна постапка, но случајот не завршил на суд.⁶⁵

Од друга страна, 14 од 15 испитаници чиешто искуство беше детално анализирано⁶⁶ во овој дел, решиле да не преземат ништо во врска со проблемот. Причините за олку високото ниво на пасивност варираат, но 11 од 14 студенти не сториле ништо бидејќи сметале дека проблемот е неважен. Она што уште повеќе загрижува е фактот што 10 од 14 испитаници сметаат дека никој не би можел да им помогне. Понатаму, 4 од 14 студенти немале доволно информации и навеле дека не знаеле кому да му се обратат. Иако примерокот испитаници со вакви проблеми е премногу мал, ова укажува на можна маргинализацијата на младите, што треба да биде сериозна причина за загриженост. Сите одбрани причини за неактивност наведени кај 14-те испитаници со проблеми поврзани со образованието се презентирани во Табелата 26.

Причини за неактивност



Графикон 26: Причини за неактивност во решавањето на проблемите со образованието (база = 14).

65 Не дадовме графикон за активностите за решавање на проблемот, бидејќи само еден испитаник презел активни мерки за да го реши проблемот.

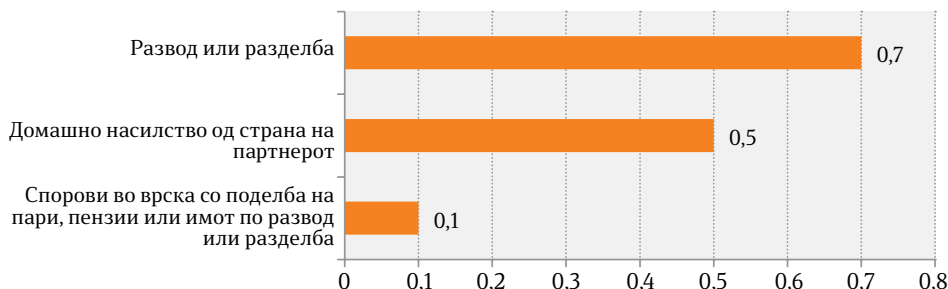
66 Поради тоа што застапеноста на проблемите поврзани со образованието генерално е ниска меѓу општото население

ПРОБЛЕМИ СО ПАРТНЕРОТ

„Партнерот (не бевме во брак) беше алкохоличар и илцијано ме малтретираше. Решив да го оставам и сега живеам со децата кај мајка ми.“

34-годишна жена

Во нашето истражување, 70% од испитаниците навеле дека барем одреден период во изминатите 3 години живееле со партнер. Од нив, само 1,1% навеле дека имале некаков сериозен проблем со својот партнер и притоа, во просек, навеле само еден проблем. Најчест проблем е разводот или разделувањето, по што следува насилство или малтретирање од страна на партнерот. Ниту еден од испитаниците не навел проблеми со добивање или плаќање алиментација од/за партнерот (алиментација за децата не беше вклучена во оваа категорија). Ова е очекувано, бидејќи иако е законски гарантирана, во Македонија практично никој не бара алиментација од поранешниот партнер, освен за децата.



Графикон 27: Фреквенција на наведени проблеми со партнерот (база = 1.994)

Ако ги разгледаме проблемите со партнерите, генерално забележуваме разлики кои пред сè се должат на статусот на пазарот на трудот⁶⁷, при што невработените почесто наведуваат дека имаат проблеми со партнерот (2,1%) во споредба со вработените (1,2%) и со неактивните (0,3%). Понатаму, постојат разлики и според местото на живеење⁶⁸, при што испитаниците кои живеат во урбаните средини почесто наведуваат проблеми со партнерот во споредба со оние кои живеат во руралните средини (1,4% наспроти 0,6%).

Ако ги разгледаме конкретните проблеми поврзани со партнерите, забележуваме дека не постојат социо-демографски разлики. Така, нема разлики кога станува збор за насилство или малтретирање од

⁶⁷ Значителна разлика, но без практичен ефект $f=0.07$

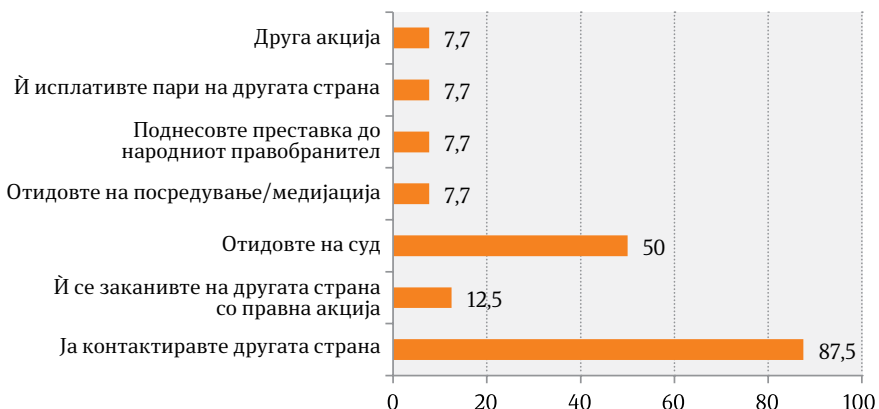
⁶⁸ Значителна разлика, но, повторно, без практичен ефект $d=0.09$

страна на партнер, спорови околу распределбата на пари и имот по развод или пак проблеми поврзани со добивањето или плаќањето алиментација. Непостоењето разлики е очекувано, со оглед на тоа дека овие проблеми беа ретко наведувани од страна на испитаниците.

Единствениот конкретен проблем кај кој утврдивме разлика беше разводот или раздвојувањето. Имено, кај најмладата возрасна група забележуваме највисока стапка на разводи и разделби (2%), додека кај другите возрасни групи стапката на развод или разделба е блиска (или еднаква) на нула. Следната најпогодена возрасна група се 30-годишните, што потврдува дека станува збор за проблем поврзан со возраста, при што разводот најчесто се наведува од страна на помладите испитаници. Родот и етничката припадност не придонесоа за разлики кај застапеноста на овој проблем, но наидовме на разлики кај степенот на образованието. Ниту еден испитаник со основно образование не навел развод или разделба, во споредба со 0,04% од оние со високо образование и 1% од оние со средно образование. Разлики утврдивме и врз основа на статусот на пазарот на трудот,⁶⁹ при што невработените почесто го наведуваат овој проблем (1,2%) отколку вработените (0,09%) и неактивните (0,01%).

Заради малата застапеност на проблемите со партнерите, детално анализиравме само 13 испитаници со вакви проблеми. Мнозинството (8 од 13 испитаници или 61,5%) од оние кои имале проблеми со партнерите активно се обиделе да го решат проблемот. Речиси сите (7 од 8) го контактирале партнерот во обид да го решат проблемот, половина (4 од 8) побарале правен совет, а кај сите случајот завршил на суд.

Активности за решавање проблеми со партнер



Графикон 28: Преземени активности за решавање на проблемите со партнерот (база = 8).

⁶⁹ Блиску до значителни ($p=0.056$), но без практичен ефект $f=0.05$

Загрижувачки е тоа што од петте испитаници што не направиле ништо за да го решат проблемот, 4 мислеле дека никој не може да им помогне, а 3 дека судскиот систем не е ефикасен. Покрај тоа, 3 испитаници немале доволно пари за да се обидат да го решат проблемот, што би можело да значи дека граѓаните остануваат во нездрави врски бидејќи се економски зависни од партнерот. Тројца од четворицата очекуваат проблемот да се реши сам од себе, а двајца испитаници сметале дека проблемот е неважен. Како и да е, примерокот е премногу мал, па поради тоа не можат да се прават генерализации. Имајќи го предвид тоа што примерокот на оние што не направиле ништо е премногу мал, застапеноста прикажана на графиконот 29 е само илустративна.

Причини за неактивност



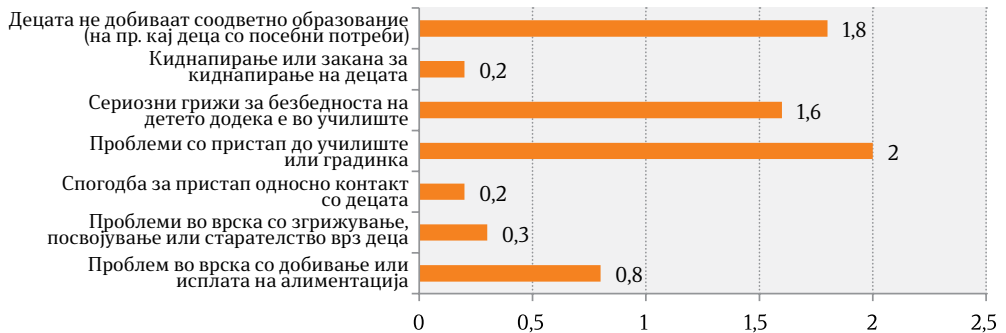
Графикон 29: Причини за неактивност во решавањето на проблемите со партнерот (база = 5).

ПРОБЛЕМИ ПОВРЗАНИ СО ДЕЦАТА

Најголемиот проблем ми е малиот што не можам да го зајмишам во градинка. Тој беше роден со зајачка уста и не сакааш да го ѝримај во градинкиве.

28 годишна жена

Една третина од испитаниците (31,4%) имале малолетни деца во периодот што беше предмет на истражувањето (последниве три години) и само 6% од нив навеле дека се соочиле со некаков проблем поврзан со децата. Ниту еден родител не се соочил со проблем поврзан со одземање или ограничување на родителството од страна на властите. Оние кои имале проблеми, во просек навеле 1,3 проблеми поврзани со децата. Детаљните резултати поврзани со застапеноста на овие проблеми се дадени подолу во графиконот 30.



Графикон 30: Фреквенција на наведените проблеми со децата (база = 960)

Ако ги погледнеме конкретните проблеми поврзани со децата, во најголемиот број од нив не се јавуваат социо-демографски разлики. Така, не најдовме на разлики кога стануваше збор за проблеми со добивањето или плаќањето алиментација за децата; проблеми со згрижување, посвојување или старателство врз децата; проблеми со договарањето пристап или контакт со децата; проблеми со киднапирање или пак со закана за киднапирање на децата од страна на другиот родител или член на семејството.

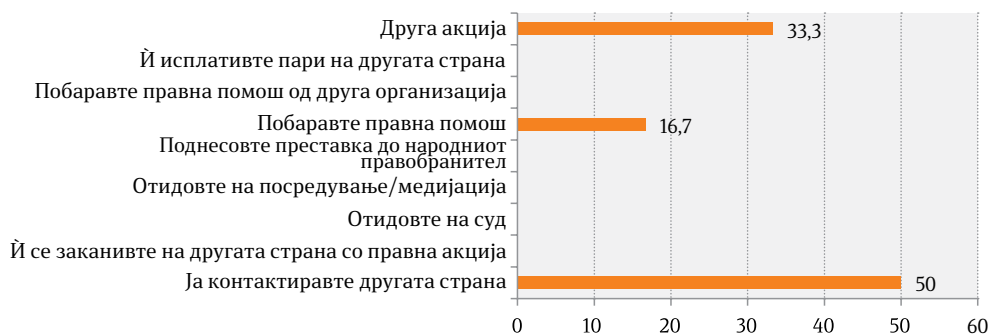
На разлики најдовме и меѓу родителите кои имале искуство со тоа нивните деца да бидат неоправдано избркани или суспендирани од училиште или пак од градинка. Во овој случај, младите родители (18-29 години) значително почесто се соочуваат со овој проблем отколку родителите на возраст над 30 години (6% наспроти 1%). Ова би можело да биде индикатор дека овој проблем е повеќе поврзан со градинките отколку со училиштата. Ако земеме предвид дека вкупниот капацитет на градинките во Македонија покрива околу 20% од децата на претшколска возраст во државата⁷⁰, можно е овој проблем да биде позастапен отколку што покажува нашата студија, за што е неопходно дополнително истражување. Разлики воочивме и меѓу родителите кои се загрижени за безбедноста на своите деца додека се во училиште/градинка, на школки екскурзии или пак се малтретирани или вознемирувани на училиште. Овој проблем најретко се јавува кај родителите со завршено средно образование (само 0,6% навеле дека имале проблем) и значително помалку отколку кај родителите со основно образование (4%). Родителите со високо образование се наоѓаат некаде во средината, при што 2% од нив навеле

⁷⁰ Државен завод за статистика, *Јавни усџанови за зџрижување и восџијување на деца – деџиски џрадинки, 2012*. Достапна на <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.13.04.pdf>

дека се загрижени за безбедноста на нивните деца. Конечно, разлики врз основа на регионите во кои живеат испитаниците се забележани кога станува збор за пристапот до соодветно образование за децата со посебни потреби. Во овој случај, 5% од родителите од југозападниот регион го навеле овој проблем, при што постојат разлики во споредба со југоисточниот, пелагонискиот и североисточниот регион, каде што ниту еден родител не навел ваков проблем.

Заради малата застапеност на проблемите поврзани со децата воопшто, само 12 испитаници беа подетално анализирани во поглед на тоа како се справиле со проблемот. Родителите со проблеми поврзани со нивните деца беа поделени во однос на тоа како му пристапиле на проблемот, па така, половина од нив (6 од 12) сториле нешто и се обиделе да го решат проблемот, додека другата половина не направиле ништо. Од шесте родители кои презеле некаква мерка, тројца ја контактирале другата страна, додека еден побарал правен совет. Ниту еден родител не се обидел да го реши проблемот на суд или преку медијација, или со помош на народниот правобранител, ниту пак ѝ се заканил на другата страна со правна акција, што и не е неочекувано, имајќи го превид малиот обем на примерокот (како што е прикажано подолу во графикон 31).

Активности за решавање на проблеми со деца

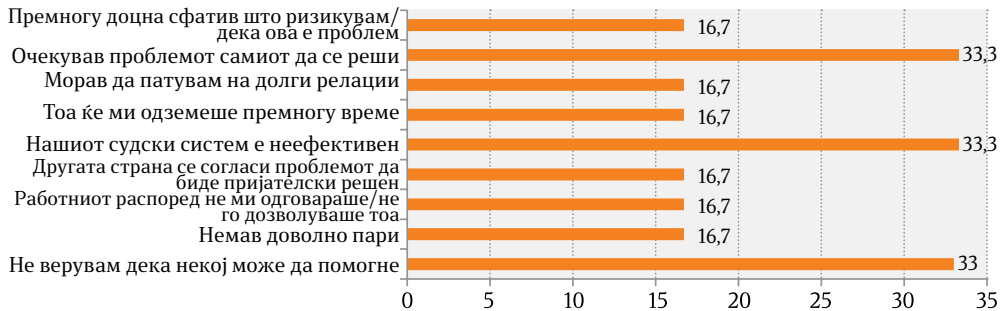


Графикон 31: Преземени активности за решавање на проблемите со децата (база = 6)

Родителите кои не направиле ништо за да го решат проблемот поврзан со децата навеле различни причини за нивната неактивност. Ниту еден родител нема наведено дека не знаел каде да се обрати или дека сметал дека проблемот е неважен, така што пасивноста не е резултат на незнаење или пак на неприпознавање на значајноста на проблемот. Двајца од шест пасивни родители сметаат дека судскиот систем е неефикасен и двајца сметале дека никој не може да им помогне, што укажува на тоа дека обесхрабреноста кај родителите е

важен фактор кој придонесува за нивната неактивност кога станува збор за проблеми поврзани со децата. Последните двајца не направиле ништо бидејќи очекуваат проблемот да се реши сам од себе. Детален приказ на причините за неактивноста на родителите во справувањето со проблемите поврзани со нивните деца е даден во графикон 32, но тој треба да се земе само како показател за испитаниците од ова истражување, а не и за целокупното население кое се соочува со проблеми поврзани со децата. Повторно, ова е премала група за да можат да се прават какви било генерализации.

Причини за неактивност



Графикон 32: Причини за неактивност во решавањето на проблемите со децата (база = 6).

ПРОБЛЕМИ ПОВРЗАНИ СО ЗДРАВЈЕТО

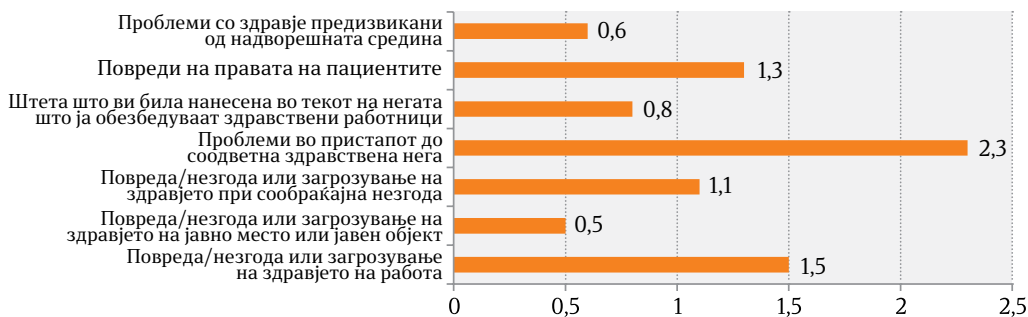
Амбулантијата е многу далеку од селото, треба 50 километри наока и навака да одиме до најблиската клиника. Згора на тоа, и несоодветно нè лекуваат.

82-годишен маж

Само 6% од испитаниците навеле проблем поврзан со здравјето, при што достапноста на соодветна здравствена заштита се јавува како најзастапен здравствен проблем, наведен од страна на 2,3% од испитаниците. Додека мнозинството од испитаниците навеле проблеми со кои се соочиле еднаш или ретко, а кои се поврзани со нанесена штета од страна на здравствен работник или со повреда настаната на јавно место или пак во сообраќајна незгода, половина од испитаниците навеле дека често или постојано се соочуваат со здравствени проблеми. Честите или постојани проблеми вклучуваат оние поврзани со прекршувањето на правата на пациентот, пристапот до соодветна здравствена заштита, здравствените проблеми поврзани со надворешната средина или здравствените проблеми на работа. Во просек, луѓето наведуваат 1,25 проблеми поврзани со здравјето.

Застапеноста на проблемите поврзани со здравјето е прикажана во графиконот 33.

Меѓу испитаниците кои имаат проблеми поврзани со здравјето, постои разлика единствено во поглед на нивниот статус на пазарот на трудот⁷¹. Вработените почесто се соочуваат со проблеми поврзани со здравјето (8,9%) во споредба со невработените, од кои 5,4% навеле проблеми со здравјето, и неактивните (5%). Сепак, доколку ги погледнеме конкретните здравствени проблеми, статусот на пазарот на трудот влијание единствено врз фреквенцијата на проблемите кои се однесуваат на повреда или здравствени проблеми на работа. Разбирливо, повреди на работа најчесто пријавуваат вработените (3%) во споредба со невработените (0,1%) и со неактивните (0,04%), кои веројатно биле вработени во одреден дел од периодот опфатен со истражувањето (последниве три години). Повредите на работата се исто така почесто наведувани од страна на мажите (1%), но оваа разлика, иако статистички значајна, се должи на малиот обем на примерокот, па според тоа нема практично значење. Кај другите конкретни здравствени проблеми нема разлики меѓу населението, т.е. нема разлики во поглед на возраста, родот, регионот, местото на живеење, приходите по домаќинство или пак статусот на испитаниците на пазарот на трудот.



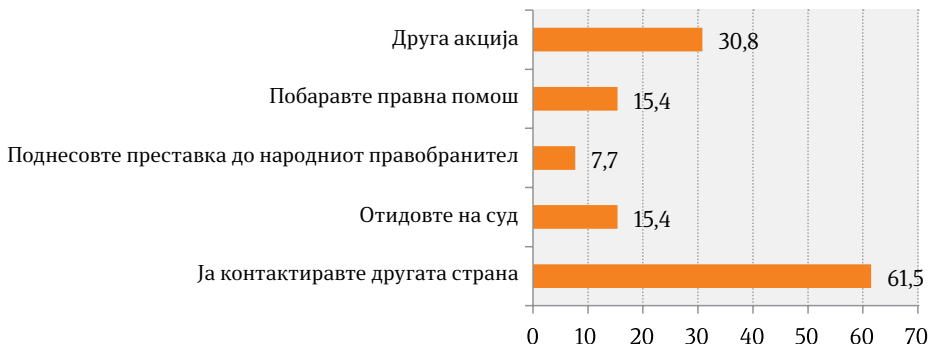
Графикон 33: Фреквенција на наведените здравствени проблеми (база: 2,858)

Поради малата застапеност на здравствените проблеми кај населението, детаљно анализиравме само 34 испитаници кои навеле проблем од оваа категорија. За оние кои се соочуваат со здравствени проблеми, поверојатно е дека нема да преземат ништо за да го решат проблемот. Речиси две третини од испитаниците (21 од 34) не сториле ништо за да го решат проблемот, во споредба со 8 кои барем ја контактирале другата страна. Кај испитаниците кои презеле

⁷¹ Значајна разлика, но без практичен ефект $f=0.008$

некаква активност за решавање на проблемот (13), покрај најчестиот пристап, т.е. контактирањето на другата страна, не се издвојува ниту една друга активност. Само двајца испитаници повеле судски случаи, т.е. сметале дека судот е соодветна инстанца за решавање на нивниот здравствен проблем, што е прикажано во графиконот 34. Од активностите што ги навеле самите испитаници, најчеста активност е контактирањето на полицијата.

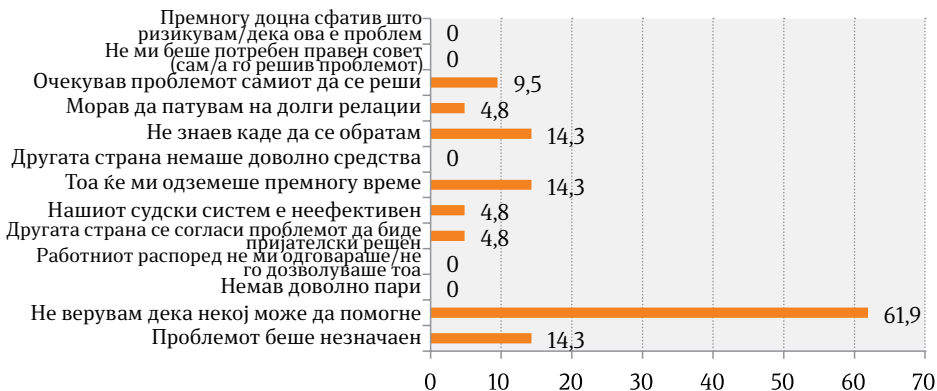
Активности за решавање здравствени проблеми



Графикон 34: Преземени активности за решавање на здравствените проблеми (база = 13)

Најчесто наведена причина за непреземање активност за да се реши здравствен проблем е тоа што луѓето не веруваат дека некој може да им помогне. Дури 13 од 21 кои не презеле ништо, биле пасивни заради ваквиот скептицизам. Сите други причини се помалку застапени и се прикажани подолу во графиконот 35.

Причини за неактивност



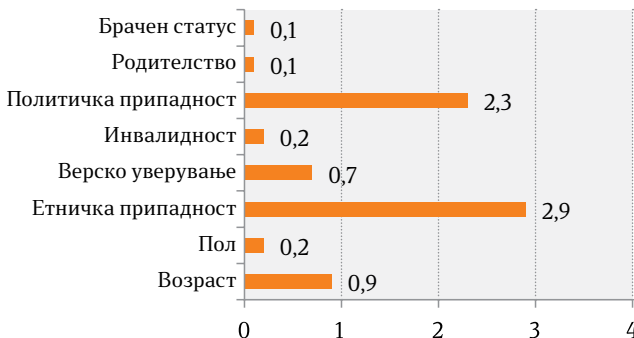
Графикон 35: Причини за неактивност во решавањето на здравствените проблеми (база = 21)

ДИСКРИМИНАЦИЈА

Во јули пробавме да поминеме граница. Бевме седум души во комбе, ама не не пуштија. Справ им е дека ќе бараме азил за да земеме пари, зашто сме Роми. Ама не ни објаснија зошто не не пуштаат. Следниот ден без проблем ја поминавме граница. Јас редовно одам во Европа и имам многу визи во پاسошот, ама секогаш ме дискриминираат и се однесуваат несоодветно со мене. И постојано ми бараат пари за да ја поминам границата.

37-годишен маж

Дискриминацијата е проблем со кој се соочиле 6,1% од испитаниците. Беа наведени различни основи за дискриминација, при што етничката и партиската припадност се идентификувани како најчеста причина за дискриминација. Од друга страна, ниту еден испитаник не ја навел сексуалната ориентација како причина за дискриминација, но треба да бидеме внимателни со овој наод, поради тоа што дискриминацијата по која било основа ретко се пријавува, а ова особено важи за ЛГБТ заедницата, што е резултат на распространетата хомофобија во земјата.⁷² Истражувањето исто така покажува дека препознавањето на дискриминацијата би можело да биде ограничено на пообразованите, т.е. привилегираните граѓани, за кои е поверојатно дека ќе можат да разберат и да препознаат дискриминаторски практики. Затоа, резултатите од истражувањето треба да бидат интерпретирани со резерва. Застапеноста на дискриминацијата според основите за дискриминација е прикажана подолу, во графиконот 36.



Графикон 36: Фреквенција на наведените проблеми со дискриминација (база =2.858)

⁷² Загриженост за хомофобната средина и прекршувањето на правата на ЛГБТ-лицата е пројавена од страна на речиси сите меѓународни организации и претставништва, како што се Европската комисија во извештајот за Македонија, Стејт департментот на САД, Amnesty International, итн.

При наведувањето на дискриминацијата како проблем, забележуваме разлики според возраста на испитаникот⁷³, степенот на образованието⁷⁴ и статусот на пазарот на трудот.⁷⁵ Младите (18-29 години) најчесто пријавуваат дека се соочуваат со дискриминација (9,7%), по што следуваат испитаниците на возраст меѓу 30 и 39 години, со 6,8%. За повозрасните (над 60 години) е значително помалку веројатно дека ќе наведат дека биле дискриминирани (2,1%). Оние на возраст од 40 до 59 години се наоѓаат некаде помеѓу, со околу 6% кои навеле дека биле дискриминирани. Покрај тоа, дискриминацијата речиси праволиниски го следи степенот на образованието. Оние со основно образование наведуваат најмал број случаи на дискриминација (4%), по што следуваат оние со средно образование (5,4%), додека испитаниците со високо образование најчесто наведуваат дека се дискриминирани (9,1%). Сепак, можно е разликите според образованието повеќе да се должат на поголемата свесност на пообразованите испитаници, отколку да отсликуваат вистински разлики. Конечно, постојат значителни разлики меѓу испитаниците според нивниот статус на пазарот на трудот. Невработените најчесто изјавувале дека се дискриминирани, што е случај кај еден од десет (11, 9%), споредено со 6,3% од вработените, и значително повеќе од неактивните (3,6%).

Ако ги погледнеме поединечните основи за дискриминација, можеме да видиме дека жените се поранливи на одредени видови дискриминација, како што е (очекувано) родовата дискриминација (шест од седум случаи биле наведени од страна на жени), дискриминацијата поради тоа што имаат деца и дискриминацијата поради нивниот брачен статус, додека мажите почесто наведувале дека се дискриминирани врз основа на нивната етничка и верска припадност.⁷⁶ Други разлики меѓу жените и мажите не беа забележани.

Припадноста на одредена политичка партија е најчеста основа за дискриминација и различно ги погодува граѓаните, а најпогодени се најмладите, пообразованите⁷⁷ и невработените. Не наидовме на разлики според етничката припадност на испитаниците,

73 Значителна разлика, со мал ефект $f=0.10$

74 Значителна разлика, но без практичен ефект $f=0.08$. Со оглед на тоа што дискриминацијата е комплексен феномен, претпоставуваме дека е можно необразованите да не го разбрале прашањето.

75 Значителна разлика, $f=0.12$

76 Сите се статистички значајни разлики, но примерокот е премногу мал, па според тоа немаат практичен ефект.

77 Мали разлики, на праг на практичен ефект $f=0.08$

нивното место на живеење, географскиот регион или приходите во домаќинството. Деталната анализа открива дека најмладите, т.е. испитаниците на возраст помеѓу 18 и 29 години – кои се воедно групата на оние со најголеми изгледи да бидат невработени – најчесто наведуваат дискриминација врз основа на политичката припадност (со 4%). Испитаниците на возраст помеѓу 30 и 50 години исто така го наведуваат овој проблем, но во помал обем, со просек од 2,5%. Повозрасните, т.е. испитаниците над 60 години (пензионираниите) се единствената возрасна група која не го наведува овој вид дискриминација. Образовните разлики, како што кажавме погоре, се пропорционални со степенот на образованието, па колку е повисок степенот на образованието, толку е поголема ранливоста на политичка дискриминација. Кај оние со високо образование, 4% навеле дискриминација врз основа на политичката припадност, додека кај оние со основно и со средно образование процентот е значително помал (2% и 1%). Покрај тоа, економски неактивните најретко го наведуваат овој тип дискриминација (0,8%), а најчесто невработените (5%), додека вработените се некаде помеѓу (3%).

Дискриминацијата базирана на етничката припадност е втора најчеста форма на дискриминација, при што Албанците почесто наведуваат етничка дискриминација отколку Македонците (5% наспроти 1%). Исто така, постојат разлики и според образованието⁷⁸, при што оние со завршено високо образование почесто наведуваат етничка дискриминација (4%) во споредба со оние со средно образование (2%) и испитаниците со основно образование (3%). Покрај тоа, неактивните (2%) и вработените (3%) многу поретко наведуваат етничка дискриминација отколку невработените (5%).

Дискриминацијата врз основа на возраста почесто се наведува од страна на невработените (2%), особено во споредба со неактивните (0,05%). Вработените се наоѓаат некаде на средината (со 1%), без значителни разлики во однос на другите две групи.

Кај родовата дискриминација воочивме разлики според сите социо-демографски карактеристики на испитаниците. Оние на возраст од 30 до 39 години значително почесто наведуваат родова дискриминација (1%). Освен припадниците на оваа и на групата на возраст од 40 до 49 години, другите возрасни групи не наведуваат родова дискриминација. Разлики постојат и во однос на степенот на образование на испитаниците,⁷⁹ при што оние со високо образование,

78 Значителна разлика, но без практичен ефект $d=0.05$

79 Но без практичен ефект $f=0.06$

од кои 0,04% навеле дека се соочуваат со родова дискриминација, почесто се соочуваат со овој вид дискриминација во споредба со испитаниците со средно образование (0,01%) и оние со основно образование, кои воопшто не ја навеле. Пријавувањето на родовата дискриминација варира и според приходот на домаќинството. Со оглед на тоа што испитаниците со повисоки приходи значително почесто го наведуваат овој проблем, повторно се јавува прашањето дали ова е резултат на подобро препознавање и разбирање на дискриминацијата од страна на привилегираните граѓани или пак навистина ја рефлектира дистрибуцијата на дискриминацијата меѓу населението. За подобро разбирање на овие разлики се неопходни натамошни истражувања на оваа тема.

Конечно, попреченоста е единствената основа за дискриминација кај која не се јавуваат разлики меѓу испитаниците.

Кога станува збор за дискриминацијата, повторно заради многу малиот број наведени проблеми, беа анализирани само проблемите на седум испитаници. Сите тие, освен во еден случај, биле воздржани во поглед на преземањето каква било акција за да се справат со дискриминацијата, т.е. не сакале (или не можеле) да направат нешто за да го решат проблемот. Единствениот испитаник кој преземал одредена мерка за решавање на проблемот,⁸⁰ ја контактирал другата страна. Ова е за очекување, бидејќи многу организации кои се занимаваат со човековите права го коментираа и го критикуваа системот за заштита од дискриминација во Македонија, особено кога станува збор за товарот на докажувањето.⁸¹ Дека неактивноста на граѓаните е стимулирана од страна на неадекватниот систем на заштита од дискриминација во Македонија, може да се почувствува од причините за неактивност кои ги навеле испитаниците. На пример, тројца од шестмина испитаници навеле дека не презеле ништо бидејќи сметаат дека никој не може да им помогне. Понатаму, една испитаничка навела дека го смета судскиот систем за неефикасен, додека друг испитаник навел дека не знаел каде да се обрати. Резултатите се презентирани подолу, во графиконот 37.

80 Врз основа на политичка припадност. Неговата куќа била единствена во селото која не била приклучена на новиот систем за канализација.

81 За повеќе, погледнете го извештајот на ФООМ за работата на Комисијата за заштита од дискриминација, достапен на: <http://soros.org.mk/dokumenti/Shadow-report-for-shadowed-commission-ANG.pdf>



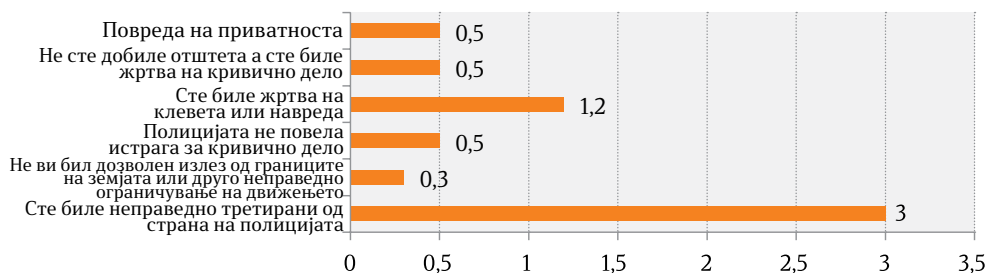
Графикон 37: Причини за неактивност во решавањето на проблемите со дискриминацијата (база = 6)

ПРОБЛЕМИ СО ПОЛИЦИЈАТА И ДРУГИ ПРОБЛЕМИ

Ме малтретираа Алфи, зашто барале криминалец со кола иста како мојата. Ми извршија неовластен иретирес и ме йонижија на јавно место.

24-годишен маж

Мал дел од населението (3%) навеле проблеми со полицијата, при што повеќето од нив се соочиле со некоректен третман од страна полицијата, како што е вознемирување, некоректен личен претрес или апсење. Ова е разбирливо, бидејќи се очекува дека само мал дел од популацијата да има директен контакт со полицијата. Понатаму, мал број испитаници навеле дека им бил оневозможен излез на граничните премини или на некој друг начин неправедно им било ограничено правото на слободно движење, што е загрижувачки наод. Исто така, 0,5% од испитаниците навеле случаи на нарушување на приватноста, случаи во кои полицијата не повела соодветна истрага, како и случаи кога биле жртви на криминал. Конечно, оние кои навеле проблеми поврзани со полицијата (вклучувајќи ги клеветата и нарушувањето на приватноста) се соочиле со 1,2 проблеми од овој вид.



Графикон 38: Фреквенција на наведени проблеми со полицијата (база = 2.858)

Доколку ги погледнеме проблемите поврзани со полицијата врз основа на социо-демографските карактеристики на испитаниците, можеме да забележиме разлики единствено во однос на родот на испитаниците. Мажите се поранливи на проблемите поврзани со полицијата,⁸² при што 5% наведуваат дека имале некаков вид проблем поврзан со полицијата, наспроти 2% од жените.

Од друга страна, ако ги погледнеме конкретните проблеми поврзани со полицијата, други карактеристики се јавуваат како важни, како што се степенот на образованието или статусот на пазарот на трудот. Разлики не се констатирани единствено меѓу испитаниците кои навеле дека се жртви на криминал или пак дека полицијата не презела соодветна истрага за кривично дело.

Меѓу оние кои навеле некоректен третман од страна на полицијата (на пример, вознемирување, некоректен личен претрес или апсење) се чини дека младите луѓе се најранливата група и дека најчесто наведуваат некоректен третман (4%).⁸³ Покрај тоа, мажите почесто се соочуваат со некоректен однос од страна на полицијата отколку што е тоа случај со жените (5% споредено со 1%). Постојат и значајни образовни разлики,⁸⁴ при што оние со високо образование (4%) почесто наведуваат некоректен третман многу отколку испитаниците со основно образование. Конечно, забележавме разлики и според статусот на пазарот на трудот, каде што вработените (4%) почесто наведуваат проблеми отколку економски неактивните (2%). Невработените се наоѓаат помеѓу овие две категории со 3%. Разлики не беа утврдени според местото на живеење, регионот или според приходите по домаќинство.

Кога станува збор за клеветата, мажите се повторно значително поранливи од жените (2% наспроти 0%). Никакви други разлики не беа воочени кај наведените случаи на клеветата. Од друга страна, повредите на приватноста се поврзани со статусот на пазарот на трудот. Ниту еден од невработените не пријавил повреда на приватноста, што е случај кај 0,02% од економски неактивните, во споредба со 0,09% од вработените кои се сретнале со ваков тип проблем.

Во ова поглавје го разгледуваме и проблемот поврзан со забранет излез од државата на граничните премини и неоправданото ограничување на слободата на движење. Ова е особено загрижувачки

82 Значителна разлика, на прагот на практична сигнификантност $d=0.18$

83 Значителна разлика, блиску до практичен ефект, но сепак не го поминува прагот $f=0.08$

84 Но без практичен ефект $f=0.06$

проблем во Македонија, бидејќи разни извештаи предупредуваат на нелегална и дискриминаторска практика од страна на македонската гранична полиција, која во обид да ги спречи македонските азиланти кон Европската унија и да ја заштити визната либерализација практикува незаконско ограничување на правото на граѓаните да излезат од земјата, на што се особено ранливи Ромите⁸⁵ (а донекаде и етничките Албанци). Во нашето истражување, 0,3% од испитаниците навеле дека биле незаконски спречени да ја напуштат државата, што не е занемарлива бројка ако земеме предвид дека, според Министерството за внатрешни работи, во 2011 година не им е дозволен излез на 2.948 македонски граѓани⁸⁶ (0,001% од населението).

Во однос на ова прашање немаше значителни етнички разлики меѓу двете најголеми етнички групи - македонската и албанската. Тука е важно да се напомене дека во истражувањето не ги анализиравме етничките разлики надвор од оние меѓу Македонците и Албанците, за кој било друг проблем, поради тоа што тие се единствените етнички групи во примерокот кои се доволно големи за позначајна интерпретација на резултатите. Сепак, кога станува збор за спречувањето да се напушти земјата, општо е прифатено сознанието дека тоа главно ги погодува Ромите, така што во овој случај ги разложивме бројките за да ги вклучиме сите етнички групи. Од девет наводи за забранет излез од земјата, два (0,1%) се однесуваат на Македонци, три (0,5%) на Албанци и четири (1,7%) на припадници на други етнички групи. Од тие четири случаи, тројца испитаници се Роми, што значи дека дури 7% од сите ромски испитаници опфатени со истражувањето се соочиле со ваков проблем. Ова претпоставува дека сите тие се обиделе да ја минат границата во периодот опфатен со истражувањето, но дека е многу поверојатно процентот во населението да биде повисок, бидејќи немаме сознанија за тоа колкумина од 40-те ромски испитаници се обиделе да ја минат границата во период од три години.

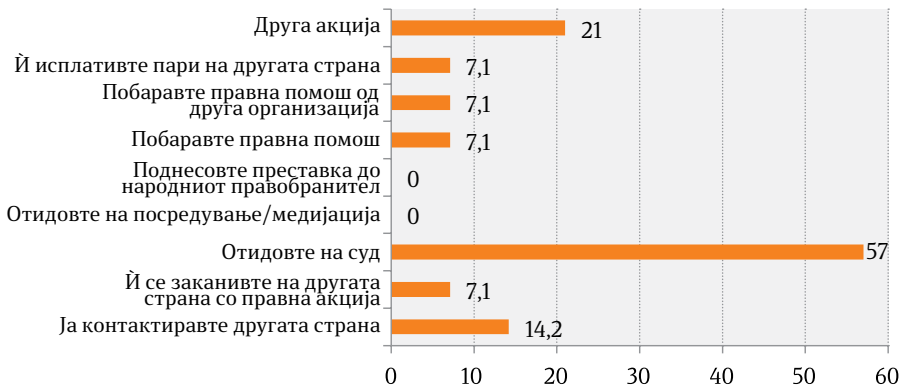
Анализиравме вкупно триесет испитаници кои навеле проблеми со полицијата и тие беа поделени во нивните приоди кон решавањето на проблемите. Додека 16 од нив не презеле каква било активност,

85 Досега се доставени две писма до надлежните, во август 2011 и март 2012 година, од страна на меѓународните организации за заштита на правата на Ромите (достапни на: http://romarights.files.wordpress.com/2011/08/letter_macedonian_authorities_030811.pdf и <http://www.errc.org/cms/upload/file/macedonia-letter-borders-20-april-2012.pdf>).

86 Погледнете го извештајот на МВР за 2011 година, достапен на: <http://www.mvr.gov.mk/ShowAnnouncements.aspx?ItemID=10928&mid=1094&tabId=201&tabindex=0>

втората половина (14) барем ја контактирале другата страна. Само еден од пет испитаници започнал судски процес.

Активности за решавање проблеми со полиција



Графикон 39: Преземени активности за решавање на проблеми со полицијата (база = 14)

Испитаниците кои не презеле ништо за да ги решат проблемите поврзани со полицијата главно биле обесхрабрани и скептични. Дури 78,6% сметаат дека никој не може да им помогне, 28,6% сметаат дека судскиот систем е неефикасен, 7,1% не знаеле каде да се обратат и 14,3% сметат дека проблемот е незначителен. Деталните причини се презентирани подолу, во графиконот 40.

Причини за неактивност



Графикон 40: Причини за неактивност во решавањето на проблемите со полицијата (база = 16)

ПАТОТ ДО ПРАВДАТА: РЕАКЦИЈА НА ПРАВНИТЕ ПРОБЛЕМИ

Во овој дел од студијата разгледуваме како луѓето се справуваат со правните проблеми. Конкретно, ги испитуваме различните начини на реагирање на проблемот и искористување на услугите поврзани со различните видови проблеми, како и конечниот исход на проблемите. Исто така, ги разгледуваме зачестеноста на барањето совет, како и видовите советодавци, со цел да разбереме кому луѓето му се обраќаат за совет. Се обидовме да оцениме кои податоци се користат за да се идентификуваат советодавците, како и потешкотиите со кои се соочуваат испитаниците кога бараат совет. На тој начин, покажуваме како изборот на советодавци, иако често логичен и соодветен, може да биде несигурен и безнадежен.

Исто така, се обидовме да откриеме дали проблемите се предизвикани од други проблеми или пак се поврзани со минати проблеми. Испитаниците беа прашани дали идентификуваниот правен проблем бил поврзан со минат проблем и, ако да, со каков вид проблем. Меѓутоа, речиси сите испитаници изјавиле дека конкретниот проблем не бил поврзан со друг. Всушност, само 2,2% од проблемите (или вкупно 62 индивидуални проблеми) биле поврзани со друг проблем, па можеме да заклучиме дека за мнозинството граѓани не е веројатно дека проблемите со кои ќе се соочат ќе бидат поврзани со други проблеми.

Разочарувачки беше тоа што само 38,6% од проблемите биле решени, додека остатокот биле тековни проблеми, и покрај тоа што дел од пријавените проблеми траат повеќе од три години. Покрај тоа, од оние 38,6% кои биле завршени, само 43,2% се сметаат за успешно решени. Ако ги разгледаме видовите проблеми и ги споредиме со статусот на проблемот, може да заклучиме дека проблемите

на закупците и проблемите со полицијата најверојатно ќе бидат завршени, додека проблемите со дискриминација и со државата најверојатно нема да бидат завршени, т.е. се тековни. Ова укажува на тоа дека сериозноста на проблемот не е единствениот фактор кој придонесува за времетраењето на проблемот, туку дека постојат и други фактори, како што е нееднаквиот сооднос на моќ меѓу страните вклучени во проблемот, како што е случајот со проблемите со државните институции. Статусот на проблемите во секоја категорија е даден во табелата 9 подолу.

Табела 9: Статус на проблемот според категории

Категорија	Во тек	Завршени
Потрошувачки	37.7%	62.3%
Со работа	61.6%	38.4%
Со домување	73.9%	26.1%
Со издавање имот	77.8%	22.2%
Со закупување имот	16.7%	83.3%
Со пари и долгови	62.0%	38.0%
Со државата	73.8%	26.2%
Со образованието	46.7%	53.3%
Со партнерот	69.2%	30.8%
Со децата	54.5%	45.5%
Здравствени	46.9%	53.1%
Со полиција	29.4%	70.6%
Дискриминација	80.0%	20.0%
Друго	60.0%	40.0%
Вкупно	61.4%	38.6%

Со оглед на тоа дека поголемиот број пријавени проблеми беа тековни, беше важно да ги идентификуваме и да ги разбереме начините на кои луѓето се справуваат со правните проблеми. Кога ги анализираме реакциите на проблемите, стратегиите за справување со проблемот ги делиме на пасивни (оние кои не прават ништо) и активни (оние кои во најмала рака се обиделе да ја контактираат другата страна). Потоа анализираме како овие стратегии се поврзани со различните проблеми со кои се соочени граѓаните, па даваме дополнителни податоци за неактивните стратегии, со посебен фокус на причините за неактивност, и анализираме дали неактивноста е поврзана со одредени проблеми или социо-демографски карактеристики. Кај активните стратегии се обидовме да дознаеме како луѓето се справуваат во лавиринтот на можностите за добивање правни совети, како и да ја разбереме врската помеѓу видот на проблем и избраната стратегија за справување со проблемот. Тука го

вклучивме исходот од стратегијата, како и фреквенцијата на решени проблеми помеѓу вклучените страни.

Зошто луѓето одбираат различни стратегии за решавање на проблемот може да се објасни преку нивната сензитивност на проблемот, нивната ранливост на проблемот, како и нивната перцепција за тоа колку е проблематичен одреден правен настан. Според тоа, треба да се очекува дека различни луѓе имаат различни ставови и според тоа користат различни стратегии за решавање на проблемите. Табела 10 ги покажува различните стратегии применети за различни видови проблеми.

Табела 10: Стратегии за решавање на проблемот, според категории

Категорија	Пасивна стратегија	Активна стратегија	N
Потрошувачки	43.4%	56.6%	83
Со работа	43.0%	57.0%	135
Со домување	20.2%	79.8%	208
Со издавање имот	44.4%	55.6%	9
Со закупување имот	33.3%	66.7%	6
Со пари и долгови	25.0%	75.0%	140
Со државата	27.5%	72.5%	69
Со образованието	93.3%	6.7%	15
Со партнерот	38.5%	61.5%	13
Со децата	50.0%	50.0%	12
Здравствени	61.8%	38.2%	34
Со полиција	53.3%	46.7%	30
Дискриминација	85.7%	14.3%	7
Друго	21.7%	78.3%	23
Вкупно	36.1%	63.9%	784

Како што може да се забележи во табелата, иако најголемиот дел од испитаниците се справиле со проблемите (63,9%), т.е. за мнозинството проблеми се користат активни стратегии, постојат големи разлики во избраните стратегии во зависност од видот на проблемот. На пример, испитаниците се најчесто пасивни кога станува збор за дискриминацијата и кога имаат проблем со полицијата или со државните институции. Изборот да не се направи ништо во овие случаи веројатно е резултат на обесхрабрување, кое во случај на дискриминација е вкоренето во комплексноста на товарот на докажување, а во случај на конфликт со полицијата или државата, во недовербата во правичноста на постапката. Од друга страна,

може да се очекува дека луѓето ќе бидат поактивни кога проблемот е поврзан со домувањето или со личниот имот, каде што дури 79,8% од испитаниците преземале активни мерки за да го решат проблемот.

РАЗБИРАЊЕ НА НЕАКТИВНОСТА

Со оглед на тоа дека кај значителен број проблеми нема обид да се решат (36,1%), многу е важно да се разберат причините за неактивноста кога луѓето се соочени со проблем. Ова е особено важно во Македонија, поради тоа што неактивноста се јавува како одговор кај повеќе од една третина од проблемите. Ако ги погледнеме одговорите од анкетата, ќе видиме дека најголемата причина за неактивноста (која објаснува дури половина или 54,5% од пасивните стратегии) е скептичноста или пак неверувањето дека некој може да им помогне. Ова е загрижувачки податок кој мора сериозно да се разгледа, поради тоа што открива дека се потценува можноста за користење на системот за поддршка (правно советување).

Меѓутоа, како што е напоменато во *Пайоџи до џравдаџа*, луѓето кои не преземаат активности за решавање на проблемот затоа што сметаат дека ништо не може да се направи, го донесуваат овој заклучок без да бидат советувани и на тој начин не ја искористуваат предноста што се овозможува преку шансата да идентификуваат решенија за кои лично не се свесни (Genn, 1999). Pleasence (2006) истакнува дека дури и „кога луѓето веруваат дека нешто може да се направи за да се реши проблемот, сепак е можно да не направат ништо поради страв од физички, психолошки, економски или социјални последици. Таквата неактивност можеби претставува едноставен личен избор кој ја отсликува инхерентната цена на преземањето акција или пак ги отсликува структурните недостатоци на инфраструктурата на граѓанското право.“ Ова е особено релевантно за Македонија, каде што стапката на неактивност е многу повисока во споредба со другите држави, каде што во просек се движи меѓу 10 и 20 проценти.

Другите причини за неактивноста укажуваат на тоа дека луѓето се склони да бидат неактивни кога не го сметаат проблемот за значаен (17,6%), додека други индикатори укажуваат на тоа дека пообесправените групи се посклони кон неактивност поради пречките и трошоците со коишто се соочуваат (16,5% поради недостаток на средства и 15,1% поради недостаток на информации). Покрај тоа, повеќе од еден од десет испитаници се обесхрабрани поради времето коешто е потребно за да се изнајде решение. Табелата 11 дава детаљни податоци за најчестите причини за неактивност кај испитаниците.

Табела 11: Стапка на неактивност според причината за неактивност

Причина за неактивност	%
Проблемот беше незначаен	17.6
Не верувам дека некој може да помогне	54.5
Немав доволно пари	16.5
Работниот распоред не ми одговараше/не го дозволуваше тоа	4.3
Другата страна се согласи проблемот да биде пријателски решен	5.7
Нашиот судски систем е неефективен	15.1
Тоа ќе ми одземеше премногу време	17.9
Другата страна немаше доволно пари	1.1
Не знаев каде да се обратам	15.1
Морав да патувам на долги релации	3.6
Очекував проблемот самиот да се реши	14.3
Не ми беше потребен правен совет (сам/а го решив проблемот)	9.3
Премногу доцна сфатив што ризикувам/дека ова е проблем	6.1
Не знам	5.8

Како што беше споменато, одредени категории граѓани се посклони кон тоа да бидат неактивни во споредба со другите. Нашата студија укажува на тоа дека луѓето кои се посклони кон тоа да не направат ништо се сиромашните, младите и невработените. Покрај тоа, постои разлика во активноста меѓу етничките групи, односно Албанците се посклони кон тоа да не преземат акција. Конечно, постојат мали разлики помеѓу географските региони.

Мажите и жените подеднакво реагираат на проблемите, а не постојат разлики ниту меѓу жителите од урбаните и руралните средини. Образованието не придонесе за статистички значајни разлики, но оние со ниско образование се посклони кон тоа да не бидат пасивни (немаше разлика меѓу другите две образовни групи). Тестот за големината на ефектот меѓу испитаниците со завршено средно и оние со ниско или без образование откри практичен ефект помеѓу двете групи ($d=39$). Исто така, постојат разлики во изборот на стратегијата за решавање на проблемот врз основа на економската состојба на испитаниците, каде што - очекувано - за економски обесправените е поверојатно да не направат ништо.

Активноста зависи и од возраста на граѓаните кои се соочуваат со проблеми. Најмладите се помалку активни во споредба со најстарите.⁸⁷ Веројатноста за активен одговор на проблемот расте линеарно со возраста и достигнува врв кај групата на возраст од 70 до 79 години, со голем ефект. Невработените се, исто така, помалку активни во споредба со вработените и економски неактивните (можеби поради тоа што невработените се генерално обесхрабрани). Исто така, забележавме и регионални разлики, помеѓу вардарскиот (најактивен) наспроти северноисточниот регион (најпасивен), а немаше разлики меѓу испитаниците од урбаните и од руралните средини. Во табела 12 се дадени податоците за првата активност на граѓаните во обидот (ако воопшто се обиделе) да го решат проблемот.

Табела 12: Прва реакција по појавувањето на проблемот

Првото нешто што било направено	%
Да ја контактирам другата страна	35.7
Да ѝ се заканам на другата страна со правна постапка	1.1
Да одам на суд	9.2
Да одам на посредување/медијација	1.0
Да поднесам претставка до народниот правобранител	0.6
Да побарам совет од правник	9.8
Да побарам совет или помош од друга организација	1.7
Да ѝ платам пари на другата страна	1.3
Друго нешто (наведете)	5.3
Не направив ништо	34.2
Вкупно	100.0

Кога преземаат чекори за решавање на проблемот, нешто повеќе од една третина од испитаниците (35,7%) ја контактирале другата страна, како прв обид да го решат проблемот. Дополнителни 16,6% ја контактирале другата страна во подоцнежна фаза на проблемот. Сепак, само 5,7% од проблемите биле решени како резултат на постигнување договор со спротивната страна или по пат на самостојно решавање на проблемот. Една третина (29,2%) од испитаниците изјавиле дека во одреден момент побарале формален совет, а 11,2% веднаш побарале формален совет. Една десетина (9,2%) веднаш го однеле случајот на суд. Остатокот се справиле со проблемот, со тоа што ѝ се заканиле на другата страна со правна акција (1,1%) или ѝ платиле на другата страна (1,3%).

⁸⁷ Испитаниците над 80 години се исклучени поради малиот примерок

ВРЕДНОСТА НА ПРОБЛЕМОТ И НЕГОВИТЕ ПОСЛЕДИЦИ

Во рамките на студијата, исто така, собиравме и анализиравме податоци за вредноста на проблемите со кои се соочуваат македонските граѓани. Целта беше да видиме како вредноста на проблемот влијае врз тоа како граѓаните ќе се справат со проблемот, ако воопшто преземаат нешто, како и да ја разгледаме распределбата на вредноста на проблемите кај населението. Ако ја погледнеме табелата 13, гледаме дека мнозинството проблеми (42,3%) со кои се соочиле граѓаните имаат вредност под 500 евра, од кои половина се под 100 евра. Во апсолутна смисла, ова значи дека најголемиот дел од проблемите се мали и не би требало да имаат значајно влијание врз животот на граѓаните, но ако ги земеме предвид слабата економска состојба, стапката на сиромаштија и просечната месечна плата на македонските граѓани (која во 2012 година изнесувала околу 350 евра), дури и проблемите со мала вредност претставуваат значителен товар за граѓаните. Дали ова е случај е дискутирано понатаму во ова поглавје. Освен помалите проблеми, една третина од населението се соочени со проблеми со вредност од 500 до 5.000 евра, а еден од десет граѓани имаат проблем чијашто вредност се движи од 10.000 до 50.000 евра.

Табела 13: Вредноста на проблемот според стратегијата за решавање и статусот на проблемот

Вредност на проблемот	N	%	Пасивна стратегија	Активна стратегија	Тековен	Завршен
Помалку од 100 €	138	20.4	43.2%	56.8%	43%	57%
101-500 €	148	21.9	34.3%	65.7%	53%	47%
501-1.000 €	83	12.3	18.1%	81.9%	58%	42%
1.001-5.000 €	111	16.4	27.3%	72.7%	68%	32%
5.001-10.000 €	34	5.0	27.3%	72.7%	82%	18%
10.001-50.000 €	65	9.6	12.4%	87.6%	74%	26%
Повеќе од 50.001 €	35	5.2	8.6%	91.4%	79%	21%
Проблемот не е поврзан со пари	28	4.1	64.3%	35.7%	33%	67%
Не знам/Нема одговор	33	4.9	36.4%	63.6%	73%	27%
Вкупно	675	100.0				

Анализата покажа дека веројатноста граѓаните да се обидат да се справат со проблемот зависи од неговата вредност. Разликата е значителна и постојат големи разлики меѓу стратегиите за справување

со проблемите со помала вредност во споредба со стратегиите за справување со проблемите со поголема вредност. На пример, испитаниците се најчесто пасивни кога проблемот не е финансиски или пак сумата за која станува збор е многу мала (помалку од 100 евра). Ова е очекувано поради тоа што може да се претпостави дека таквите проблеми немаат значително влијание врз граѓаните. Од друга страна, ова исто така може да значи дека патот до правдата во Македонија одзема многу време и пари, па граѓаните – размислувајќи како потрошувачи – оценуваат дали ќе изгубат повеќе отколку што ќе добијат ако проблемот се реши, па според тоа се решаваат да не прават ништо. Сепак, оваа студија не дава одговор на ова прашање, така што се потребни дополнителни истражувања за да може со сигурност да се изведуваат вакви заклучоци. Од друга страна, луѓето се очекувано поактивни кога проблемите имаат поголема вредност, па така девет од десет испитаници со проблем чија вредност е над 50.000 евра презеле конкретни чекори за решавање на проблемот.

Вредноста на проблемот не само што ја зголемува веројатноста дека испитаникот ќе се реши на активна стратегија за да се справи со проблемот, туку и корелира со статусот на проблемот. За жал, ако ги разгледаме видовите проблеми и ги споредиме со статусот на проблемот, можеме да заклучиме дека колку е поголема вредноста на проблемот, толку е помала веројатноста проблемот да биде завршен. Ова укажува на тоа дека сериозноста на проблемот придонесува за времетраењето на проблемот, но и сугерира дека е можно граѓаните да се соочуваат со повеќе негативни последици во таквите случаи. Овие разлики се статистички значајни.

Во рамките на истражувањето, исто така, се обидовме да оцениме колку тешки биле проблемите и како тие влијаат врз животите на испитаниците. Поставивме три прашања за да ги опфатиме различните негативни последици, при што од испитаниците беше побарано да оценат (на скала од еден до седум) колку проблемот ги погодил финансиски (каде што 1 значи дека не им претставувал финансиски товар, а 7 значи дека станало збор за сума што им го променила животот), колкав стрес им предизвикал проблемот (каде што 1 значи никаков стрес, а 7 значи максимален стрес) и колкава штета предизвикал проблемот во животот на испитаникот (каде што 1 значи дека немало штета, а 7 значи дека му го уништил животот). Табелата 14 ги прикажува средните вредности на одговорите на овие прашања.

Табела 14: Вредноста на проблемот и неговите последици

Вредност на проблемот	N	Колку ве погодил финансиски?	Колкав стрес ви предизвикал?	Колкава штета ви нанел?
Помалку од 100 €	125	3.57	3.99	3.04
101-500 €	144	4.84	4.88	4.26
501-1.000 €	82	5.10	5.11	4.49
1.001-5.000 €	108	5.32	5.19	4.94
5.001-10.000 €	34	5.56	5.74	5.28
10.001-50.000 €	63	5.73	6.11	5.61
Повеќе од 50.001 €	31	5.16	5.66	5.37
Проблемот не е поврзан со пари	28	3.54	5.93	4.70
Не знам/Нема одговор	30	4.43	5.35	4.13
Вкупно				

Од табелата можеме да видиме дека кога проблемот не е финансиски или има мала вредност (помалку од 100 евра), не претставува финансиски товар. Меѓутоа, сите проблеми со вредност над 100 евра имаат средни вредности над 3,5 (што е средината на скалата), што значи дека претставуваат финансиски товар, и овој товар е значителен кај сите проблеми со вредност над 1.000 евра. Од друга страна, ако го споредиме стресот поврзан со проблемот, истражувањето открива дека проблемите повеќе предизвикуваат стрес отколку што претставуваат финансиски товар, бидејќи сите проблеми (па дури и оние кои не се финансиски) предизвикуваат значителен стрес. Покрај тоа, штетата предизвикана од проблемот е споредлива со неговиот финансиски товар, т.е. колку е поголема вредноста, толку е поголема штетата. Единствен исклучок се проблемите кои не се финансиски, но сепак, и покрај тоа што не претставуваат финансиски товар за испитаниците, сепак се чинат штетни за нивната благосостојба.

ДРУГАТА СТРАНА ВО ПРОБЛЕМОТ И ПОВРЗАНИТЕ ПОСЛЕДИЦИ

Ако ги погледнеме спротивните страни во проблемот и нивната поврзаност со статусот на проблемот, стратегиите за решавање на проблемот и перципираната правичност на процесот, можеме да заклучиме дека постојат значителни разлики кои зависат од

другата страна во проблемот (детаљни податоци се прикажани во табела 15). Прво, забележуваме дека процентот на завршени проблеми зависи од тоа каква организација/лице се јавува на другата страна од проблемот. Иако, во просек, биле завршени 38,6% од проблемите, стапката на завршени проблеми варираше, па оттаму е поверојатно проблемот да биде завршен ако другата страна е приватна организација (59,1%), роднина или партнер (44%) или друго лице со кое испитаникот не е во роднинска врска (43%), а помалку веројатно да биде завршен ако другата страна е државата (29%) или работодавецот (39%). Ова укажува на тоа дека граѓаните се во обесправена позиција во однос на оние кои би требало да ги гарантираат нивните права (државата и работодавците). Ова е многу загрижувачки и треба да служи како поттик за реформи во оваа област. Според овие податоци, воопшто не зачудува тоа што граѓаните се скептични кога станува збор за поведувањето постапки против работодавците и државните институции, со јасна поврзаност помеѓу тоа за каков вид „противник“ станува збор и стратегиите кои ги избираат испитаниците за да се справат со проблемот.

Табела 15: Другата страна на проблемот според статусот, стратегијата и перципираната правичност

Другата страна	Тековен	Завршен	Правичен исход	Неправичен исход	Пасивна стратегија	Активна стратегија	N
Член на семејството/ партнер	66%	44%	42.1%	57.9%	17.1%	82.9%	47
Работодавач	61%	39%	23.1%	76.9%	34.9%	65.1%	86
Државна институција	71%	29%	24.4%	75.6%	40.2%	59.8%	309
Приватна организација	40.9%	59.1%	40.9%	59.1%	31%	69%	184
Лице со кое нема роднински врски	67%	43%	29.0%	71.0%	26.4%	73.6%	163

Покрај тоа, ако погледнеме како спротивната страна во проблемот корелира со задоволноста од исходот, можеме да забележиме тренд на зависност помеѓу перципираната правичност и „противникот“. Иако во просек мнозинството испитаници сметаат дека исходот на проблемот не бил правичен (68,2%), нивото на задоволност варираше од најзадоволни кога другата страна е роднина или партнер (42,1%) до најмалку задоволни кога другата страна е работодавец (23,1%) и државата (24,4%). И тука не изненадува тоа што граѓаните се скептични во врска со исходот на проблемот поврзан со државните институции и работодавци, ниту пак тоа што ова негативно влијае врз нивниот избор на стратегија, т.е. дека е поверојатно граѓаните да не направат ништо ако проблемот е поврзан со државна институција или со нивниот работодавец.

Овие наоди укажуваат на тоа дека граѓаните се обесхрабрани кога се соочени со проблем поврзан со работодавците или со државните институции, бидејќи од самиот почеток очекуваат дека обидот да го решат проблемот ќе биде неуспешен. Ваквата перцепција негативно влијае врз довербата во институциите, што е исто така предиктор за преземање мерки да се реши проблемот. Многу е важно да се спроведат дополнителни истражувања за да се разгледаат причините за овие негативни ставови и да се идентификува како тие ставови можат да се подобрат, бидејќи тоа е од суштинско значење за подобрувањето на патот на граѓаните до правдата. Дел од можните индикатори се разгледани во оваа публикација, во поглавјето за реакциите на проблемите.

ПРИЧИНИ И ЦЕЛИ

Во рамките на студијата, исто така, разгледувавме кои се целите што сакаат да ги постигнат испитаниците со решавањето на проблемот. Ги прашавме која е нивната цел во справувањето со проблемот, за да можеме да идентификуваме што ги мотивира испитаниците да преземат мерки за да го решат проблемот. Покрај тоа, побаравме од испитаниците да оценат колку исходот од справувањето со проблемот бил правичен. Со цел да дадеме што појасна слика, спроведовме анализа за да ги идентификуваме факторите поврзани со постигнувањето на целите и перцепцијата за правичноста на исходите.

Прво, испитаниците кои сториле нешто за да го решат проблемот беа прашани што сакале да постигнат преку обидот да го решат

проблемот, при што им беше дадена можност да изберат повеќе од една цел. Како што може да се забележи во табелата 16, најчестата цел е спроведување на правдата (71,4%), по што следува елиминирање на проблемот (70,8%). Покрај тоа, преземањето мерки често се прави со цел да се добијат пари или компензација од другата страна (57,6%), а една третина од испитаниците (36,1%) направиле нешто со цел да си го заштитат имотот. Другите цели беа поретки, како што е обидот да се намали сумата на некоја сметка, да се прекине некаков однос, да се обезбеди јавна услуга или да се заштитат лични добра. Најретката цел е одмаздата, која ја избрале само 2,6% од испитаниците. Покрај целите понудени во прашалникот, една петина од испитаниците навеле некоја друга цел која сакале да ја постигнат со решавање на проблемот.

Анализата откри дека она што сакаат да го постигнат граѓаните зависи од другата страна во проблемот. На пример, спроведувањето на правдата е најчестата цел кога станува збор за проблем со работодавецот или со лице кое не им е роднина, а најретка кога другата страна е приватна компанија/организација. Покрај тоа, постојат значителни разлики кога целта е да се добијат пари или компензација. Ова најчесто се јавува во случај кога испитаникот се соочува со работодавец, а најретко кога другата страна е член на семејството. Обезбедувањето јавни услуги исто така зависи од другата страна и најчесто е причина за акција против државните институции или против приватна компанија. Нема статистички значителни разлики кај другата страна во проблемот кога граѓаните преземаат мерки зашто сакаат да си го заштитат имотот, да го елиминираат проблемот или да бараат одмазда.

Како што споменавме, една петина навеле дека биле мотивирани од друга причина, а најголемиот дел од овие причини се поврзани со заштитата на сопствениот живот или животот на друго лице, заштита на своите права (како што е приватноста), добивање пристап до сопствениот имот, преговарање или одложување на исплатата на долг, подобрување на квалитетот на добиените услуги (на пример, подобрување на стабилноста на електричната енергија) или заштита на јавниот ред и мир (намалување на бучавата од ноќните локали).

Табела 16: Цел на акцијата и другата страна на проблемот

Цел	Просек	Роднина/ партнер	Работо- давец	Државна институ- ција	Приватна фирма	Лица со кои не се во роднинска врска	N
Сакавте да добиете пари/ надомест од другата страна	57.6%	36%	94%	47%	54%	64%	208
Се обидовте да добиете намалување на сметката	17.9%	0%	0%	27%	27%	6%	44
Прекинување на врска	12%	33%	14%	7%	15%	8%	28
Одмазда	2.6%	0%	10%	3%	0%	4%	6
Спроведување на правдата	71.4%	75%	85%	70%	58%	82%	230
Заштита на недвижен имот	36.1%	77%	12%	41%	17%	38%	97
Заштита на стоки	8.5%	0%	6%	6%	13%	11%	19
Обезбедување јавна услуга	15.3%	0%	11%	22%	21%	8%	36
Отстранување на проблемот	70.8%	65%	73%	75%	69%	70%	221
Друго	19%						36
Не знам/ Нема одговор							

Испитаниците, исто така, беа прашани дали очекуваат дека ќе го добијат посакуваниот исход за проблемот со кој се соочуваат, при што одговорите беа поделени. Една половина (49,3%) се скептични, а 12,8% од нив сметаат дека е многу неверојатно да ја постигнат саканата цел. Другата половина (49,7%) се оптимисти и сметаат дека е веројатно дека ќе ја постигнат саканата цел, од кои 17,1% сметаат дека е многу веројатно.

Анализираме дали пријавениот оптимизам или песимизам варира кај проблемите што не се завршени и дали зависи од другата страна во проблемот. Табелата 17 прикажува колку граѓаните кои имаат тековни проблеми очекуваат да бидат задоволни со исходот на проблемот и колку сметаат дека ќе ја постигнат својата цел, споредено со другата страна во проблемот. Ако ги анализираме овие податоци, можеме да заклучиме дека мнозинството очекуваат да бидат задоволни со исходот кога спротивната страна е член од семејството, додека половина од примерокот очекуваат да бидат задоволни со исходот кога проблемот е против државна институција или лице кое не им е роднина. Граѓаните се помалку оптимисти кога станува збор за тоа дали очекуваат да бидат задоволни со исходот кога се соочени со приватна компанија (42,3%), а имаат најниски очекувања кога станува збор за проблем со работодавачот (само 39,3% очекуваат да бидат задоволни со исходот).

Табела 17: Очекувано задоволство со исходот и перципираната веројатност дека ќе се постигне посакуваниот исход

	Роднина/ партнер	Работо- давец	Државна институ- ција	Приватна фирма	Лица со кои не се во роднин- ска врска
Очекувано задоволство со исходот					
Многу задоволен/на	8%	11.8%	18.9%	7.7%	16.7%
Задоволен/на	56%	27.5%	32.5%	34.6%	36.9%
Незадоволен/на	16%	37.3%	18.4%	29.5%	20.2%
Многу незадоволен/ на	8%	5.9%	7.3%	9%	3.6%
Не знам/нема одговор	12%	17.6%	22.8%	19.2%	22.6%
Веројатност дека ќе се постигне посакуваниот исход					
Многу веројатно	5%	22.6%	21%	19.3%	11.6%
Веројатно	50%	22.6%	32.8%	26.3%	42%
Неверојатно	40%	41.9%	37.8%	35.1%	29%
Многу неверојатно	5%	12.9%	8.4%	19.3%	17.4%

ИСКУСТВА И ЗАДОВОЛСТВО СО СУДСКИОТ СИСТЕМ

Во овој дел ги презентираме искуствата на граѓаните и нивното задоволство со судскиот систем генерално, вклучувајќи ги и нивните ставови за судскиот систем. Прво ги анализиравме видовите организации кои вообичаено даваат правни совети, како и нивната важност (или корисност) за граѓаните на нивниот пат до правдата. Исто така, ги анализиравме и прашањата како поврзаните трошоци, причините за барање совет, моментот во кој вообичаено се бара совет и целокупното задоволство од советот. Покрај тоа, ги испитуваме искуствата на оние граѓани кои биле вклучени во судска постапка. Само мал дел од испитаниците кои имале правни спорови биле вклучени во судска постапка (околу 6,5%) и уште помал број воопшто присуствувале на судски претрес. Медијацијата не е доволно искористена и има незначително влијание врз разрешувањето на правните проблеми во Македонија. Во секој случај, искуствата на овие испитаници ни даваат значаен увид во начинот на кој јавноста ги искусува и реагира на судските постапки. Според тоа, овој дел дава податоци за барањето совети, врската помеѓу граѓаните и нивните адвокати, перцепциите за судските процеси и задоволството со квалитетот на добиеното застапување.

ПРАВНИ СОВЕТИ

Од испитаниците кои презеле некакви мерки за да го решат проблемот (N=536), 182 побарале некаков вид правен совет. Овие испитаници претставуваат 34% од оние кои примениле активни стратегии и 22% од оние кои имале правен проблем. Тоа значи дека само еден од пет граѓани со правен проблем ќе побара правен совет како чекор на патот кон разрешување на спорот. Најголемиот дел од

граѓаните се обидуваат проблемот да го решат сами или пак преку директен контакт со другата страна во проблемот (Табела 18).

Табела 18: Првата реакција како процент од активни стратегии

Прво нешто што направивте	Процент од вкупниот примерок	Процент од активни стратегии
Ја контактиравте другата страна	35.7	54.3
Ќ се заканивте на другата страна со правна акција	1.1	1.7
Отидовте на суд	9.2	14.0
Отидовте на посредување/медијација	1.0	1.5
Поднесовте преставка до народниот правобранител	0.6	0.9
Побаравте правен совет (отидовте кај адвокат)	9.8	14.9
Побаравте совет или помош од друга организација	1.7	2.6
Ќ исплативте пари на другата страна	1.3	2.1
Друга акција (наведете)	5.3	8.0
Не направивте ништо	34.2	
Вкупно	100.0	

Дури 85% од испитаниците изјавиле дека најважната личност/организација од која добиле совет бил адвокатот. Сепак, поразувачки е тоа што 11% или повеќе од еден од десет испитаници изјавиле дека никој не им бил од корист. Сите други можни советодавци беа споменати како најважни во незначителен број (по помалку од 6 испитаници). Истражувањето се обиде да ја разбере мотивацијата за контактирање на најважните советодавци. Од табелата 20 може да се заклучи дека граѓаните најчесто се решаваат на одреден пристап врз основа на совети и препораки од оние на кои најмногу им веруваат: семејството, пријателите, колегите и партнерите. Скоро половина од испитаниците (47,3%) изјавиле дека го контактирале најважниот советник, врз основа на предлози од луѓе кои ги познаваат лично. Вториот најважен фактор е искуството или иницијативата на самиот испитаник. Дури 38,2% од испитаниците изјавиле дека побарале совет по сопствена иницијатива и дека рекламите и другите форми на помош речиси воопшто не влијаеле на решението да се обратат на советодавец.

Табела 19: Вид на контактирани организации/лица

Каде прво се обротивте?	N	Процент
Локалната општина (информативно биро за граѓаните)	26	4.9
Пратеник или општински советник	11	2.1
Народен правобранител	37	6.9
Јавен обвинител	18	3.4
Суд	35	6.5
Адвокат	186	34.7
Синдикат	7	1.3
Невладина организација	5	0.9
Вашиот работодавач	3	0.6
Социјален работник	5	0.9
Организација за заштита на потрошувачите	0	0
Лекар или друг здравствен работник	4	0.1
Полиција	14	2.6
Комисија за заштита од дискриминација	1	0.2
Роднина/пријател/колега	34	6.3
Друга личност или организација	8	1.5
Посредник	4	0.7
Вкупно	100.0	

Табела 20: Патот до најважниот советодавец

Зошто го контактиравте најважниот советодавец?	N	Процент
Бевте посветувани од партнер/пријател/роднина/ колега од работа	99	47.3
Претходно искуство со слична ситуација	54	25.8
Видовте или слушнавте реклама/кампања	5	2.4
Сопствена иницијатива	26	12.4
Друго (наведете)	9	4.2
Не можам да кажам /Не знам	16	7.7
Вкупно	209	100.0

Теоријата укажува на тоа дека не само барањето и пристапот до совет, туку и брзиот пристап до совет се клучни за успешното решавање на проблемите. Во обид да го разбереме патот до правдата, истражувањето исто така содржеше прашање за навременоста на советот. Испитаниците беа прашани колку време откако се соочиле со правниот проблем (или станале свесни за него) контактирале некого или побарале совет. Она што е позитивно е што половина од испитаниците не го одложиле барањето помош и веднаш побарале совет. Другата половина контактирале советник во текот на следните шест месеци. Вкупно, само нешто над 15% побарале совет по првите шест месеци. Детален преглед на времето на побарувањето на првиот совет е прикажан во табела 21.

Табела 21: Временски период пред првото советување

Колку време откако почна проблемот го направиле тоа?	N	Процент
Веднаш	108	48.9
1-2 недели	20	9.0
До еден месец	20	9.0
До два месеца	5	2.3
3 месеци	15	6.8
6 месеци	6	2.7
Повеќе од 6 месеци	36	16.3
Не можам да кажам/Не знам	221	5.0
Вкупно	100.0	100.0

Поставивме неколку прашања за да ја оцениме достапноста на постоините механизми за правен совет, при што испитаниците беа прашани дали лично го контактирале советникот и колку често и колку далеку требале да патуваат за да стигнат до советникот. Покрај тоа, од испитаниците беше побарано да оценат дали советот им бил од корист и дали би го препорачале истиот советник на луѓе кои се соочуваат со исти или слични проблеми. Позитивно е тоа што истражувањето покажа дека, општо земено, граѓаните се задоволни со добиениот правен совет.

Најпрво, најголемиот дел од испитаниците (86,8%) биле во можност да се сретнат со нивниот советник, а еден од десет испитаници воопшто не се сретнал со својот советник. Оние кои се сретнале, најчесто контактираат советник кој е лоциран во нивна непосредна близина. Две третини (64,8%) биле на пешачко растојание од советникот (помалку од 5 километри), од кои 8,6% воопшто не морале

да патуваат поради тоа што советникот дошол кај нив. Дополнителна четвртина од испитаниците (25,9%) патувале помеѓу 5 и 25 километри, а преостанатите 9,2% повеќе од 25 километри (од кои 2,2% дури и повеќе од 50 километри).

Кога станува збор за фреквенцијата на комуникацијата помеѓу граѓаните и нивните советници, постојат различни практики. Испитаниците најчесто изјавувале дека со советникот се сретнале еднаш или двапати, по што следуваат оние кои со својот советник се сретнале три до пет пати, додека 5,4% од испитаниците воопшто не контактирале со советникот. Детаљните податоци се претставени во табела 22, каде што може да се забележи дека половина од населението остварува меѓу еден и пет директни контакти со својот советник.

Табела 22: Зачестеност на контактите со советодавецот

Зачестеност на директен контакт со советодавецот	N	Процент
Никогаш	11	5.4
Еднаш или двапати	56	27.3
3-5 пати	46	22.4
6-10 пати	32	15.6
11-15 пати	14	6.8
16-20 пати	4	2.0
Повеќе од 20 пати	42	20.5
Вкупно	205	100.0

Две третини од испитаниците кои побарале совет морале да платат за советот (65,6%). Ова може да значи дека бесплатната правна помош можеби не им е достапна на семејствата со ниски приходи. Преостанатата третина испитаници кои не платиле за правниот совет беа прашани дали знаат кој платил за услугата, со цел да се оцени достапноста на системот за бесплатна правна помош, но само три испитаника експлицитно изјавиле дека советот бил покриен од државата. Сите други испитаници споменале дека советот бил бесплатен или пак дека од нив не било побарано да платат, но од одговорите не може да се заклучи дали станува збор за првичниот правен совет, кој не се наплатува, или пак бил даден некаков вид бесплатен правен совет за кој испитаникот не знае дали бил платен од страна на некој друг. Според тоа, потребно е дополнително истражување за да се оцени какви видови правни совети се нудат и како тие се финансираат.

Како што беше споменато погоре, граѓаните се задоволни со помошта што ја добиле и позитивно ја оценуваат услужливоста на советниците. Мнозинството испитаници (54%) изјавиле дека дефинитивно би го препорачале советникот на луѓе што се наоѓаат во слична ситуација. Дополнителни 27,7% изјавиле дека веројатно би го предложили советникот. Ова укажува на тоа дека добиениот совет е релевантен и, општо земено, корисен за граѓаните. Сепак, 18,3% од испитаниците изјавиле дека не би го препорачале советникот, од кои 8,1% дефинитивно не би го препорачале. Според тоа, речиси една петтина од испитаниците не биле задоволни со добиеното советување.

Позитивната оценка очекувано е отсликана во општото задоволство со добиениот совет. Повторно, повеќе од две третини од испитаниците изјавиле дека советот и помошта биле корисни (45% сметаат дека се корисни, а 27,3% дека се многу корисни). Преостанатите испитаници не биле задоволни и сметаат дека советот не бил многу корисен (18,7%) или воопшто не бил корисен (9,1%). Иако, општо земено, граѓаните позитивно го оценуваат квалитетот и релевантноста на добиениот совет, сепак еден од десет испитаници е незадоволен и смета дека добиената помош била бескорисна.

Исто така, сакавме да дознаеме каков вид совет бараат граѓаните, но и каков вид совет добиваат (Табела 23). Граѓаните се многу прагматични во нивните очекувања од советниците и очекуваат и бараат совет со цел да добијат нови начини и пристапи за решавање на проблемот. Најголемиот број граѓани изјавиле дека ова е нивната главна мотивација или причина за контактирање на советникот. 28,9% сакале да дознаат повеќе за нивните законски права, што укажува на голем јаз во знаењето кога станува збор за индивидуалните законски права. Дополнителни 26,7% сакале да се информираат за евентуалната постапка доколку се решат да побараат формално решавање на проблемот.

Табела 23: Вид на побаран и добиен совет

Каков совет баравте?	N	Процент
Совет во врска со моите законски права	155	28.9
Совет во врска со постапката	143	26.7
Совет во врска со начините за решавање на проблемот	158	29.5
Совет во врска со финансиската исплатливост на покренувањето постапка	69	12.9

Некој да ме застапува на суд	68	12.7
Друг совет или помош	16	13.5
Најчестата стратегија препорачана од страна на советодавецот	N	Процент
Да ја контактирате другата страна за да се обидете да го решите проблемот	86	57.0
Да побарате совет или помош од друга личност/организација	16	13.6
Да ѝ се заканите на другата страна со правна акција	32	26.0
Да одите на суд	136	72.3
Да одите на посредување/медијација	17	15.0
Да поднесете претставка до народниот правобранител	25	20.8

Од друга страна, проверивме дали советниците им предложиле некои од најчестите мерки на граѓаните. Целта главно ни беше да видиме дали правните советници се склони кон тоа да го предложуваат судскиот систем како соодветен механизам за решавање на конфликтите. Интересно е тоа што 72,3% од граѓаните биле советувани проблемот да го однесат на суд, а само 15% биле советувани да побараат медијација. 57% биле советувани да ја контактираат другата страна за решавање на проблемот и 26% биле советувани да ѝ се заканат на другата страна со судска постапка. Еден од пет испитаници бил советуван да се обрати на народниот правобранител. Иако најголемиот дел од испитаниците биле советувани да одат со судска постапка, само мал дел од нив биле на суд за да го решат проблемот. Ова е случај кај 6,5% од вкупниот примерок, или дури 34,1% од оние кои презеле некаква мерка за да го решат проблемот.

ИСКУСТВА СО СУДСКАТА ПОСТАПКА

Посебен дел од прашалникот посветивме на собирањето податоци за искуствата на оние граѓани кои ги однеле своите случаи пред суд и нивната перцепција за правичноста на системот. Прво, испитаниците беа прашани која е највисоката инстанца (суд) до која стигнал нивниот случај. Очекувано, најголемиот дел од случаите биле решени во основните судови (59%), по што следуваат апелационите судови (со 29%). Многу малку случаи завршиле на највисоката инстанца, со тоа што само 5,5% го однеле случајот пред Врховниот суд. Слично,

многу малку (5,5%) случаи се решавале пред специјализираниот Административен суд, а само 0,5% стигнале до Уставниот суд или до некој од меѓународните судови.

Три четвртини од испитаниците (74,5%) иницирале правна постапка, додека кај една четвртина од испитаниците (25,5%) постапката била поведена против нив. Општо земено, граѓаните учествуваат во постапките и присуствуваат на судските рочишта. Сепак, дури една третина (36,5%) не присуствувале лично на судската постапка. Мнозинството учествувале на судската постапка, но сите немале свој застапник. Еден од пет испитаници сами се застапувале, додека три четвртини биле застапувани од страна на адвокат. Сите други видови застапување се слабо искористени и прикажани подолу, во табела 24.

Табела 24: Застапување на суд

Кој ве застапуваше на суд?	N	Процент
Никој, се застапував сам	37	19.1
Роднина	1	0.5
Адвокат	146	75.3
Правник од синдикат	2	1.0
Друго	5	2.6
Не знам/Нема одговор	3	1.5
Вкупно	194	100.0

Оние кои не биле застапувани на суд беа прашани зошто, при што граѓаните беа поделени според нивните одговори. Иако половина изјавиле дека не можеле да си дозволат застапување, другата половина сметале дека не им е потребен некој да ги застапува. Она што е позитивно е што мнозинството од оние кои не биле застапувани на суд (61,8%) не сметаат дека биле обесправени како резултат на тоа што немале адвокат. Сепак, значителна една третина (32,4%) се чувствуваат обесправено.

Сите испитаници кои присуствувале на суд беа прашани за нивното искуство со судскиот систем. Најпрво беа прашани конкретно дали ја разбираат судската постапка, дали разбираат зошто биле поставувани одредени прашања и дали знаат кои биле луѓето за време на претресот. Резултатите укажуваат на тоа дека граѓаните се запознаени со судството и со разните аспекти кои се важни за судската заштита. Имено, дури 85,1% немале потешкотии да ја разберат судската постапка, 83,8% немале потешкотии да ги разберат прашањата поставени за време на рочиштата и причините поради

кои биле поставени, а 87% знаеле кои се луѓето кои присуствувале на претресот. Ова укажува на фактот дека граѓаните се запознаени со судскиот систем и дека се комотни во него.

Слично како оние кои не биле застапувани на суд, на оние кои имале адвокат им беа поставени неколку прашања за да се оцени колку се задоволни со добиеното застапување и со квалитетот на услугите што ги добиле. Мнозинството од испитаниците се задоволни со начинот на кој биле застапувани. Една третина (30,9%) сметаат дека адвокатите ги застапувале многу добро, а 44% сметаат дека биле застапени добро. Сепак, еден од десет испитаници бил незадоволен и смета дека адвокатот не го застапувал добро, а дополнителни 5,9% се комплетно незадоволни и сметаат дека биле застапувани многу лошо. Ова незадоволство често доведува до промена на застапникот, па неколку испитаници кои изјавиле дека се незадоволни со првиот адвокат, сметаат дека вториот адвокат бил добар. 8,1% немаат мислење и не можеле да кажат дали се задоволни или не со застапувањето. Општо земено, граѓаните сè уште сметаат дека е подобро да бидат застапувани отколку да бидат сами за време на судската постапка. 73,8% не се согласиле дека би било подобро доколку не биле застапувани, а 8,5% сметаат дека можеби би било подобро доколку не биле застапувани. Само 7,8% сметаат дека би поминале подобро без застапување.

Конечно, испитаниците беа прашани дали се запознаени со своите права. Позитивно е тоа што мнозинството сметаат дека ги разбираат своите права за време на судската постапка. Мнозинството (29,3%) изјавиле дека целосно ги разбрале своите права, а дополнителни 27,6% изјавиле дека во најголем дел ги разбрале своите права. Сепак, дури една четвртина (26,6%) само малку ги разбрале своите права, додека 13,4% воопшто не ги разбрале. Ова укажува на тоа дека се потребни дополнителни напори за да се образуваат и зајакнат граѓаните кога станува збор за нивните права во текот на судската постапка.

МЕДИЈАЦИЈАТА И НЕЈЗИНАТА НЕИСКОРИСТЕНОСТ

Со цел да ја оцениме искористеноста на медијацијата, како нов механизам воведен во Македонија, и задоволството од неа, ги прашавме испитаниците дали имале искуство со медијацијата. За жал, само осум испитаници изјавиле дека биле вклучени во медијација, така што не можеме да донесеме заклучоци за задоволството на граѓаните од системот за медијација во Македонија. Сепак, останува

фактот дека и покрај обидите⁸⁸ да се промовира медијацијата, македонските граѓани не ја искористуваат оваа можност. Бројот на случаи во кои била применета медијација е премногу мал, а бројот на успешно решени случаи преку медијација е незначителен.⁸⁹ Ова беше потврдено со нашето истражување, каде што помалку од 0,3% од сите испитаници имале искуство со медијацијата како средство за решавање на нивниот проблем, со што се отсликува незабележителното влијание на медијацијата во решавањето на спорите во Македонија.

88 Македонија го усвои Законот за медијација (стапи во сила во 2006), со цел да ја промовира медијацијата, и постојат над 130 медијатори. Меѓутоа, многу малку случаи се решаваат преку медијација и овој систем сè уште не е доволно искористен во Македонија.

89 Европска комисија, Годишен извештај за напредокот на РМ, 2012

ИСХОДИ

Релативно сум задоволен. Можеше да биде многу полошо.

(Испитаник за тоа дали е задоволен со исходот)

Во овој дел се фокусираме директно на резултатите постигнати од страна на оние испитаници кои се обиделе да го решат својот проблем. Тука разгледуваме разни фактори кои придонесуваат за перципираната правичност, но исто така им дадовме можност на испитаниците да размислат за нивните искуства и да оценат дали би направиле нешто поинаку, доколку воопшто би направиле. За да ги оцениме исходите, испитаниците кои презеле некаква активност најпрво беа прашани дали се задоволни со тоа како бил решен проблемот. За жал, мнозинството од граѓаните не се задоволни со исходот, па така 40,5% изјавиле дека не се задоволни, а дополнителни 19,3% изјавиле дека воопшто не се задоволни со исходот. Ова значи дека и покрај обидите да се реши проблемот, дури 59,8% од испитаниците не се задоволни со исходот. Од друга страна, повеќе од една четвртина (28,4%) се задоволни, а дополнителни 6,5% се многу задоволни со исходот.

Со оглед на тоа дека мнозинството испитаници се незадоволни со исходот, очекувано беше да сметаат дека „другата страна“ е позадоволна со решавањето на проблемот. Повеќе од половина (53,6%) сметаат дека другата страна е задоволна со исходот (од кои 13,7% мислат дека е многу задоволна), а само 16,7% сметаат дека другата страна била незадоволна до одреден степен. За една третина од испитаниците беше тешко да оценат колку била задоволна другата страна. Овие резултати се прикажани во табелата 25.

Табела 25: Задоволство од исходот

Колку сте задоволни со исходот?	N	Процент
Многу задоволен/на	20	6.5
Задоволен/на	87	28.4
Незадоволен/на	124	40.5
Многу незадоволен-ен/на	59	19.3
Не знам/нема одговор	16	5.2
Вкупно	306	100.0
Колку беше задоволна другата страна со исходот?	N	Процент
Многу задоволен/на	41	13.7
Задовол-ен/на	119	39.8
Незадовол-ен/на	37	12.4
Многу незадовол-ен/на	13	4.3
Не знам/нема одговор	89	29.8
Вкупно	299	100.0

Задоволството од исходот е поврзано со перципираната правичност на исходот за двете страни вклучени во проблемот. Така, испитаниците беа прашани колку исходот бил правичен за сите засегнати страни. За жал, повеќе од две третини од испитаниците (68,9%) сметаат дека исходот не бил фер, а само 31,1% сметаат дека бил фер. Оваа перципирана неправичност има негативни последици врз довербата во судството, но и врз охрабрувањето на граѓаните да преземат активности за да ги решат своите проблеми. Потребно е дополнително истражување за да се испита од каде потекнуваат таквите перцепции, со оглед на тоа дека оваа студија разгледува само неколку од можните фактори, како што се времетраењето на решавањето на проблемот, поддршката што им е достапна на граѓаните, како и ставовите кон правниот систем.

Долгите правни процеси во Македонија се дискутирани и критикувани од страна на експертската јавност и беа една од причините за започнување на Стратегијата за судски реформи во 2005, со која беа предвидени разни инструменти, како подобрување на законодавството, зголемено надградување на капацитетите, како и модернизирање на управувањето на судовите и судските предмети, со цел да се намалат заостанатите случаи и да се забрзаат процедурите. Важноста на навременото решавање на проблемите е мултидимензионална: од стимулирање на позитивните перцепции

за правичноста на правниот систем и зајакнување на граѓаните, преку влијанието врз правдата, па сè до економските придобивки за страните вклучени во спорот, како и за државата. Поради тоа, многу од истражувањата според кои го дизајниравме нашето се фокусираат на анализа на времетраењето на судските случаи, па така и ова истражување ја оценуваше должината на „патот на граѓаните до правдата“. Времетраењето не беше разгледувано само кај судските случаи, поради тоа што за граѓаните периодот и времето поминато во справување со проблемот се однесува на целиот период од појавувањето на проблемот до неговото решавање, без разлика на тоа дали проблемот бил решен на суд или не.

Очекуваното време потребно за да се реши проблемот исто така игра улога во зајакнувањето или обесхрабрувањето на граѓаните да преземат некаква активност. Според тоа, испитаниците кои беа анкетирани за проблем кој е завршен, беа прашани дали решавањето на проблемот траело колку што очекувале и, ако не, дали траело подолго или пократко од очекуваното. Ако го погледнеме задоволството со времетраењето на завршените проблеми, можеме да заклучиме дека тие траеле малку подолго од очекуваното, со тоа што секој петти испитаник изјавил дека имало значително одолжување во решавањето на проблемот. Бројот е драстично поголем кај тековните проблеми, каде што дури 59,4% од испитаниците сметаат дека проблемот ќе трае многу подолго отколку што очекувале кога проблемот првпат се појавил (табела 26).

Табела 26: Времетраење на процесот на решавање на проблемот

Колку време траеше (завршени) или очекувате да трае (тековни) проблемот?	Завршени проблеми	Тековни проблеми
Многу пократко отколку што очекував	12.7	1.4
Малку пократко отколку што очекував	12.0	0.9
Приближно онолку колку што очекував	20.2	8.2
Малку подолго отколку што очекував	17.8	16.7
Многу подолго отколку што очекував	20.9	59.4
(Не можам да кажам) Не знам/Нема одговор	16.4	13.5

Покрај тоа, од испитаниците со тековен проблем беше побарано да оценат колку време ќе помине додека да се реши проблемот (табела 27). Исто така, беа прашани дали очекуваат да бидат задоволни со исходот. Резултатите укажуваат на тоа дека една петтина од

испитаниците се веќе обесхрабрани и сметаат дека нивниот проблем нема никогаш да биде решен, додека една десетина сметаат дека нивниот проблем ќе биде решен дури за една година. Речиси една петтина од испитаниците очекуваат брзо решавање на нивниот проблем, т.е. не подолго од шест месеци, а 8,3% од нив сметаат дека нивниот проблем ќе биде решен веднаш или за кратко време.

Табела 27: Очекувано времетраење на решавањето на проблемот

Кога очекувате да биде решен проблемот?	Н	Процент
Веднаш или за многу краток временски период	37	8.34
Неколку месеци	35	7.88
Околу 6 месеци	16	3.61
Една година	49	11.04
Неколку години (2-5)	21	4.73
Повеќе од 5 години	14	3.15
Никогаш нема да заврши	91	20.49
Не можам да кажам	181	40.76
Вкупно	444	100.00

Кога станува збор за очекуваното задоволство со исходот, граѓаните се оптимисти. Најголемиот дел (33%) очекуваат да бидат задоволни, а 14,7% очекуваат дека ќе бидат многу задоволни. Еден од пет испитаници (22,9%) се песимисти и скептични кога станува збор за исходот, а 6,5% очекуваат да бидат многу незадоволни. Очекувано, многу испитаници (22%) не одговориле на ова прашање. Според овие резултати, како и ако земеме предвид колку граѓаните се задоволни со исходот од завршените проблеми, можеме да заклучиме дека граѓаните сепак се позитивни и сметаат дека исходот ќе биде задоволителен и покрај должината на процесот.

Граѓаните, исто така, беа прашани дали од оваа перспектива би направиле нешто поинаку кога првпат би се соочиле со проблемот. Идејата беше да видиме дали можеме да идентификуваме фактори кои би можеле да им помогнат на граѓаните во нивниот пат до правдата, како и да извлечеме заклучоци од индивидуалните искуства на граѓаните и нивните оценки за важноста на разните фактори во процесот на решавање на проблемот. Иако 58,2% изјавиле дека не би смениле ништо (што претпоставува дека се задоволни со своите активности), преостанатите посочија неколку работи кои би ги направиле поинаку. Најголемиот дел би реагирале порано, што беше издвоено и за општата реакција, но и конкретно за барањето правен

совет. Ова повторно укажува на фактот дека тие биле задоволни со советот и затоа сметаат дека би било подобро да го добиле порано. Еден од пет испитаници би го искористил судскиот систем и би го однел случајот пред суд, што е позитивен сигнал за судството. Покрај тоа, испитаниците издвоија одредени активности за кои сметаат дека би можеле да влијаат врз нивното однесување при решавањето на проблемот. Дел од нив се поврзани со пари (како што е имањето пристап до финансии). Дел од испитаниците би презеле активности за избегнување на проблемот (како што е давање отказ или непозајмување пари) или би се осигурале дека се правно заштитени (како што е склучувањето договор во писмена форма, итн.).

Испитаниците, исто така, беа прашани дали постојат конкретни работиштобиимбилекокорисникогазапочналпроблемот. Испитаниците се поделени според одговорите (табела 28), па 43,3% сметаат дека такви работи не постојат, споредено со речиси еднаков процент (41%) испитаници, кои би сакале да бидат поинформирани кога проблемот првпат се јавил. Преостанатите 15,7% немаа одговор на ова прашање. Од оние кои препознале одредени информации за кои сметаат дека би било добро да ги имале кога се појавил проблемот, беше побарано да посочат за што конкретно станува збор, а нивните одговори беа групирани во неколку категории. Мнозинството посочиле конкретни познавања за одредени проблеми, како што се условите за градење или пак дека договорите автоматски се продолжуваат кога ќе им помине важноста, или пак дека работодавецот не плаќал социјално и пензиско осигурување. Следниот најчест одговор што испитаниците го давале на ова прашање е дека би сакале да знаат доколку им е потребна правна помош. Загрижува тоа што во одговорите на ова прашање се отсликуваат негативни ставови на граѓаните, како што се скептицизмот и недовербата во другите луѓе (дека би сакале да знаат дека другата страна лаже) и недовербата во функционалноста на системот, забележана кај оние кои сакале да се познаваат со одредени луѓе што би им помогнале преку врски и корупција.

Табела 28: Што би направиле поинаку кога првпат би се соочиле со проблемот

	N	Процент
Ништо	287	58.2
Да побарав совет/да добиев повеќе совети од друго место	136	42.4
Да добиев совет поскоро	126	41.6

(Генерално) да реагирав поскоро	168	51.1
Да се обидував повеќе/да бев поодлучен/на или посамоуверен/на	96	33.2
Да не добиев совет	14	5.7
Да го избегнев проблемот	175	53.2
Да користев формален (судски) процес/ порано да користев формален (судски) процес	56	18.9
Да добиев информации/повеќе информации	157	50.0
Друго	23	9.0
Да не направев ништо	20	8.1
Не знам	57	27.4

НЕГАТИВНИТЕ ЕФЕКТИ: КАКО ПРАВНИТЕ ПРОБЛЕМИ ВЛИЈААТ ВРЗ ГРАЃАНИТЕ

Истражувањето, исто така, ги разгледуваше и перципираните негативни ефекти на правните проблеми врз животот на испитаникот. Целта беше да се дознае дали постои врска меѓу граѓанската правда и социјалната исклученост и, особено, да се дознае како овие проблеми влијаат врз животот на луѓето и нивните заедници. Оваа идеја произлезе од тоа што правниот проблем сам по себе предизвикува различни негативни искуства и тие се разликуваат помеѓу социо-демографските групи, како и помеѓу различните категории проблеми.

Односите испитаници кои се соочиле со сериозни правни проблем, во вториот дел од интервјуто беше побарано да проценат колку сериозен бил проблемот за нив лично. Беа поставени три прашања за да се процени тежината на проблемот (во смисла на стрес), финансиската штета и штетата причинета за нивниот живот во целина. Од испитаниците беше побарано да ги рангираат негативните ефекти на скала од еден до седум, каде што еден означува дека воопшто немало негативно влијание, а седум максимално негативен ефект (табела 29).

Табела 29: Негативни ефекти на правните проблеми

Негативни ефекти	1	2	3	4	5	6	7
Колкав стрес ви предизвика овој проблем?	Никаков стрес			Максимален стрес			
	8.9	5.2	9.3	10.0	16.1	8.4	42.0
Колку овој проблем ве погоди финансиски?	Не ми претставуваше никаков финансиски товар (не беше поврзан со пари)			Сума пари што ми го смени животот (многу пари)			
	17.2	7.0	9.9	8.2	11.5	8.7	37.5
Колкава штета ви предизвика овој проблем?	Никаква штета			Ми го уништи животот			
	16.8	9.5	10.4	10.4	12.3	8.5	32.2

Резултатите укажуваат на тоа дека луѓето перципираат сериозни негативни ефекти коишто произлегуваат од проблемот. Најнегативен ефект е стресот, со тоа што дури 42% од испитаниците пријавиле максимален стрес како последица на проблемот, а две третини (66,5%) пријавиле голем стрес (5+). Слично, испитаниците пријавуваа големи финансиски штети предизвикани од проблемот, со тоа што повеќе од една третина (37,5%) пријавиле дека на проблемот потрошиле (или изгубиле) сума пари која им го променила животот. Мнозинството од испитаниците (57,7%) се изјаснија дека се соочиле со сериозна финансиска штета (5+). Испитаниците, исто така, сметаат дека правниот проблем им предизвикал значителна штета врз животот во целина. Една третина (32,2%) пријавиле дека проблемот им го уништил живот, а 57,9% дека штетата била тешка (5+). Одговорите укажуваат на тоа дека негативните ефекти кои луѓето ги чувствуваат како резултат на правниот проблем за мнозинството од нив предизвикува сериозни психички и финансиски последици, како и дека се штетни за нивниот живот во целина.

За разлика од другите истражувања за правните потреби, како што е „Патот до правдата“ на *Genp*, во македонското истражување не беа вклучени прашања за да се оцени дали решавањето на проблемот имало позитивен ефект врз животите на луѓето, како што се, на пример, зајакнување, смиреност по решавањето на проблемот или задоволство од можноста да се остваруваат сопствените права. Идните истражувања на оваа тема треба да го надоместат овој недостаток, со цел да се оцени интеракцијата меѓу негативните и позитивните (ако постојат такви) ефекти од решавањето на правниот проблем.

СТАВОВИТЕ НА ГРАЃАНИТЕ ЗА ПРАВОСУДНИОТ СИСТЕМ

Во овој дел ги анализираме ставовите на граѓаните за правосудниот систем и како тие ставови се поврзани со искуствата со правни проблеми и социо-демографските карактеристики на испитаниците. Пред да започнеме со детаљна анализа на ставовите, важно е да се забележи дека на голем дел од испитаниците им беше многу тешко да ја разберат оваа група прашања. За значителен дел од испитаниците, задачата да се согласат или не со дадените изјави беше необична и тешка за разбирање. Поради тоа, покрај големиот број испитаници кои очекувано (ако претпоставиме дека оние кои немале контакти со адвокати или судови се помалку информирани) немаа одговор кога беа прашани да ја претпостават цената на адвокатските услуги (38,9%) и судските такси (44,8%), значителен дел од испитаниците не го разбраа прашањето или немаа став за сите прашања кои требаа да ги откријат нивните ставови.

Процентот на испитаници кои или имаа проблем со тоа да ги разберат прашањата или пак експлицитно изјавиле дека немаат став за изјавата е прикажан во табела 30. Овој значителен број испитаници кои не дале одговор на прашањата за ставовите треба внимателно да се разгледува кога се интерпретираат резултатите од овој дел од анализата, особено поради тоа што испитаниците кои одговарале и оние кои не одговарале значително се разликуваат според нивните социо-демографски карактеристики. Општо земено, кај жените, повозрасните и помалку образованите испитаници имаше тенденција да не се искажува став. Постарите испитаници беа поинформирани само за цената на услугите и судските такси, а постоеја и мали разлики според местото на живеење. За испитаниците од семејства со мали примања, исто така, беше помалку веројатно да одговараат (или пак да ги разбираат) прашањата.

Табела 30: Процент на испитаници кои не одговориле на прашањата за нивните ставови

Прашање:	НЗ/НО
Колку се согласувате или пак не се согласувате со следниве изјави:	
Законите и правниот систем во македонското општество, во суштина, се праведни	12.2%
Ако некогаш бидам дел од судска постапка, ќе добијам правично судење/правда	19.9%
Судскиот систем во Македонија е поправеден (пофункционален) за богатите отколку за сиромашните	14.6%
Цените за адвокатските услуги во Македонија се прифатливи ако се земе предвид работата што ја вршат адвокатите	38.9%
Судските такси во Македонија се пристојни, разумни	44.8%
Судовите во Македонија се важен начин за обичниот народ да ги реализира своите права	16.6%
Колкава е веројатноста да добиете правичен исход доколку...	
...имате проблем со вашиот работодавец, на пример доколку добиете нелегален отказ?	22.8%
...купите дефектен телевизор од голема компанија?	21.6%
...имате конфликт со некој од соседите? На пример, доколку се прегласни, фрлаат ѓубре преблиску до вашиот стан/куќа и сл.	26.1%
...сте во спор со локалната власт поради дозвола за градба?	28.4%
...сте жртва на домашно насилство?	28.4%
...позајемте пари на ваш пријател кој не сака да ви ги врати?	25.3%

Фреквенциите на согласување, т.е. несогласување со секоја од изјавите за правосудниот систем се прикажани во графикон 41. Како што може да се забележи, изјавата со која се согласиле најголем дел од испитаниците е дека судскиот систем е „поправеден“ за богатите отколку за сиромашните. Речиси три четвртини (72,8%) од испитаниците до одреден степен се согласуваат со ставот дека системот подобро функционира за побогатите. Од друга страна, изјавата со која испитаниците најмалку се согласуваа е дека цените на адвокатските услуги се прифатливи ако се земе предвид

работата што ја вршат адвокатите.⁹⁰ Овие две изјави укажуваат на тоа дека мнозинството од македонските граѓани имаат негативен став кон правниот систем, особено во однос на праведноста кон посиромашните граѓани. Сепак, мнозинството од испитаниците се согласија со тоа дека судовите се важно средство за обичниот човек да може да ги оствари своите права (повеќе од две третини се согласиле со овој став), додека ставовите по однос на општата правичност на системот беа поделени.



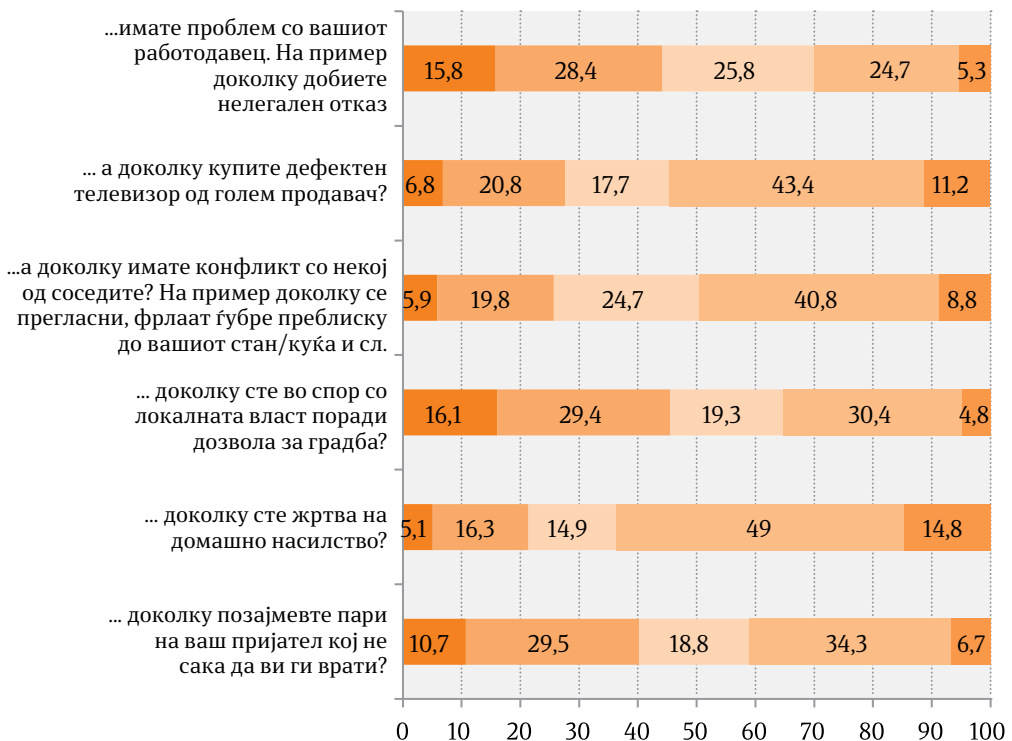
Графикон 41: Фреквенција на согласување или несогласување со изјавите за правосудниот систем

Ставовите кои оценуваа колку правичноста на правниот систем зависи од „другата страна“ во проблемот, т.е. од видот на проблемот, кои беа мерени преку хипотетички ситуации во кои би можеле да се најдат испитаниците, се прикажани на графикон 42. Како што може да се забележи, испитаниците сметаат дека најверојатно би добиле правична пресуда кога станува збор за проблем со партнерот

⁹⁰ Меѓутоа, тука треба да се нагласи дека ова прашање не беше одговорено од страна на повеќе од 40% од примерокот.

и проблем како потрошувач, каде што спротивставената страна е партнер или компанија.

Проблемите за кои најмалку се очекува правична пресуда се проблемите со работа и домување, каде што спротивставена страна е работодавачот или локалната власт, соодветно. Тука повторно гледаме дека дури и во случаите за кои се смета дека пресудата ќе биде правична, како што е примерот со жртвите на домашното насилство, дури една петтина од испитаниците сметаат дека не е веројатно или пак е малку веројатно дека жртвата ќе добие правична пресуда. Кај екстремните случаи на конфликт со работодавачот или со локалната власт, вакво мислење има речиси секој втор испитаник. Исто така, вреди да се напомене дека и кога станува збор за домашно насилство (за што се очекува правична пресуда) и кога станува збор за конфликт со властите (за што не се очекува правична пресуда), бројот на испитаниците кои не дале одговор или немале став е најголем (табела 30).



Графикон 42: Колкава е веројатноста да добиете правично разрешување доколку...

Изведовме факторска анализа за да видиме дали постои тренд на одговарање за одредени прашања, т.е. да видиме дали постојат

слични согласувања, односно несогласувања, со групи прашања кои можат да бидат сведени на еден генерален став.

Факторската анализа резултираше со 3 посебни фактори, што значи дека прашањата за ставовите одразуваат три генерални ставови кон судскиот систем. Резултатите (ротираниата матрица на компоненти) се прикажани во табела 31 и треба да се интерпретираат на следниов начин: Ставови кои се слични, односно припаѓаат на еден генерален став, имаат високи коефициенти (над 0,5) на ист фактор (факторите се презентирани во колони) и ниски коефициенти (под 0,3) на преостанатите фактори. Во нашиот случај, ставовите 1, 2 и 3 имаат високи коефициенти на вториот фактор и ако се разгледаат се гледа дека вториот фактор претставува генерален став за правичноста на судскиот систем. На пример, ако испитаникот верува дека судскиот систем е генерално правичен, веројатно е да мисли дека системот е подеднакво правичен и за сиромашните и за богатите. Ако пак смета дека системот е поправичен за богатите, тогаш нема да очекува да добие правична пресуда на хипотетички судски процес. Ако ги разгледаме изјавите, исто така може да се заклучи дека ова е општ став (фактор) кон правичноста на системот. Изјавите 4 и 5 имаат високи коефициенти на третиот фактор, кој ги открива општите ставови кон трошоците поврзани со судскиот процес. Оние кои сметаат дека цените на адвокатските услуги се неразумни веројатно го мислат истото и за судските такси.

Табела 31: Факторска анализа на прашањата за ставовите

Ротирана матрица на компоненти ⁹¹	Компонента		
	1	2	3
Колку се согласувате или пак не се согласувате со следниве изјави:			
Законите и правниот систем во македонското општество, во суштина, се праведни	.260	.599	.217
Ако некогаш сум дел од судска постапка, ќе добијам правично судење/ правда	.252	.683	.191
Судскиот систем во Македонија е поправеден (пофункционален) за богатите отколку за сиромашните	.188	-.736	.018

91 Трите фактори објаснија 52% од варијансата во одговорите

Цените за адвокатски услуги во Македонија се прифатливи, ако се земе предвид работата што ја вршат адвокатите	.066	.072	.835
Судските такси во Македонија се пристојни, разумни	.084	.159	.824
Судовите во Македонија се важен начин за обичниот народ да ги реализира своите права	.285	.392	.317
Колкава е веројатноста да добиете правичен исход доколку...			
...имате проблем со вашиот работодавец, на пример доколку добиете нелегален отказ	.383	.499	.153
... купите дефектен телевизор од голем продавач?	.713	.082	.036
...имате конфликт со некој од соседите, на пример доколку се прегласни, фрлаат ѓубре преблиску до вашиот стан/куќа и сл.	.686	.226	.038
... сте во спор со локалната власт поради дозвола за градба?	.443	.538	-.062
... сте жртва на домашно насилство?	.681	.117	.113
...позајмивте пари на ваш пријател, кој не сака да ви ги врати?	.662	.102	.131
Забелешка: Метод на екстракција: Метод на принципиелни компоненти, Метод на ротација: Варимакс со Каизерова нормализација.			

Изјавите 8, 9, 11 и 12 имаат висок коефициент на првиот фактор, кој ја претставува веројатноста да се добие правично решение. Факторите 1 и 3 се чинат слични, но факторската анализа покажува дека начинот на одговарање на овие изјави е делумно различен⁹².

Интересно е тоа што изјавите 6, 7 и 10 немаат висок коефициент на ниту еден од факторите. Така, иако испитаниците сметаат дека е еднаква веројатноста (или дека е неверојатно) да добијат фер процес за потрошувачки проблеми и проблеми со домување (соседи), партнер и пари (во зависност од тоа како гледаат на правичноста на правосудниот систем), ова не е случај кога станува збор за проблеми со властите и со работодавците. Ова е особено интересно бидејќи

⁹² Рестриктирањето на еден фактор објаснува само 31% од варијансата во одговорите

тоа беа проблеми кои се тешко решливи за испитаниците и за кои поретко се решаваат да преземат мерки во вистинскиот живот. Ова, исто така, важи и за изјавата „Судовиџе во Македонија се важен начин за обичниоџи народ да џи реализира своиџе џрава“, која не може јасно да се класифицира во ниту еден од факторите.

Колку и да се различни, факторите сепак мерат слични концепти, па така можевме да создадеме единствена скала која испитува дали испитаникот има позитивен, неутрален или негативен став кон судскиот систем. Вредностите на скалата беа пресметувани како средна вредност од одговорите на сите прашања, освен прашањето под број 3, кое мораше да биде повторно кодирано поради тоа што беше обратно формулирано. Скалата има добра релијабилност (Кронбахова алфа = ,80) и резултатите на испитаниците го покрија целосниот опсег на скалата, формирајќи совршена нормална дистрибуција. Според тоа, испитаниците можевме да ги поделиме во четири (слични по големина) групи, каде што оние во првата имаат многу негативни ставови (во просек не се согласуваат со изјавите,⁹³ т.е. сметаат дека правичното решавање на проблемот не е веројатно), оние во втората имаат делумно негативни ставови (во просек се под средината – ниту се согласува, ниту не се согласува, но се блиску до неа), во третата група се оние со делумно позитивни ставови (во просек, над средината, но блиску до неа) и конечно, во четвртата се оние со многу позитивни ставови (во просек се согласуваат со изјавите, т.е.⁹⁴ очекуваат правични решенија). Испитаниците чиишто одговори даваат совршена средна вредност на скалата, како и оние кои не одговориле ниту едно од прашањата за ставовите, беа исклучени од анализата. Така, примерокот беше намален на 2.535 испитаници вклучени во понатамошната анализа.

СТАВОВИТЕ И СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ

Во сите групи има повеќе мажи отколку жени (како резултат на тоа што жените помалку одговарале на прашањата за ставовите, така што во поголем дел се исклучени од овој дел на анализата), но иако во двете средни групи овие разлики не се значителни (51% и 52%), за мажите е поверојатно да имаат многу негативни ставови (мажите претставуваат 55% во групата со многу негативни ставови), додека за жените е поверојатно да имаат многу позитивни ставови (мажите тука се претставени со 46%, во споредба со 51% во вкупниот примерок).

93 Но се согласиле со изјавата 3

94 Но не се согласиле со изјавата 3

Испитаниците со многу негативни ставови се во просек 4 години постари од другите групи, а за етничките Албанци е поверојатно да имаат негативни ставови отколку за етничките Македонци. Испитаниците со ниско образование, исто така, почесто имаат негативни ставови, а истото го забележавме и кај невработените испитаници (особено во споредба со вработените).

За испитаниците од семејствата со ниски примања беше поверојатно да имаат многу негативни ставови.

СТАВОВИТЕ И ИСКУСТВАТА СО ПРАВНИ ПРОБЛЕМИ

Веројатно еден од најважните наоди на истражувањето беше тоа што ставовите се значително понегативни кај оние испитаници кои имале искуство со правен проблем. Додека во групата со многу позитивни ставови само 38% имале искуство со правен проблем, ова бројка се зголемува на 46% во групата со делумно позитивни ставови, 58% во групата со делумно негативни ставови и 61% во групата со многу негативни ставови. Според тоа, за луѓето кои имале правен проблем е поверојатно да имаат негативни ставови кон судскиот систем.

Негативните ставови не се поврзани само со тоа дали испитаниците имале или немале правен проблем, туку и со бројот на правните проблеми со кои се соочиле испитаниците. Додека во многу позитивната група испитаниците во просек имале 0,6 правни проблеми, т.е. значително под 1, во многу негативната група испитаниците во просек имале 1,6 правни проблеми, т.е. значително повеќе од 1. Оваа тенденција за негативни ставови меѓу испитаниците кои имале правен проблем важи за сите конкретни проблеми, освен за оние поврзани со партнерот, образованието и изнајмувањето сопствен имот. Соочувањето со сите други видови проблеми ја зголемува веројатноста за негативни ставови кон правосудниот систем.

СТАВОВИТЕ И ПАТОТ ДО ПРАВДАТА

Интересно е тоа што меѓу испитаниците кои имале правен проблем, за оние со многу позитивни ставови (55%) е помалку веројатно да имаат преземено активни мерки да го решат својот проблем во споредба со оние со многу негативни ставови (72%). Ова е донекаде изненадувачки наод, поради тоа што очекувањето е дека оние со негативни ставови би биле попасивни во решавањето на правниот проблем, затоа што не

веруваат дека ќе добијат правично судење. Од ова може да се заклучи дека е можно проблемот да му претходи на ставот, т.е. дека обидот да се реши правниот проблем го предизвикува негативниот став.

Дополнителен доказ за тоа дека негативното искуство би можело да предизвикува негативни ставови е фактот што меѓу испитаниците кои се обидуваат да решат правен проблем нема разлика меѓу завршените и тековните проблеми кај групите со различни ставови, па така нема пристрасност во групите (кај луѓето со позитивни ставови нема повисок процент на завршени проблеми), но меѓу оние со завршени проблеми, за луѓето кои негативно го оцениле исходот е поверојатно да имаат негативен став. Додека во многу негативната група 73% го оцениле исходот како неуспешен, во многу позитивната група истата оценка ја дале само 44%. Оттука, меѓу оние со завршени правни проблеми (и, како што беше споменато погоре, меѓу оние кои воопшто се соочиле со правен проблем) има многу повеќе (двапати повеќе) луѓе со негативни отколку со позитивни ставови.

Иако за луѓето со позитивни и негативни ставови е исто веројатно да имаат незавршени правни проблеми, луѓето со негативни ставови, многу пониско ги оценуваат своите шанси да го добијат она што го сакале кога почнале да го решаваат проблемот во споредба со оние со позитивни ставови. Тоа значи дека или тековните процеси со кои се соочуваат луѓето со негативни ставови се покомплицирани и обесхрабрувачки или, пак, луѓето со негативни ставови имаат опесимистички ставови (што е логично). Сепак, доказите укажуваат на тоа дека нивните ставови би можеле да бидат засновани на искуство, со оглед на тоа дека во почетокот на проблемот е поверојатно правда да бараат испитаниците со негативни ставови отколку оние со позитивни ставови.

Иако, општо земено, испитаниците сметаат дека случаите против државата и работодавците се многу потешки за решавање, ставовите на оние кои се соочиле со властите и работодавците не се разликуваат од ставовите на другите. Ставовите кон правосудниот систем се еднакво негативни кај луѓето кои за „противници“ имаат роднини, приватни организации или пак луѓе кои не им се роднини.

БИБЛИОГРАФИЈА

Alonso, J., Anto, J. M., & Moreno, C. (1990). Spanish version of the Nottingham Health Profile: translation and preliminary validity. *Am J Public Health*, 80(6), 704–708.

Currie, A. (2005). *The Legal Problems of Everyday Life: The Nature, Extent and Consequences of Justiciable Problems Experienced by Canadians*. Ottawa, Ontario: Department of Justice of the Government of Canada.

Ellison, S., Schetzer, L., Mullins, J., Perry, J., & Wong, K. (2004). *Access to Justice and Legal Needs: The Legal Needs of Older People in New South Wales*. Sydney: Law and Justice Foundation of New South Wales.

European Commission. (2012). *Commission Staff Working Document the Former Yugoslav Republic Of Macedonia 2012 Progress Report*. Brussels: EUROPEAN COMMISSION

Felstiner, W., Abel, R., & Sarat, A. (1981). The Emergence and Transformation of Disputes: Naming, Blaming, Claiming *Law and Society Review*, 15(3/4), .

Genn, H., Beinart, S., Finch, S., Korovensis, C., & Smith, P. (1999). *Paths to Justice Scotland: What People in Scotland Do and Think About Going to Law*. Oxford - Portland Oregon: University College London.

Lardent, F. E., Pritchard, G., Morrison, B., & Muskie, S. (1994). *LEGAL NEEDS AND CIVIL JUSTICE: A Survey of Americans Major Findings from the Comprehensive Legal Needs Study*. In A. B. Association. (Ed.). Chicago, Illinois: American Bar Association.

Pleasence, P., Balmer, N., & Buck, A. (2006). *Causes of Action: Civil Law and Social Justice*. London: Legal Services Research Centre.

Pleasence, P., Balmer, N., Patel, A., & Denvir, C. (2010). *Civil Justice in England and Wales 2009*. London: Legal Services Research Centre.

Pleasence, P., Balmer, N., Tam, T., Buck, A., Smith, M., & Patel, A. (2008). *Civil Justice in England and Wales*. London: Legal Services Research Centre.

Royal Commission on Legal Services in, S. (1980). *Report / Royal Commission on Legal Services in Scotland, chairman, Lord Hughes*. Edinburgh: H.M.S.O.

Trebilcock. (2008). *Report of the Legal Aid Review 2008*. Ontario: Ministry of the Attorney General.

Државен завод за статистика. (2012). *Јавни Установи за згрижување и воспитание на деца - Градинки*. Скопје: Државен завод за статистика.

Коруновска Аврамовска Н., Цветковиќ И., Малеска Т., Хаџи-Василева, К., & Коруновска Србијанко, Ј. (2012). *Истражување за опсегот на родово базираното насилство врз жени и девојки на јавните места во Скопје*. Скопје: Реактор.

Малеска Т., Коруновска Аврамовска Н., & Коруновска Србијанко, Ј. (2012). *Клучот за стаклената врата: Демистифицирање на причините за неактивноста на жените на пазарот на трудот*. Скопје: Реактор.

Најчевска М., & Имери, Л. (2012). *Извештај во сенка за комисијата во сенка. Извештај за работата на Комисијата за заштита од дискриминација во првата година од нејзиното постоење*. Скопје: Фондација Отворено општество - Македонија.

АНЕКС I

ДЕТАЉНА ЛИСТА НА ПРАВНИТЕ ПРОБЛЕМИ И НИВНАТА ЗАСТАПЕНОСТ

ПОТРОШУВАЧКИ ПРОБЛЕМИ	НЕ	ДА
Дали во последниве 3 години сте имале проблем со стоки или услуги (на пример, сте купиле неисправен производ/ производ со лажна гаранција, производ со изминат рок или продавачот ве измамил?)	90,2	9,8
Сте потпишале договор кој не сте го разбрале или не сте можеле да раскинете потпишан договорот откако сте се предомислиле, или сте влегле во сериозен спор во врска со барањата од договорот?	95,3	4,7
Сте потрошиле пари за да купите нешто или да ви завршат некоја работа, а потоа не сте го добиле она за што сте платиле и продавачот или изведувачот не ги поправил работите?	95,4	3,8
Дали во последниве три години сте имале проблеми со кредит за којшто отпосле сте дознале дека има навистина строги услови за исплата или премногу висока каматна стапка, на пример хипотека, залог на автомобил, потрошувачки кредит?	97,5	2,5
Дали сте имале проблем со безбедноста на производот што сте го купиле, а продавачот не сакал да го поправи, замени или да го врати производот?	97,0	3,0
Нефер присилно наплаќање на долг?		
ПРОБЛЕМИ СО РАБОТА И ВРАБОТУВАЊЕ		
Проблеми со исплата за сработеното, значи исплата на плата, исплата на прекувремена работа или отпремнина?	89,5	10,5
Работење без договор, односно непријавени, без здравствено и социјално осигурување	93,9	6,1
Небезбедни или незадоволителни работни услови	95,1	4,9
Дискриминација поврзана со работата (на пример, при вработување или унапредување)	96,7	3,3

Дали сте изгубиле работа или ви се заканиле дека ќе изгубите работа?	96,2	3,8
Дали ве вознемирувале, заплашувале или малтретирале на работа?	97,1	2,9
Дали ви одбиле права (породилно отсуство, платен одмор, боледување)	97,3	2,7
Дали против вас спровеле неправедна дисциплинска постапка?	98,6	1,4
Невработени дискриминирани	81,7	18,3
ПРОБЛЕМИ СО ДОМУВАЊЕ ИЛИ ИМОТ		
Проблеми со катастарска евиденција или дозвола за градење или други административни дозволи	93,2	6,8
Комунални поправки или одржување	97,7	2,3
Проблеми или спор со соседите (бучава, заеднички трошоци, граници, пристап, приватност или друга злоупотреба на недвижниот имот)	96,3	3,7
Бездомништво (период во кој сте биле без дом или сте се вселиле кај пријатели затоа што сте немале каде да живеете)	99,7	0,3
Дали ве исклучиле или пак не сте можеле да добиете некоја јавна услуга, како што се како што се телефон, вода, електрична енергија, греење, интернет	93,2	6,8
Добивање грешни или спорни сметки?	92,2	7,8
Проблеми со паркирање	95,7	4,3
Задоцнување на неколку рати на хипотекарен кредит или реализација на хипотека или затворање на станбен кредит	99,7	0,3
Проблеми со денационализација на имот	97,5	2,5
Проблеми со легализација на имот	96,1	3,9
Проблеми со откуп на државно земјиште	98,5	1,5
Одземање на имот	99,6	0,4
Проблеми при купување или продавање куќа/стан?	99,6	0,4
ПРОБЛЕМИ СО ИЗДАДЕН ИМОТ		
Континуирано неплаќање кирија од страна на кирајците	88,7	11,3

Неплатено оштетување на имотот (поправки или предвременно напуштање на закупениот имот)	97,7	2,3
Доцнење со плаќањето на режиските трошоци (сметки)	90,2	9,8
Неможност за иселување на станарот/станарите	99,2	0,8
Станарот го дал имотот под закуп, т.е го реиздал имотот	100	0,0
Проблеми со агенциите за недвижен имот	100	0,0
ПРОБЛЕМИ СО ИЗНАЈМЕН ИМОТ		
Лоши или небезбедни услови за живеење	90,1	9,9
Не ви го вратиле депозитот што сте го платиле	98,5	1,5
Доцневте со плаќање кирија	97,7	2,3
Проблеми во делењето и плаќањето на сметките со цимерите?	96,9	3,1
Поправки што треба да ги направи газдата или други услуги што тој треба да ги обезбеди?	92,4	7,6
Вознемирување од страна на газдата или газдарицата	91,6	8,4
Сте биле неферски присилно иселени или ви се заканувале дека присилно ќе ве иселат	96,2	3,8
Газдата или газдарицата одбивале да склучат пишан договор за закуп?	95,4	4,6
Проблеми со соседите, на пример со бучава, заеднички трошоци, граници, пристап, приватност или друга злоупотреба на изнајмениот имот)	96,2	3,8
Проблеми поврзани со своеволни промени на висината на киријата?	98,5	1,5
ПРОБЛЕМИ СО ПАРИ		
Наплата на пари што ви ги должат (наплата на долг)	91,7	8,3
Проблеми со плаќање на сметки или долг	95,9	4,1
Спор во врска со вашата кредитоспособност / неправедно одбивање на кредит	98,9	1,1
Проблем со реално или можно банкротирање	99,4	0,6
Проблем како жирант за некој друг	98,6	1,4
Наплата на спорни, повторени пенали од страна на банки или комунални претпријатија	99,0	1,0

Неосновано вознемирување отстрана или закана дека ќе ве тужат за парите што ги должите	99,1	0,9
Проблеми со поделба на наследството	98,7	1,3
Големи тешкотии во управувањето со парите	98,2	1,8
Нефер враќање на спорната сума (на пример, со извршител)	98,2	1,8
ПРОБЛЕМИ СО ДРЖАВНИ ТРАНСФЕРИ И УСЛУГИ		
Право на социјални бенефиции, значи дали ви е можеби одбиено правото да добивате социјална помош?	98,7	1,3
Право на пензиски бенефиции	98,8	1,2
Право на надомест за невработеност	99,5	0,5
Право на бенефиции поврзани со децата (пример, субвенции за трето дете)	99,5	0,5
Право на земјоделски субвенции	96,8	2,9
Право на социјална заштита	99,5	0,5
Право на здравствени бенефиции	99,1	0,9
Право на кредити поддржани од државата (пример, за вдомување, земјоделе и сл.)	99,8	0,2
Право на студентски кредит	99,5	0,6
Право на државно земјоделско земјиште	99,9	0,1
Социјални субвенции за плаќање електрична енергија	99,8	0,2
Проблеми во пристапот до владина помош, нега или услуги, или непарична помош (како негувател за трето лице)	99,5	0,5
Парични казни (кои не се сообраќајни) кои сте ги оспориле или сте се обиделе да ги оспорите	99,8	0,1
Спор во врска со проценката на данокот на доход	99,8	0,2
Проблем со барања за слободен пристап до јавните информации	99,6	0,4
Право на други субвенции (домување, земјоделство, обновливи извори на енергија)	100	0,0
Право на државна помош за рурален развој	99,8	0,2
Право на државна помош за рибарство и аквакултура	100	0,0
ПРОБЛЕМИ СО ОБРАЗОВАНИЕ		

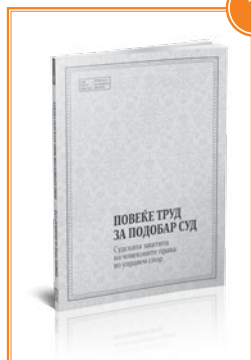
Неправедно исклучување или суспендирање од училиште или од образовна институција	99,0	1,0
Проблем со школарината	96,7	3,3
Сте биле принудени да купувате книги или друга форма на корупција	85,2	14,8
Мобинг или вознемирување на училиште	99,0	1,0
Неправеден третман од страна на професорите	93,2	6,8
ПРОБЛЕМИ СО ПАРТНЕР		
Спорови во врска со поделбата на пари, пензии или имот по развод или разделба	99,9	0,1
Тешкотии при добивањето или плаќањето издршка за вас/ вашиот поранешен партнер (исклучувајќи ги децата)	100	0,0
Домашно насилство од страна на партнерот	99,5	0,5
Развод или разделба	99,3	0,7
ПРОБЛЕМИ СО ДЕЦАТА		
Проблем во врска со добивање или исплата на алиментација	99,2	0,8
Проблеми во врска со згрижување, посвојување или старателство врз деца	99,7	0,3
Дете однесено во центар за згрижување/запишано во регистар за заштита на децата	100	0,0
Спогодба за пристап, односно контакт со децата	99,8	0,2
Проблеми со пристап до училиште или градинка (пример немање место, исклучување или суспендирање, одбивање да го запишат)	98,0	2,0
Сериозни грижи за безбедноста на детето додека е во училиште или во градинка, на екскурзии, или доколку децата се тепани/вознемирувани на училиште /во градинка	98,4	1,6
Киднапирање или закана за киднапирање на децата од другиот родител или член од семејството	99,8	0,2
Децата не добиваат соодветно образование (на пр, кај деца со посебни потреби)	98,2	1,8
ЗДРАВСТВЕНИ ПРОБЛЕМИ		
Повреда/незгода или загрозување на здравјето на работа	98,5	1,5

Повреда/незгода или загрозување на здравјето на јавно место или јавен објект	99,5	0,5
Повреда/незгода или загрозување на здравјето при сообраќајна незгода	98,9	1,1
Проблеми во пристапот до соодветна здравствена нега	97,7	2,3
Штета што ви била нанесена во текот на негата што ја обезбедуваат здравствените работници (лекари, заболечари или физиотерапевти)	99,2	0,8
Повреди на правата на пациентите	98,7	1,3
Проблеми со здравјето предизвикани од надворешната средина	99,4	0,6
ПРОБЛЕМИ СО ПОЛИЦИЈА И ДРУГИ ПРОБЛЕМИ		
Сте биле неправедно третирани од страна на полицијата (вознемирување, неовластен претрес или конфискација, итн.)	97,0	3,0
Не ви бил дозволен излез од границите на земјата или друго неправедно ограничување на движењето	99,7	0,3
Полицијата не повела истрага за кривично дело	99,5	0,5
Сте биле жртва на клевета или навреда	98,8	1,2
Не сте добиле оштета, а сте биле жртва на кривично дело	99,5	0,5
Повреда на приватноста	99,5	0,5
ДИСКРИМИНАЦИЈА		
Вашата возраст	99,1	0,9
Вашиот пол	99,8	0,2
Вашата сексуална ориентација	100	0,0
Вашата етничка припадност	97,1	2,9
Вашата вера	99,3	0,7
Инвалидност	99,8	0,2
Политичка припадност	97,7	2,3
Родителство	99,9	0,1
Брачен статус	99,9	0,1

1

ПОВЕЌЕ ТРУД ЗА ПОДОБАР СУД

Судската заштита
на човековите права
во управен спор



MORE EFFORTS FOR MORE EFFICIENT COURTS

Court protection of
human rights in
administrative disputes

2

ПРЕКРШОЧЕН ОРГАН - ПОЗИТИВНА РЕФОРМА?



MISDEMEANOR BODY - POSITIVE REFORM?

3

ИЗВЕШТАЈ ВО СЕНКА ЗА КОМИСИЈА ВО СЕНКА

Извештај за работата на
Комисијата за заштита
од дискриминација
во првата година од
нејзиното постоење



SHADOW REPORT FOR SHADOWED COMMISSION

Commission for Protection
against Discrimination's
Performance in the
First Year of Operation

4

ПАРЛАМЕНТАРНАТА КОНТРОЛА НАД ВЛАДАТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА



PARLIAMENTARY CONTROL OVER THE GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA

5

МАКЕДОНСКАТА ЛУСТРАЦИЈА (1999-2012 ГОДИНА)

Настани, изјави, наслови
Примена на
лустрациските прописи



MACEDONIAN LUSTRATION (1999 - 2012)

Events, Statements,
and Newspaper Articles
Application of Lustration Laws

6

**ШЕСТ ГОДИНИ
ПОДОЦНА:
РАСПУКА ЛИ СИДОТ
ОД ТИШИНА?**

Анализа на имплементацијата на Законот за слободен пристап до информациите од јавен карактер



**SIX YEARS
LATER:
IS THE WALL OF
SILENCE CRACKING?**

Analysis of the Implementation of the Law on Free Access to Public Information

7

**ПРЕСУДИТЕ (ТРЕБА ДА) СЕ
ИМПЛЕМЕНТИРААТ**

Анализа на имплементацијата на пресудите на Европскиот суд за човекови права во Република Македонија



**THE JUDGMENTS
OUGHT TO BE IMPL-
MENTED**

Analysis of implementation of European Court of Human Rights' judgments in the Republic of Macedonia

8

**ПРАВНИТЕ
ПОТРЕБИ И
ПАТОТ ДО
ПРАВДАТА ВО
РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА.**



**LEGAL NEEDS AND
PATH TO JUSTICE IN
THE REPUBLIC OF
MACEDONIA**

9

**ИМАМЕ ЛИ
РЕГУЛАТОРНИ
ТЕЛА?**

СЛЕДУВА



